Cathrine Samarry

PLAN PİYASA VE DEMOKRASİ

İNCELEME VE ARAŞTIRMA DEFTERLERİ
YAZIN YAYINCILIK

Bu kitapta Catherine Samary'nin 1987 yılında Uluslararası Araştırma ve Eğitim Enstitüsü'nde verdiği dört konferans yer almaktadır. Giriş ve ekler bölümü özel olarak bu basım için hazırlanmış, sonuç bölümü ise Samary'nin Le Marché contre l'autogestion (Özyönetime Karşı Piyasa, Paris, Publisud/ La Brèche, Paris 1988) adlı kitabına dayanarak yazılmıştır.

Bu çeviri Fransızca aslından ("Plan, Marché et démocratie, l'experience des pays dite socialistes," Cahiers d'étude et de recherche, Numéro Double 7/8, 1988, Institut International de Recherche et de Formation), İngilizce çevirisi ile karşılaştırılarak (İngilizceye çeviren John Barzman ve Patrick Baker) yapılmıştır.

1988 sonrası gelişmelerin önemi gözönüne alınarak yazarın daha sonra kaleme aldığı konuya değgin iki makale ve kitabın bu basımı için bir önsöz ile kitabın güncelliğinin korumasına çalışılmıştır.

Institut International de Recherche et de Formation'nun yayınlamakta olduğu *İncileme ve Araştırma Defterleri* Yazın Yayıncılık tarafından bir dizi halinde yayınlanmaktadır.

Catherine Samary

PLAN PİYASA ve DEMOKRASİ

Sosyalist denilen ülkelerin deneyimi

Türkçesi:
D.Işık

İnceleme ve Araştırma Defterleri

YAZIN YAYINCILIK
Plan, Piyasa ve Demokrasi
Plan, marché et democratie (l'expérience des pays dits socialistes)
Cahiers d'étude et de recherche Numéro 7/8;
Institut International de Recherche et de Formation.1988
Birinci baskı Mayıs 1992

Çatalçeşme sok. Üretmen Han: 411
Cağaloğlu-İstanbul
P.K.184 Sirkeci-İstanbul

İÇİNDEKİLER

Türkçe basım için önsöz 7
Bir çağın sonu mu? 17
Daaha iyi, daha özgür yaşamak için
amaçlar ve araçlara dair 34

PLAN, PİYASA VE DEMOKRASİ

Genel Sunuş:
Kuramsal, siyasal ve yöntemsel sorunlar 51

Sunuş 1
Merkeziyetçi bürokratik planlamada
toplumsal ilişkiler 74

Sunuş 2
Planda piyasa mekanizmalarının kullanılması 100

Sunuş 3
"Piyasa sosyalizmi"
1965-1971 dönemi Yugoslavya örneği 115

Sunuş 4
Sovyetlerde 1920'lerde değer yasasına ilişkin tartışmalar:

Sonuç
Toplumsal bir optimuma doğru
OtoSik'in bir önermesi üzerine..... 174

Bibliyografya 192

Türkçe baskı için önsöz

Catherine Samary

1990'lı yıllarla birlikte eski Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkeleri "pazar ekonomisine geçiş" diye adlandırılan çağa girdiler. Bu terminoloji çok yaygın olarak kullanılır hale geldi, evrenselleştirildi ve hatta 1980'li yıllardan beri büyük ölçüde pazar mekanizmalarına başvuran reformlar uygulayan Yugoslavya veya Macaristan gibi ülkeler için bile çokca kullanıldı. "Sosyalizm" veya "kapitalizm" gibi terimlerin terk edilmesinin amacı, var olan iki büyük sistemin birlikte aşılması ve sözde bir "kapitalizm sonrası modernizme" varmak değil elbette. Yaşanan değişimlerin yönünü tayin eden, iktidardaki eski ve yeni seçkinlerin hatırı sayılır bir kesiminin desteğini arkasına almış olan İMF, Batı'lı alacaklılar ve pazar liberalizminin en keskin ideologlarıdır. Polonya'da Jeffry Sachs'ın uygulatmaya çalıştığı görüşler daha önce Bolivya'yı harap etmiş olan görüşlerin aynısıdır: özelleştirmeler ve Dünya çapındaki rekabete açılma, hudut tanımayan çok uluslu şirketlerin dünyasının gelecekteki yatırımlarını sözde akılcı bir şekilde yönlendirmeye yardımcı olacaktır. Amaç artık kapitalizm dışı kalan bir sistem içinde pazarın sınırlarını genişletmek değildir; "normal" yani "kapitalist" olarak sunulan bir ekonomi modeline ulaşılmasıdır söz konusu olan, başka bir deyişle, emek ve sermaye pazarına sahip olan ve işleyiş mantığı pazar çıkarlarının ölçütlerine bağımlı olan bir ekonomi. O zaman doğacak bu çocuğun adını koymakta da yarar var.

Söz konusu ülkelerin halklarının eylemlerinde aradıkları bu değildi elbette. Onlar somut birşeylere karşıydılar ama neyi istedikleri biraz muğlaktı. Adına "sosyalist" denen eski sisteme karşıydılar, daha iyi ve daha özgür bir yaşam istiyorlardı, kabaca peşinden gittikleri program buydu. Bu durumda, yeni bir toplumun kurulması ve "nasıl" kurulaca-

ğı gündeme gelir gelmez, birşeylere "karşı" olarak kurulan ve bir dönem birliğini koruyabilen geniş cephelerin ve hareketlerin kısa sürede nasıl dağılıp unufak olduklarını kolayca anlayabiliriz (ki, bu hareketler daha da bölünüp marjinalleşmeye devam ediyorlar). Şurası açık ki, halkın kafasındaki modelde işsizliğe, eşitsizliklerin derinleşmesine ve sosyal güvencelerin ortadan kaldırılmasına yer yoktu. Onların istediği çok sosyalist bir "kapitalizmdi". Pazar liberalizminin ideologlarının pohpohladığı halk dilinde söz konusu olan "tarihin normal akışına geri dönmek", "normal" ve "verimli" ülkelerin yöntemlerini kullanarak onların arasına yeniden katılmak idi. Ne yazık ki ufukta gözüken kapitalizmin yeniden inşası bu özlemlere cevap verememeyecektir. Daha iyi yaşama umudu açısından, ufak bir azınlık için hariç, daha "verimli" olmayacaktır ve daha demokratik de olmayacaktır, çünkü bu ayrıcalıklı azınlığı diğerlerinin öfkesinden korumak gerekecektir. Bu süreç söz konusu ülkeleri 1970'lerin İsveç'ine değil, aksine, olası bir büyümenin sadece ufak bir azınlığın lehine çalışacağı ve çok uluslu şirketlerin mantığının hakim olacağı bir üçüncü dünyalaşmaya doğru götürüyor. Kaldı ki bu süreç çok ciddi çalkantılara ve sancılara da gebedir, çünkü üçüncü dünyadakinden farklı olarak bu toplumlar görece olarak gelişmiş toplumlardır, dolayısıyla bu yoksullaşma süreci söz konusu ülkelerin gelişmiş toplum insanının sosyo-ekonomik ve kültürel talepleriyle ve derin olarak kök salmış olan eşitlikçi değerleriyle çelişecek ve çatışacaktır. Bunun kanıtlarını ne yazık ki pratik yaşam daha şimdiden gözler önüne sermektedir. Herşeye rağmen, yine de öne, pazar, özelleştirme ve demokrasiyi aynı kefeye koyan görüşlerin tartışmaya açılması gerekir.

Sosyalist diye adlandırılan ülkelerin deneyimi planlama, bürokratik merkeziyetçilik, kamulaştırma ve demokrasiden yoksun kalmayı birlikte sundu. Buna tepki olarak gelişen simetrik bir mantıkla, pazar, ademi merkeziyetçilik, özelleştirme ve demokrasinin de birlikte ele alınan kavramlar olarak değerlendirilmesi çok doğaldır. Demokrasiye varmak için pazarın bir araç olarak kullanılması gerektiğini kanıtlamak için üç tür görüş ileri sürülür: "görünmez sihirli elin" marifetleri, bürokratlığa karşı mücadele ve özyönetim. Ancak pazarla eklemlenen sosyal ilişkiler ve mülkiyet ilişkileri pazarın etkilerine kendi mantıklarını dayatacaktır. Yani yapılanların "kime" yarayacağını ve "verimli" olanın ne olduğunu kimin tayin edeceğini bu ilişkiler belirler.

İdari sultaya karşı, görünmez sihirli el

Gerek tüketim alanında gerekse de üretim alanında seçim özgürlüğü ve inisyatif alma yeteneği gerçekten de bürokratik kısıtlamalar yüzünden sekteye uğratıldı. Ve şurası açık ki pazarın ortadan kaldırılmasıyla birlikte kullanıcı, kusurlu mallarını dayatan bir bürokratik tekelle baş başa kaldı. Gerek bireysel tüketici açısından, gerekse de ham madde veya makine almak isteyen bir şirket açısından, tercih hakkının bulunmaması rekabetin yokluğundan ve paranın "pasif bir rol" oynamasından (fiyatlar arz ve talep dengelerini yansıtmadığı ve dolayısıyla yatırımları yönlendirme olanağına sahip olmadıkları için) kaynaklanıyordu. Paranın ve pazarın gerçek bir faydasını inkar etmemiz mümkün değildir: ademi merkeziyetçi tercihleri mümkün kılması, kullanıcının kanaatinin ve zevklerinin çeşitliliğinin açığa çıkmasına olanak tanıması ve üretim üzerine baskı yapmalarını sağlaması. Böylece, yeterli bir sermayeye sahip olma koşuluyla, bir ölçüde hem kendi kâr açlığını gidermek, hem de bir ölçüde pazarda ifadesini bulan bir talebe cevap vererek bazı ihtiyaçları da tatmin etmek mümkün olur.

Tüm bunlar defalarca tekrarlandı ve pazarın "sihirli gizli elinin" başarısı olarak sunuldu. Kısmen doğru olan bu görüşleri toptan reddetmek de zaten saçma olur. Ancak kısmen doğrudur bunlar. Tüketicinin sözde hükümranlığının ve pazarın *ihtiyaçlara* cevap verme yeteneğinin sınırlarının neler olduğu öteden beri bilinir. Herşeyden önce üreticilerin bazı şeyleri dayatması sorunu vardır (teknoloji seçimleriyle, tüketim kalıpları dayatma konusundaki baskıları sayesinde, vb.). Daha sonra dikkate alınanın ne tür ihtiyaçlar olduğu sorunu vardır: yatırımcıyı çekebilmek için yeterince bedelini ödeyebilecek durumda olmak gerek. GATT pazarlıklarının sınırlamaya çalıştığı tarımdaki aşırı üretimle dünyanın diğer bölgelerindeki giderek artan açlık ve kıtlık atbaşı gitmektedir. Dışlananlar, marjinaller ve eşitler arasında diğerlerinden daha az eşit olanlar için hangi tercih demokrasisinden söz edebiliriz ki? Herşey bir tarafa, daha insancıl ve çevreye daha saygılı olmak isteyen bir dünyada para ile kendini ifade etmesi çok güç olan ihtiyaçların (etik-ahlaki ihtiyaçlar, ekolojik ihtiyaçlar, kollektif, kültürel ihtiyaçlar, başka tür bir yaşam ve çalışma ihtiyacı, güvence ihtiyacı, tüm yeteneklerin sınırsızca gelişmesi ihtiyacı) boyutunu nasıl görmezlikten gelebiliriz?

Bürokrasiye karşı pazar mı?

Ancak bu durumda genel bir çözüm olarak pazarı reddedersek ister istemez bürokratlığa ve merkeziyetçiliğe teslim oluruz ki bu da görüldüğü gibi bir dizi felakete yol açıyor, denecek bize. Belki, ama bu kaçınılmaz değil. Planlama demek illa da en ince ayrıntılara inmek ve herşeyi bürokratik bir merkezden denetlemek demek değildir. Günümüzün teknolojik ve enformatik olanakları, belli bazı merkezi stratejik tercihler etrafında en geniş ademi merkeziyetçiliğin uygulanmasını sağlayabilir. Nitekim hem demokrasinin gereği hem de bu kararların verimli olabilmesi planlamanın temel bazı önceliklerle sınırlı olmasını gerektiriyor. Kaldı ki ademi merkeziyetçilik illa da pazar demek değildir ve ayrıca pazarın varlığı da illa da bürokrasinin ve devletin daha az varlığını hissettirmesi anlamına gelmez.

Devletin sönümlenmesi ve bürokratlığa karşı mücadele herşeyden önce kurumların demokratikleştirilmesi, şeffaflaşmaları ve ilgililerin denetimine tâbi tutulması demektir. Daha sonra da, kullanıcılarla üreticiler arasındaki pazara bağlı olmayan doğrudan ilişkilerin genişletilmesi, kaynaklarını özgürce ortaklaştıran toplulukların varlığı, üretilenin niteliği üzerine yargılarda bulunacak olan tüketici ve üretici birliklerinin gelişmesi, katılımcı yerel ve bölgesel demokrasi şekillerinin araştırılması, vb. koşulları gerektirir. Geçmiş ütopyalar mı bunlar? Bunu kanıtlamak pek de kolay olmasa gerek, çünkü günümüz dünyasında böyle bir ihtiyacın ve potansiyelin birçok izine rastlamak mümkün.

Aynı şekilde, kapitalist deneyim ve hatta Yugoslav deneyimi pazara bağlı ademi merkeziyetçilikle bürokratik kanserin bal gibi birarada yaşayabileceğini de kanıtlamışlardır. İmparatorlukların parçalanması illa da daha geniş bir demokrasi getirmiyor. Kimi yerel iktidarlar milliyetçiliği kullanarak bir yandan pazar ilişkilerini geliştirip, bir yandan da eski efendilerinin yöntemlerine benzer yöntemlerle kendi iktidarlarını sağlamlaştırabilirler. Sonuç olarak bürokrasi plan üzerinde parazitlik yaptığı gibi pazar üzerinde de parazitlik yapabilir. O zaman da parayı kendi çıkarı için kullanmaya çalışır, "yolsuzluklar" yapar, veya yeni kapitalist efendilerinin hizmetine girer, ki onların kaygısı da Devleti küçültmek ve demokrasiyi geliştirmek değil, kendi emirlerinde güçlü bir Devlet kurmaktır.

İyi ama, özyönetimi pazara uygularsak o zaman bürokrasiye panzehir bulmuş olmaz mıyız diye soracaktır inatçı karşıtımız.

Özyönetim için pazar

İlk ağızda akılcı gibi gelen bir düşünce. Ve tüm bir tarihi dönem boyunca, Yugoslavya'da ve daha sonra Polonya'da özyönetimci talepler üç "öz" etrafında bütünleşti: özyönetim, özkaynak, özerklik (Bkz geçmiş Yugoslav deneyleri üzerine incelememiz). Gerçekten de, bütünlüğüne baktığımızda, pazarla birbirine bağlanmış ve tamamen birbirinden kopuk işletmeler düzeyinde bir özyönetim söz konusu burada. Bu ise o ana kadar kadiri mutlak olarak algılanan ve yağdırdığı emirler nedeniyle her tür özyönetim düşüncesiyle kesinlikle çelişkili olan planlamaya (ve Devlete) karşı bir kurtarıcı işlevi görüyordu.

Şurası açık ki idari sorumluluk zorunlu bayilere başvurulmasının da idari emirlerin de tartışmaya açılmasını gerekli kılıyor.

Ancak bir kez daha, Yugoslav deneyi şunu kanıtlamıştır ki pazarla ilintilendirilmiş bir özyönetim de demokrasi yokluğunda da yürütülebilir. Hatta birçok yönden pazarın *tek parti rejiminin ömrünü uzattığını* da söyleyebiliriz. Bu açıdan baktığımızda, Gorbaçev'in perestroikasının ilk baştaki amacının da tek parti rejimine belirli bir liberalleşmeyle uyumlu olabileceği ve verimli olacağı öngörülen pazar mekanizmalarını katmaktan ibaret olduğunu düşünebiliriz. Pazar devreye girdiğinde sorumluluklar daha muğlaklaşır. Ekonomik meseleler doğrudan siyasal meseleler olmaktan çıkar ve giderek demokrasi alanının dışına çıkmaya başlar. Çünkü belirleyici olan bir yandan "pazar yasaları" olmuştur, öte yandan mesele artık sadece "uzmanların" sorumluluğundadır. Yetki devri, edilgenlik ve ücretli tavrı bu durumda giderek yaygınlaşarak özyönetimci sorumluluğun yerini alır. Özünde Yugoslavya'da yaşanan da bu oldu, her ne kadar pazarın genişlemesi, özyönetimci hakların da kısmen genişlemesine (yani işletme düzeyindeki demokrasinin genişlemesine) yol açtıysa da. Somutta, emekçiler daha çok "mali" veya "karanlık parasal sorunlar" (üstelik uzmanlar tarafından hiçbir şeffaf tartışma olmaksızın ve tek seçenekli olarak sunuldukları iyice "karanlıklaşan" sorunlar) olarak karşılarına gelen konulara hiç ilgi göstermiyorlardı. Ellerinde kalan tek "somut" şeye yoğunlaşıyorlardı: işletme, bölge veya işkolu düzeyindeki ekonomik

karşılıklı bağımlılıkları bile kavrayamadan, birbirinden kopuk tercihlerinin genel tutarlılığını aramaksızın, iş güvencesinin, gelirlerin, kollektif tüketimin savunulması. Dolayısıyla emekçilerin becerileri kesinlikle harekete geçirilmemiş oluyor, oysa özyönetim çalışma koşullarını ve üretimle dağıtımın düzenlenmesini kapsayabilirdi. Ancak bunu gerçekleştirmek için özyönetimi insanlarca üretilen ve tüketilen kullanım değeri yaratan "somut emeğe" doğru yönlendirmek gerekirdi... Atölyeden işletmeye doğru, işletmeden yerel birime, oradan da bölgeye veya iş koluna doğru uzanan bir özyönetim gerekliydi: başka bir deyişle, üretimin ve dağıtımın düzenlenmesinin günlük hayatın içine yedirilmesine izin vermek, özyönetimin sadece işletme düzeyiyle sınırlı kalmamasını sağlayıp, pazar ölçütlerinin dışında ölçütlerin ışığında adil ve verimli bir biçimde yeniden yapılanmalara olanak tanımak gerekirdi. Bu nedenle *araçların neler olabileceğini yeniden belirlemek için işe (insana değgin) amaçlardan başlamak gerekir.* Bu ise en iyi alışımın ne olacağını belirleyen genel reçetelere bağlı kalmaksızın hem planlamayı, hem pazarı hem de mülkiyet ilişkilerini içerir, ama tek bir ana yönelişe sadık kalmak kaydıyla: karar vermeyi sağlayacak olan siyasi ve sosyal demokrasi olmalıdır. Yugoslavya'da özyönetimle birleştirilen pazar gerçek anlamıyla özgürce bir araya gelmiş emekçi ve tüketici birlikleri tarafından denetlenmiyordu. Dolayısıyla demokratik bir biçimde saptanmış hedeflere bağımlı değildi.

Düzenleyici unsur olarak demokrasi

Ancak kapitalist bir pazarın özelliklerine de sahip değildi: yatırımların düzenleyicisi kâr amacını güden rekabet değildi. Gerçek durum ne olursa olsun, emekçilere atfedilen resmi idareci olma sıfatıyla kapitalist sömürünün, veya başkasının emeğinin sırtından zenginleşmenin, eleştirisi birarada yürüyordu. Dolayısıyla kapitalist özel mülkiyet çok sınırlıydı ve sermaye pazarı yoktu. Keza, eğer mesele toplu işten çıkartmalara varacak olsaydı emekçiler açısından özyönetimci hakların hiçbir anlamı olmazdı. Ancak burada genel bir tutarlılık sorunu vardı. Kapitalist mekanizmalar bir yandan devreye sokulurken bir yandan da reddediliyordu. İsrafı ve dengesizlikleri (iş kolları arasında dengesizlikler, dış ticaret açığı, enflasyon, yetersiz iş sahası yaratılmasına bağ-

lı işsizlik, bölgesel eşitsizlikler) engelleyecek kapitalist olmayan düzenleyici unsurlar da yoktu. Pazar, bu tür sorunları çözme yeteneğine sahip olmaksızın planlamanın yerini almıştı. Üstelik, yine de bürokratik tercihlerle birlikte yürüyordu (yerel iktidarların gösteriş hevesleri için yapılmış yatırımlar). Herşeyden ötesi de zararlar hiçbir zaman yeniden yapılanmalarla veya işletmelerin kapatılmasıyla cezalandırılmıyordu. Bu tür özgül "sosyal" mülkiyet çerçevesinde bireysel risk mantığı işlemiyordu. İşletmeler arasındaki karşılıklı borçlanma ve 1970'li yıllarda geniş ölçekli kredilerle ödenen dış ticaret açığı sistemin çökmesine yol açtı.

Özyönetim pazara karşı etkin değildi. Ama buradan şu sonuç da çıkartılabilirdi: özyönetimin gelişme potansiyelini açığa çıkarabilmesi için başka düzenleyici etkenlere gereksinimi vardı. Oysa bunalımın sebepleri araştırıldığında pazar ilişkilerinin ardındaki demokrasi eksikliği vurgulanmadı. Aksine, pazarın verimsizliğinden özyönetim sorumlu tutuldu...

Özyönetime karşı pazar: yeni bir çağ

Solidarnosk (Dayanışma sendikası) da plana hakim olan Parti/Devlete karşı daha çok özyönetim için daha çok pazar talep etmişti. O zaman söz konusu edilen özelleştirme değil, bir devlet mülkiyetini sosyallleştirme, yani toplumun denetimi altına almak idi. Eski SSCB'de de yakın zamana kadar bu aşamada bulunuluyordu, yani özyönetimle daha çok pazara bağlı ademi merkeziyetçilik talebi öne sürülüyordu (örneğin madenciler grevi sırasında). Ancak başarısız darbe girişiminden sonra Yeltsin'in çıkartmış olduğu kararnameler eski SSCB'yi de diğer Doğu Avrupa ülkeleriyle aynı çizgiye çekti. Sovyetler Birliği Komünist Partisinin (SBKP) lağvedilmesiyle birlikte işletmelerden kovulanlar sadece eski nomenklaturanın bürokratları olmadı, hatta ilk sırayı onlar almadı da denilebilir. Bu bürokratlar yeni özelleştirme dogmalarına gayet rahat ayak uydurup kendi çıkarlarına alet etmesini bildiler. Buna karşı, hedef alınan fabrika düzeyindeki örgütlenme hakkıdır. Giderek de açıkça emekçilerin her türlü özyönetim hakkı ellerinden alınacaktır. Polonya, Çekoslovakya ve diğer örneklerinde olduğu gibi, gerektiğinde halkın ve işçilerin işletmelere ortak olması önerisi sunulabilecektir ama şartlı olarak: payların dağınık kalması ve

pazar ölçütleri ve mekanizmaları doğrultusunda işten çıkarmalara engel olmaması.

Jeffry Sachs gibi özelleştirme üstadları bunu yeterince açıklıkla ve sıklıkla belirtiyorlar: pazarın yatırımların düzenleyicisi olarak işleyebilmesi için pazar rekabetine uygun "açıklıkta" mülkiyet ilişkileri gereklidir. En azından, kâr ölçütleri temelinde oluşmuş sağlam bir "gerçek mülk sahipleri" nüvesinin oluşmuş olması gereklidir. Kapitalist kurallardan kopuk her tür özyönetimci yanılsamayı yok etmek gereklidir. Kanıtlanmaktan uzak olmakla birlikte savunulan görüş açıktır: özyönetimsiz bir pazar bunalıma son verecek ve kalkınmayı sağlayacaktır.

Bu görüşlerin esas olarak demokrasiyi tehlikeye attıklarını belirtmeye gerek var mı? Pazar liberalizminin en keskin savunucuları pazarla demokrasiyi ayrılmaz iki parça olarak sunan ilk zamanlardaki söylemlerini artık terk ettiler. Daha gerçekçi bir noktaya vardılar: Yeniden moda olan model artık Pinochet modeli ve liberal olarak nitelendirilen basın organları fütursuzca, pazarın güçlü devlet olmaksızın kendini dayatamayacağını öne sürüyorlar. Bu devletin niteliği üzerine görüş ayrılıkları var elbette: eski SSCB ve eski Yugoslavya gibi ülkelerde federal yapıda mı olmalıdır yoksa cumhuriyetçi mi? Ama bu sadece bir iktidar sorunu, demokrasi meselesi değil. "Acı reçetenin" nasıl kabul ettirileceğine dair alternatif stratejiler üzerine tartışmalar da sürüyor muhakkak. Ama meselenin özü gayet açık. Demokrasi sorunu tümüyle bazılarının daha önceden yapmış oldukları tercihe bağımlı hale getirilmiş durumda: "pazar ekonomisi". Herşeyden önce, öne sürülen programlar ve iktidardaki yeni takımların uygulamaya niyetlendiği değişiklikler hiçbir yerde demokratik bir tartışmaya açılmadı. İlk aşama (yani eski sisteme "karşı" olma aşaması) atlatıldıktan ve ikinci aşamaya (ne yapmalı?) geçildikten sonra seçimlere katılım oranı birden bire düşmeye başlıyor ve hayal kırıklığı hakim olmaya başlıyor. Öte yandan, "demokrasi" denilen her halü karda çoğulcu seçimle sınırlandırılıyor. Gündelik hayatta, işyerinde, büyük toplumsal kararlarda demokrasinin adı bile geçmiyor. Daha da kötüsü, sözde marksist varolanı kutsayan bir sistem dogmanın, bürokratik keyfi yönetimin ve sansürün yerine... aynı şeylerin bu kez de 19'uncu yüzyıla geri dönme sevdasındaki bir neoliberalizmin hizmetine girdiğini görüyoruz. Pazar ve kapitalizme yöneliklik her tür eleştirel yaklaşıma karşı çıkan yeni bir terörizm türüyor...

Var olan tüm reel sistemleri incelemek yerine, önerilen tedavilerin daha şimdiden kendini gösteren olumsuz etkilerini irdelemek yerine, yine resmi bir propagandaya başvurarak aklar ve karalardan ibaret bir dünya sunuluyor, ancak bu kez dün ak olan bugün kara, kara olansa ak.

Pazar, peki ama niçin?

Evrenselleşmiş reçeteler ve "modeller" artık bilinen çıkmazlara götürüyor. Bazı kelimeler değerlerini yitirdiler belki ama, içeriği boş olan yeni söylem de söz konusu sorunları anlamaya hiç mi hiç yardımcı olmuyor. Kalkış noktamıza geri dönelim: "pazar ekonomisi" denilen nesne aslında, emek ve sermaye pazarı içeren, üretim araçlarının pazarının ve kâra dayalı pazar kurallarının geçerli olduğu genel bir pazar demektir. Ancak bu hedefe karşı çıkmamız dogmatik nedenlere dayanmıyor. Mesele şurda: bu model, dünya pazarı ve yaşadıkları bunalım çerçevesinde uygulandığı ülkeleri korkunç gerileme noktalarına sürüklüyor.

Ama bu her tür pazar unsurunun reddi, paranın belirli ölçüde kullanılmasının reddi, hatta belirli oranda özel sermayeye ve dünya pazarına başvurulmasına karşı çıkılması anlamına gelmez. Aslında "karma ekonomi" kavramı pazar ekonomisi kavramı kadar karanlık bir kavramdır. Çünkü gerçekte var olan tüm ekonomiler, çeşitli mülkiyet biçimlerini, çeşitli idari mekanizmaları ve çoğu kez çeşitli üretim tarzlarını karma biçimde barındırırlar.

Esas sorulması gereken soru şudur: karar veren kimdir? Hakim mantık hangisidir? Veya: özel yatırımlar, dünya ticareti, pazar veya planlama ne işe yarayacaktır? Çünkü *temel sorun, esas ilgili kişilerin ekonomiyi denetleyebilmesi* sorunudur. Sistemlerin, toplumların, insanların dışında bir ekonomik politika olamaz. Her gün bir kez daha öldüğü ilan edilen Marks bunu vakti zamanında söylemişti! Ve bugün bunu hatırlatmakta yarar var çünkü günümüzde sözde evrensel ekonomik yasaların savunulması adına her türlü toplumsal tercih olanağı yok edilmek isteniyor.

Peki ama sözünü ettiğimiz "ilgili kişiler" kimlerdir? Bireyler, sınıflar, cinsiyetler, ulusal, bölgesel veya uluslararası topluluklar? Her insan bireyinin birden çok yönü olduğuna göre ihtiyaçların karşılanması

basit karar ve denetim mekanizmaları ile gerçekleştirilemez: vatandaş aynı anda hem üretici hem de tüketicidir, çeşitli düzeylerde kollektif ilişkiler ağına dahildir, farklı zaman ve mekan boyutlarında, yaşantısında çeşitli türdeki sorunlarla karşı karşıyadır. Bu karmaşıklığa uygun bir demokrasinin şekilleri üzerindeki gelecek tartışmaların kilit bir noktası, çözülecek her soruna göre adil ve verimli kararın ve denetimin mekanizmasının ve düzeyinin ne olacağı sorunudur. Sadece özel mülkiyetin ortadan kaldırılmasıyla sosyalizme varılmıyor. Ancak bugün girişilen "zorunlu özelleştirme", en az geçmişteki acı deneyleriyle hatırlanan "zorunlu kamulaştırmalar" kadar büyük felaketlere yol açacaktır. Tüm ihtiyaçları önceden saptayıp onlara merkezi düzeyde cevap verme yeteneğine sahip planlamacılar yoktur ve bu yanılsamanın ortadan kaldırılması gereklidir, doğru, ancak, eşit olmayan bir dünyadaki serbest pazar rekabeti de ondan daha başarılı olamayacaktır. Serbest pazar rekabeti de, fiyatlarının ardına en az bürokratik diktatörlükteki kadar gaddar ulusal ve sosyal baskı ilişkilerini gizleyerek "totaliter" şekillere bürünebilir. Giderek artan oranda dünyaya açılan bir ekonomi içinde, ekonomiyi insani amaçlara bağımlı hale getiren, ekonomik, sosyal ve siyasi bir radikal demokrasi icad etmek o kadar da kolay bir hedef değildir. Ama yükselen barbarlık karşısında bu hedefe yönelmekten başka çaremiz de yoktur.

Ocak 1991

Bir çağın sonu mu?

Doğu Avrupa'dan ve SSCB'nden bakıldığında, 1980-1990 arası onyıllık dönem son yılına sıkışmışa benziyor. Bu son yıl (1990) dünyayı birden değiştirdi ve referanslarımızın çerçevesini altüst etti.

Biz SSCB ve Doğu Avrupa'daki Parti/Devlet bunalımının, çoğulculuğun ortaya çıkışının ve Yalta düzeninin yeniden sorgulanmasının, Ekim'in açtığı yolda sosyalizme yönelecek bir devrimle sonuçlanacağını düşünüyorduk. Oysa Stalinizm'in can çekişmesi, düşündüğümüzün tersine, bir çok gücün Ekim'i silmek değilse de, en azından bir çeşit tarihi parantezi kapatmayı istedikleri bir çerçevede gerçekleşiyor. SSCB'de giderek daha fazla, devrimci "iradeciliğin" ("Bolşevizm" ya da "Leninizm") dramatik bir şekilde tersine çevirdiği tarihin "normal" akışına dönmekten söz ediliyor. Doğu'da Bayan Thatcher'inkinden çok daha köktenci bir Neo-Liberalizm'in yanısıra, Sosyal-Demokrasi de sosyalist denilen ülkelerdeki bunalımla güçlenmiş gibi görünüyor. Çünkü Menşevizm'in "kapitalizmi, büyümesini tamamlayamadan devirmek istemenin faturasını ödeyeceğiz (Şubat Devrimi'nde durmak gerekirdi)" yolundaki bakış açısı gelecek için sığınılacak bir ifade değilse de geçmişin bir açıklaması olarak görülüyor. Bu bakış açısıyla, bürokrasinin en üst zirvelerine yakın ideologlar bugünkü kanaatlerini can-ı gönülden ifşa ediyorlar: sosyalizm, şayet gün görecek olursa kapitalizmin "doğal" evriminin bir ürününden başka bir şey olamaz. Bu nedenle, sosyalist düşünceler kapitalizm yeniden inşa edilmeden savunulamaz. Daha neler neler...

Oyun büyük oynanıyor. Çünkü bu savlar yalnızca ayrıcalıkların ve iktidarın savunusunu örten ideolojik bir kamuflaj değil. Stalinizm'inkinden çok Ekim'in (bir kapitalizmden kopma girişiminin) başarısızlığı olarak algılanan bir başarısızlık karşısında gerçek bir kargaşa yaşanıyor. Dolayısıyla söz konusu olan onyıllık bir dönemin bilançosunu yapmak değil. Her ne kadar Doğu'da kurulu düzeni alaşa-

ğı eden devrimler yeni olanaklar yaratsa da, sorgulanan sosyalist mücadelenin temelinin ta kendisi. Öyleyse tartışalım: Ütopyacı bir kopuşun mu faturası ödeniyor? Bugünkü bunalımda neden böyle bir kapitalizmin yeniden inşa dinamiği var ve tamamlanma olasılığı ne? Bu dinamik bürokrasinin ve ilgili devletlerin doğasını yeniden gözler önüne sermiyor mu? Bütün bu herc-ümerc içinde gerçekten kurtarmaya değer bir şey var mı?

Kapanmış bir tartışmayı yeniden açmak

"SSCB dışarıdan vurulacak darbeler ya da yöneticilerinin hatalarıyla yıkılacak olsa bile -ki böyle bir şeyin bizden esirgeneceğini kuvvetle umuyoruz- kalacak olan, yalnızca proleter devrimin geri bir ülkeye yirmi yıldan az bir sürede tarihte eşi görülmemiş sonuçlar elde etme olanağı tanıdığı gerçeği olacaktır. Böylece işçi hareketi içindeki reformistlerle tartışma kapanmış oluyor" (**İhanete Uğrayan Devrim** s.22.Yazın Yayıncılık, 1991)

Otuzlu yıllarda, Troçki bu satırları yazdığında "tarihte eşi görülmemiş sonuçlar" bir gerçeklikti. Troçki bu sonuçların çelişkili yönlerini çözümlüyor ancak bunu yaparken öncelikle SSCB'nin anti-kapitalist niteliğini ayırtediyordu. ("İşçi" devleti kavramının anlamı da buydu). Vardığı yargının olumsuz tarafına (Stalinci planlamanın ve emekçilerin sırtından ve emekçiler adına icra edilen bürokratik bir diktatörlüğün ekonomik yıkımlarına) daha ileride döneceğiz. SSCB'nin tartışmasız sanayi kalkınma hamlesi başdöndürücü toplumsal dönüşümlerle ve aynı zamanda baskıyla gerçekleşmişti. Bu yön "kuşatılmış kalenin savunulması" adına makyajlanmış, gizlenmiş; bu da Parti/Devlet'in gücünü pekiştirmesini kolaylaştırmıştı. SSCB kaynaklı bir çok roman, film, tanıklık ve tartışma "popüler" bir Stalinizm'in varlığını, krizde olan kapitalist bir dünyaya ve faşizme karşı "sosyalizmin inşaı"na şevkle sarılındığını gösteriyor. Başka bir deyişle, Ekim'den doğan Devlet'in anti-kapitalist karakteri, Stalinci politik karşı-devrimin suç ve cinayetlerine rağmen yaygın bir gelişme kaynağı ve kitlelerin sosyalist hedeflere bağlanmasında güçlü bir etken olmaya devam ediyordu. Cebri sanayileşme çabası, savaş ve faşizme karşı kazanılan zaferle yüz kat daha meşrulaştırılıyordu (dünyada bir çok KP Sosyal Demokrasiye -ve Troçkizme- karşı gücünü bu dönem-

de, üstelik SSCB tarihinin en gaddar döneminde pekiştirme olanağı buldu.)

Tartışmanın tam tersi bir bağlamda, yani SSCB'nin ve Doğu Avrupa ülkelerinin ekonomik olarak iflas ettiği ve Stalin'in suç ve cinayetlerinin saydamlaştığı, buna karşın "demokratik" kapitalizmin kendi bunalımları içinde büyük yenilik kaynaklarının taşıyıcısı olarak ortaya çıktığı bir bağlamda yeniden açılması çok tehlikeli. Ancak olaya daha yakından bakmak gerekiyor.

Tartışmayı, gerçekten bir yere vardırabilmek için yeniden açmak

Kapitalizmden kopuşlar birer başarısızlık olarak görünüyorsa da, bu saptama ortaya konan sorunları açıklama ve sorunlara yanıt yerini tutmuyor. Herşeyden önce şu soru var: başarısızlık kopuşun mu yoksa onu izleyenin mi sonucu? Ve burada geliştirmemizin mümkün olmadığı bu tartışmada, kaderci tarih görüşünün tehdidi altında, Ekim'den bu yana seçeneklerin gerçekten kendini gösterdiği tarihi dönemeçlerin analizini yapmak önem kazanıyor. Aynı nedenle, yalnızca karşılaşılan güçlüklerin değil, aynı zamanda Stalinizmin gücünü pekiştirmesini kolaylaştıran hataların yeniden üzerinde durmak gerekiyor. (1) Fakat buna karşılık aynı şekilde, kopmayışın kapitalist ülkeleri ve çevre ülkelerini nereye götürdüğünü (götürmüş olduğunu) tartışmak gerekiyor.

Troçki, yeni bir kapitalist büyüme çağı varsayımını öngörmüştü. Fakat, bu varsayımın ancak proletaryanın büyük bir bozgunu sonucu gerçekleşebileceğini düşünmüştü. Başka bir deyişle hem SSCB hem de kapitalizm üzerine tahminlerinde gerçekte yalnızca "saf" (pur) durumları (muzaffer sosyalist devrim ya da kapitalizmin devrimi ezmesi ve zaferi) öngörmüştü. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönem, hem Stalinizm'e hem de demokratik denilen dünya burjuvazilerine, paradoksal bir biçimde, faşizme karşı çatışmalı ittifakları temelinde gelişme imkanları tanıyordu. Bu ittifakların ve güçlü toplumsal hatta devrimci mücadelelerin ürünü olan dünya, ne işçi hareketinin ezilmesinin ne de gerçek sosyalist (yani anti-Stalinist ve anti-kapitalist) güçlerin dünyasıydı.

"Koruyucu (Esirgeyici) -Devlet"in kapitalzmi, savaş sonrası politik olarak tehlikeli bunalımları önleyebilmek için işleyiş şeklini bir ölçü-

de "toplumsallaştırmak" zorunda kaldı. Büyüme sürdükçe bunu yapabildi. Ama, yetmişli yılların bitimiyle birlikte liberal saldırı uyulması gereken "ekonomik" yasaları açıkça ortaya koydu.

Savaş sonrası büyüme döneminde reformist işçi kazanımları her zamankinden daha dayanıksız oldu ve olmaya devam ediyor. Bu kazanımlardan "hür" dünyada yararlanabilenlerin sayısı da her geçen gün daha da azalıyor. Dışlanmışların "dördüncü dünyası" artık yalnızca "güneyde" değil, en gelişmiş kapitalist güçlerin bağrında yer alıyor. Seksenli yıllardaki kapitalist büyümenin dengesizliklerinin ve doğasının ertelenmiş bir biçimde bilincine varılması doksanlara damgasını vuracak. Kapitalizmin uzun tarihinde sosyalizme doğru "doğal" bir evrimleşme, hatta "sadece" dünya üzerindeki eşitsizlikleri azaltmaya ya da daha fazla hümanizme doğru "doğal" bir evrimleşme dışında herşeyi bulmak mümkün. Reformist yollar; onlar da krizde.

Öte yandan, her ne kadar belirgin şekilde Stalinizmin damgasını taşısalar da, basit hükümet darbeleri ya da Sovyet ordusunun operasyonları olmayan devrimler (Çin, Yugoslavya vb.) ve derin toplumsal dönüşümler gerçekleşti. Stalinizm çökerken, bu sosyal-kültürel dönüşümleri silmek o kadar kolay değil. Kapitalizmin yeniden inşaının, belirgin bir biçimde anti-kapitalist dönüşümlerden ve kalıcı izler bırakan eşitlikçi değerlerden kaynaklanan zorluklarını daha ileride tartışacağız (eski Demokratik Alman Cumhuriyeti'ni ayrıca incelemek gerekiyor. Ancak, benzer karakteristikler, ilk bakışta herşeyin o kadar da kötü görünmediği iki uygarlığın çatışmasına damgasını vurmakta.)

Bu bir kaç gözlemden tek bir sonuç çıkarıyoruz: Ekim'in şok dalgası, Stalinizm'e rağmen derin ve kalıcı oldu; çünkü basit bir "bolşevik iradeciliğinin" değil, evrensel olan bir kurtuluş ve kapitalist mantığa direniş hareketinin sonucuydu. Ayaklanmalar, devrimler ve kapitalist sistemin sorgulanmasının yerindeliği; ne kapitalist "üretici güçlerin gerileme çağı"na ya da yazgısal bir çöküşe, ne de "yukardan" doğal bir aşmaya (depassement) bağlıdır (2). Bu hareketler geçmişte bu kapitalizmin krizleri kadar büyüme tarzının (yani; sistemin adaletsizliklerinin kitlesel olarak kavranmasının) bir fonksiyonu olarak ortaya çıktı ve yine ortaya çıkacak. Gelişmiş kapitalizmin kendi bağrındaki eşitsizlikleri ("sadece" başka yerlere aktararak) azaltmaktaki aczi yeni bir çağ açıyor. Zaferin gerçekleşebilirliği, bu adaletsizlikleri sorgulayabilecek toplumsal güçlerin siyasi olgunluğuna bağlı olacak.

Mücadelelerinin haklılığı ve ütopik olmayan karakteri hiçbir başarı garantisi vermediği gibi, en geniş ihtiyaçların tatmininde daha adaletli ve sonuç alıcı bir toplumun inşası için bir reçete de sunmuyor. Fakat, bu bakış açısından, tarihin silinebileceğine inanmak yerine onu araştırmanın daha yerinde olacağı görülüyor.

SSCB'de ütopyacı sosyalizm görüşleri

Sosyalizmin kapitalizmden "doğal" olarak gelişeceği düşüncesi ve tüm toplumların geçmesi gerekecek "aşamalar" anlayışı ne kadar yanlışsa, buna karşın gelişme düzeyinin kendi zorunluluk ve çelişkilerini dayatacağı da o kadar doğru. Kısaca, verili gelişim koşullarında her şey mümkün değildi, (şimdi de değil).

Troçki iki tür ütopyayı eleştiriyordu. Birincisi devrimin başlarında bolşevikler tarafından paylaşılıyordu. İkincisi ise Stalinci "tek ülkede sosyalizmin kurulması" kuram ve uygulamasına karşılık olarak ortaya çıkıyordu.

Troçki ve Sol Muhalefet NEP'in çatışmasız ve yeterli sanayileşme olmadan gerçekleşebileceği yolundaki safiyane görüşü eleştirmiş olsalar bile, ilk bakışta NEP'in basit bir taktik geri çekilişten daha derin bir özellik taşıdığı ortaya çıkıyor. Troçki "İhanete Uğrayan Devrim"de (s 31) şöyle yazıyor: *"Savaş Komünizmi gerçekte kuşatılmış bir kalede tüketimin düzen altına alınmasıydı. Buna karşın kabul etmek gerekir ki başlangıçtaki niyetleri çok daha büyüktü. Sovyetler Hükümeti, düzenlemelerden üretimde olduğu gibi tüketim alanında da bir güdüm ekonomisi yaratmayı umuyor ve deniyordu. Diğer bir deyişle, Sovyet Hükümeti sistemi değiştirmeksizin yavaş yavaş Savaş Komünizmi'nden gerçek komünizme geçmeyi düşünüyordu (...) Savaş Komünizmi'nin ütopik umutları sonuçta, bir çok bakımdan haklı, sert eleştirilere uğradılar. O dönemde tüm hesapların Batı'da devrimin yeni bir zaferi beklentisi üzerine temellendirildiği gözden kaçırılacak olursa, yapılan teorik hatayı açıklamak kesinlikle mümkün olmayacaktır (...) Hiç kuşku yok ki, eğer devrim Almanya'da zafere ulaşsaydı -ki bunu engelleyen sadece ve sadece sosyal demokrasi olmuştur- (...) Avrupa ve Dünya'nın kaderi bugün çok daha farklı ve elverişli bir durumda olacaktı."* Ancak Troçki ekliyor: *"Bununla birlikte kesinlikle emin olunarak denilebilir ki, bu mutlu varsayımda bile ürünlerin devlet tara-*

fından üleştirilmesinden vazgeçip pazar yöntemlerine dönmek gerekecekti."

Diğer bir deyişle, sosyalist devrim Almanya'yı kapsamış olsaydı bile, pazara belli ölçüde başvurmak yine gerekli olacaktı. İzole halde SSCB tek başına, pazardan vazgeçen bir sistemi gerçekleştirme iddiasında haydi haydi, olamayacaktı. Fakat, sözkonusu olan hangi sistemdi?

Bir yandan Troçki (öte yandan, Lenin ve yirmili yıllarda Bolşeviklerin tamamı) SSCB'ni sosyalist bir toplum olarak değil kapitalizmle sosyalizm arasında bir "ara toplum" olarak alırlar. Bu, bürokratik nasırlaşma öncesi ve ondan bağımsız olarak da doğrudur:

Sosyalizm ancak dünya kapitalizminden daha üstün bir gelişmişlik düzeyinde gerçekleşebilir. Böylesi bir düzeyi, devrimin dünya düzeyinde yayılması ve kültürel ve maddi içsel gelişme olmaksızın düşünmek olanaksızdır. Yani devrim, bir yandan dünya kapitalizminin baskılarına direnirken, gerçek bir sosyalist dönüşümün önkoşullarının yaratılacağı bir devri başlatır.

Böylelikle, bir ilk planlama deneyimi ve post-kapitalist geçiş ekonomisi üzerine düşünce geliştirmeye başlangıç yapılmış oluyor. Marksistler Ekim'den önce (geçerken söylemeli; ne de sonra) bu konuda bir reçeteye sahip değildiler.

Troçki'nin bahsettiği ütopyacı yaklaşımların gerisinde kuşkusuz, planlamanın, çarklarını heryana (hatta yerküre ölçeğine) yayabilecek devasa bir makine olarak düşünülmesinin az çok zımnen var olduğu bir bakış açısı sözkonusuydu. Bürokrasi sorununun ötesinde, ulusal sorunlar da zorunlu olarak böylesi aşırı merkezci bir perspektif içinde hemencecik çözülüveriyordu. Yani, yarattıkları sorunların tamamı gibi planlamada insanlar da verileri kaydeden, kararları alan, tercihlerin uygulanımını sınayan çarklar, "bilimsel bir gelişme programı" ile donatılmış bir makinanın basit parçaları değiller. "Sadece" kapitalist özel mülkiyetin ve pazarın bürokratik ilgası sosyalizmin meselelerini çözemiyordu (hatta sonunda bizi sosyalizmden uzaklaştırdı....): *"Düşünenlerin tümü kolaylıkla, mülkiyet biçimlerinin dönüşümünün sosyalizm sorununu çözmek bir yana, sosyalizm sorununu ortaya koymaktan başka bir şey yapmadığına kanaat getirmişlerdi"* diyor Troçki (s.33).

Stalinci karşı-devrim sorunu dramatik bir şekilde ortaya koyacaktı.

1927 sonrası zoraki kollektifleştirme ve cebri sanayileşme köylülüğü, gerçek ya da öyle olduğu varsayılan NEP zenginleriyle (nepman) birlikte fizik olarak tasfiye edecekti. NEP'in durdurulması, pazar mekanizmalarının kalıcı bir biçimde ortadan kaldırılmasıyla gerçekleşti (ne yatırımlar, ne de fiyatlar maliyete ve arz talep yasasına bağlı olacaklardı; para (ruble) bir satın alma gücü olarak, yalnızca tüketim malları sektöründe kullanılabilecekti; maddi niceliklerde planlama, üretim ve dağıtımı en küçük don düğmesine kadar denetim altında tutabilmek için var gücüyle çalışacaktı. Kârın sınırlamalarından kurtulan üretici güçler su götürmez, devasa bir gelişme gösterecekleri. Fakat bürokratik diktatörlük aynı zamanda, demokrasi ve parasal araçlarla israfın denetimi ve israfa karşı önlem alınması yolunda tüm olasılıkları da ortadan kaldıracaktı.

Plan / Pazar / Demokrasi

Plan ve batı teknolojisinin kullanımı, Troçki'ye göre, sanayileşme hedefi için baş koşuldu. Ama hangi plan?

"Planın düzenlenmesi ve uygulanması için iki kaldıracın devreye girmesi gerekiyor. Birincisi siyasi bir kaldıraç. Bu kaldıraç ilgili kitlelerin yönetime gerçek anlamda katılımıyla -ki bu katılımın şuralar (sovyet) demokrasisi olmaksızın gerçekleşmesi olanaksızdır- yaratılabilir. Ve, öncel (apriori) hesapların genel bir eşdeğer aracılığıyla sınanmasının sonucu olan mali bir kaldıraç. Ki bu da istikrarlı bir parasal sistem olmaksızın mümkün değildir. Sovyet ekonomisinde paranın rolü bitmek şöyle dursun, sonuna kadar geliştirilmek zorundadır. Kapitalizmden sosyalizme geçiş çağı, bütün olarak alındığında, malların dolaşımının azalmasını değil, tersine sonuna kadar genişletilmesini gerektirir." Ve dahası *"Başarılarla taçlanmış bir sosyalist kuruluş, planlı sisteme doğrudan kişisel çıkarlar, üreticinin ve tüketicinin egoizmi dahil edilmeksizin düşünülemez. Bu etkenler de ancak, bu alışılmış, emin ve esnek araca; paraya sahip olduklarında yararlı bir şekilde kendilerini gösterebilirler."* (s.58)

Troçki'nin Stalinci planlamayı eleştirisi işte böyle. Bu eleştiri, demokrasi ve pazar mekanizmalarının yüzaltmışmilyon nüfuslu bir ülkeyi ve karmaşık bir ekonomiyi denetlemekten kaçınılmaz olarak aciz kalan bürokratik bir aşırı merkeziyetçilik lehine ortadan kaldırılması

üzerine temellenmekte. Plan, pazar ve demokrasi eklemlendirilmek zorundalar.

Fakat nasıl? Troçki'nin yaklaşımı düşünmek için büyük değer taşıyor, ama iki nedenden ötürü ortaya çıkan sorunlar karşısında yetersiz değilse kısmen yanlış. Bir kez o günden bu yana değişenler oldu ve aynı şekilde daha o dönemde açık olmayanlar vardı.

Değişenler şunlardı: Özellikle Kruşçev devrinden beri pazar mekanizmalarının ortadan kaldırılması özel toplumsal-ekonomik sonuçlar doğurdu (fiyatlar düzeyinde ve istihdamda koruyucu önlemler). Günümüz koşullarında pazarın yeniden devreye sokulması, emekçilerin sırtından, geniş tekelleri denetimleri altında tutan bürokratik mafya çetelerinin çıkarına gerçekleşecektir (yaşam düzeyinin gerilemesi, işten çıkarmalar, hiçbir daha iyi tüketim olasılığı garantisi olmaksızın iş yoğunlaştırılması, ve bunların yanısıra her ihtimalde denetimi mümkün olmayan bir enflasyon).

Troçki'nin yazdığı dönemden beri açık olmayan ve teorik ve pratik bir araştırma konusu olması gerekense, pazar mekanizmalarına, daha kesin bir ifadeyle paraya atfedilen işlevler ve aynı zamanda, birliği (sınıfsal ç.) bozmayacak kollektif ve bireysel maddi müşevvikler meselesi.

Herhal-ü kârda doğru olan şu: SSCB'de pazarın bürokratik kararnamelerle ortadan kaldırılması bir felaket oldu. Ve hiç bir post-kapitalist toplum (hasar görmeksizin), maliyet, savurganlığın emmebasma (dağıtma) mekanizması, dünya maliyetleriyle karşılaştırma ölçü araçlarından- sözkonusu ölçülere kendi ölçütlerini işlemesi gerekse de- vazgeçemez. Tüketici, kullanıcı seçebilmelidir. Fakat burada, geliştirilmesi gerekecek bir bakış açısını özetlemek için şu kadarını söyleyelim: bir geçiş toplumunun dinamiği (eğer gerçekte daha eşitlikçi bir topluma geçiş toplumu olması isteniyorsa) pazarın ve devletin birbirine koşut olarak, toplumsal denetimin yerleşmesiyle giderek eriyeceği bir dinamik olmak zorundadır. Toplumsal denetim; üreticilerin, kullanıcıların böyle bir denetimin, karşılanması gereken gereksinimin doğasına göre, sonuç alıcı olduğu her düzeyde yapacakları denetim olacaktır. Fakat bu denetim, bir dispanserde, bir kreşte, çelik üretiminde, toplu taşımacılığın örgütlenmesinde ya da hayvan yetiştiriciliğinde aynı şekilde olmayacaktır. Arz/talep ilişkileri ve maliyetlerin pazar ölçüsü bir çok alanda faydalı olabilir. Ancak bunlar; ne iş organizasyo-

nu, ne toplulukların aralarındaki ilişkiler, ne stratejik önceliklerin belirlenmesi, ne de toplumun büyük tercihleri (tam istihdam, bölgesel kalkınma, karşılıklı bağımlılık ve dayanışmanın taraflarca kabul edilmesi ya da edilmemesi, bugünün ve yarının yaşam kalitesi, çalışma ritmi vb. (konusunda karar alınmasında yeterli olacaklardır. Kısaca burada sözkonusu olan özyönetimci sosyalist toplumun içeriği üzerindeki temel tartışma. Bu konuda, deneyimin ışığında, Marksistler ve anarşistler arasındaki karşıtlığın (yaratıcı bir şekilde!) aşılması gerekecek. Çünkü, iki kesim arasında pazar ve devlet sorunlarında görmeye değer bir köşe kapmaca süregeldi. (Bir yanda birinci kesimde, özyönetimci bir pazar modelinin çıkmazlarının küçümsenmesiyle birlikte devletin ortadan kaldırılması eğilimi, diğer tarafta ikinci kesimde ise başlangıçta bürokrasi ve paranın değilse de özyönetimin var olmadığı bir planlama görüşü ve bunun sonucu pazarın ortadan kaldırılması yönünde bir eğilim sözkonusuydu.)

Kapitalizmle aradaki üretkenlik açığını kapatmak

Bürokratik planlamanın ve yarattığı hasarın eleştirel çözümlenmesinde Troçki bize, krizin bugünkü "yeniden inşacı" dinamiğini yorumlamanın anahtarını vermekte. Bu dinamik kaçınılmaz değildi: Troçki "tek ülkede sosyalizm" yanılsamasına ne kadar karşı çıkıyorduysa, o ölçüde de kapitalizmden bir kopuş kazanımının sağlamlaştırılması gerektiğini ve sağlamlaştırılabileceğini düşünüyordu. Bu kuşkusuz devrimin yayılmasıyla kolaylaşmış olacaktı. Fakat kısa ve orta vadede halkın rejime bağlılığı ve dış baskılara direnme yeteneği, geçmiş ve şimdiki durumun karşılaştırılmasına ve varoluş koşullarında saptanan bir iyileşmeye bağlıydı. "Emek verimliliği için mücadele" dünya ve ülkedeki güç ilişkisinde kazanılması gereken bir savaşımdı. Özel kâr mantığının sorgulanması kapitalizmin yüzüstü bırakacağı üretim kollarında ve bölgelerde sanayileşmeyi başlatmaya izin vermişti. Ülkenin kültürel geriliği görevi zorlaştırmaktaydı. Tüketim gereksinimlerinin karşılanmasını feda eden bürokratik planlar, özel mülkiyeti ve köylülüğü yokederek sosyalizmin inşa edileceğinin ilanıyla tarımda zoraki kollektifleştirme, aşırı merkeziyetçilik, bireysel ve kollektiif inisiyatifin bastırılması... tüm bunlar pahalıya mal olacaktı.

"Sanayileşmenin başarılarını sadece nicel göstergelerle belirlemek, hemen hemen bir insanın anatomisini sadece boyuyla tanımlamak istemek anlamına gelir." (s.25) Troçki, "sosyalizm"in sözde başarılarına dair Stalinci propaganda karşısında böyle söylüyor. Troçki, Sovyet ekonomisi için ağır bir tablo çiziyor (bugüne bakıldığıda ne kadar ağır olduğu tartışılır!): *"Traktör Sovyet sanayiinin gururu. Ama (...) traktörlerin %81'i ciddi onarım görmek zorunda kaldılar ve bu makinaların önemli bir bölümü kullanılmaz halde tarlaların ortasında duruyor."* (s.24) (...) *"Durum, hafif sanayi kollarında ağır sanayiye oranla daha da kötü. O halde Sovyet sanayii için oldukça özel bir yasa formüle etmek mümkün: Genel kural olarak, ürünler tüketiciye yaklaştıkça kötüleşiyor"* (Idem) İzvestiya'lardan aktararak (s.25) *"(....) Kötü ve pahalı inşa ediyoruz. Konutların çoğu yıpranıyor ve bakımı yapılmıyor. Çok az onarım yapıyoruz ve bunu da kötü yapıyoruz."*

Troçki bu ekonomik sonuçlara bağlı riski açıkça ifade ediyor: *"'Kim kazanacak' sorusu kendisinde, yalnızca askeri anlamında değil fakat herşeyden önce ekonomik anlamında SSCB önünde dünya ölçeğinde duruyor. Askeri müdahale tehlikeli. Düşük fiyatlı malların müdahalesi (...) bundan çok daha tehlikeli olacaktır."* (s.22)

Troçki, bu cümlelerin yazıldığı dönemde şöyle diyor: *"Kapitalist ülkeler çok yüksek bir düzeyden aşağı kayarken, SSCB ürkütücü derecede düşük bir düzeyden çıkarak yükseliyor."* Güç ilişkisi, diyor Troçki, mutlak açığa (farka) değil, açığın azalması eğilimine bağlı. Kapitalizmin "aşağı kayması" ya da tersine yeni bir büyüme yaşaması elbette önemli. Ama İkinci Dünya Savaşı sonrası iki tarafta da büyüme vardı. XX. Kongre ve Kruşçev'le birlikte plan öncelikleri yön değiştirdi, kapitalizmin "komünizm" tarafından "yakalanması" ideolojisini, temelsiz de olsa inanılır kılan reformlara girişildi. Bu sadece bir esinti değildi (3). Kruşçevci yumuşamanın, reformcu sosyalist akımları harekete geçirmek gibi çelişkili bir etkisi oldu. 1968 bu düzlemde bir dönüm noktası oldu.

Bugün "yeniden inşacı" dinamik neden?

Stalin'in ölümünden bu yana yaşanan krizlerde muhalefetin talep-lerinin ana mantığı bugüne dek özelleştirme değil, devletleştirmenin karşıtı olarak mülkiyetin toplumsallaştırılması olmuştu (belirgin muğ-

laklıklara rağmen bu Solidarnosc'un işleyegeldiği bir tema olmuştu). Diğer bir deyişle, üretim araçları üzerinde ve tercihlerde bir toplumsal kontrol mantığı; işe yaramaz asalaklar olarak algılanan bürokratlardan kurtulma mantığı vardı.

1968 Doğu Avrupa'da, dünyanın başka bölgelerinde olduğu gibi, solda bir radikalleşme dönemi oldu (Yugoslavya'da Haziran 1968, Prag Baharı, fakat aynı zamanda Macaristan'da ve Polonya'da sosyalist solun doğuşu). Halbuki; Doğu Avrupa'da yaşam ve gelişme düzeyi (ABD'ni bir yana bırakalım) kapitalist Avrupa ülkelerinden açıkça düşüktü. Bu durumda, varolan sistemler arasındaki açık ve sosyalist değerler özellikle gençlik içinde anti-bürokratik sosyalist taleplerin taşıyıcısı oldular (dünyadaki anti-emperyalist hareketler de, özellikle Yugoslavya'da, diğer ülkelerde daha küçük fakat gerçek bir ölçekte olmakla birlikte, bu radikalleşmenin mayasını oluşturdular.)

1968'in başarısızlığı, Prag'da Sovyet tankları bilinçlerde köklü bir dönüşüm yarattı (sosyalist muhalefetlerin bastırılması ve dağıtılması, dinin yükselişi, insan haklarının savunulması çerçevesinde umutların Batı'ya yönelmesi).

Ekonomik başarısızlıkların ağırlığı bu siyasi çerçeve içinde kat be kat arttı. Bu düzlemde önemli olan, Troçki'nin öngördüğü gibi, emek verimliliğinin düşme eğilimi, (reformların başarısızlığı sonucu) sistemin çıkmazlarının algılanması ve böylece sonuçta komşuda olup bitenle kendi durumunu karşılaştırma olacaktı.

Bürokratizmin zararları ve maliyeti Brejnev döneminde derinleşecekti. Fakat, Berjnev döneminde bile, maddi kaynakların ve insan kaynaklarının felaket ölçüsünde kötü kullanımına rağmen büyüme yetmişli yılların ortalarına kadar devam edecekti. Bu yıllarda durgunluk eğilimi, eşzamanlı silahlanma yarışını, tüketimdeki artış ve üretken yatırımları sürdürmeyi olanaksız kılacaktı. Petrol Kriziyle SSCB'nde geçici olarak kaynaklarda bir artış gündeme geldi, bunun yanısıra Doğu Avrupa ülkelerinden ithalat ve bu ülkelere kredi sepeti genişledi. Fakat seksenli yıllar Güney'de ve Doğu'da borç krizinin ve (gelişmişlik- çn) açığının derinleşmesini getirdi. Kapitalizm kriz içinde yenilik getirme yeteneğine ne denli sahipse, bürokrasi de tersine yeni teknolojileri alıp etkili bir şekilde uygulamaların önünde (teknoloji üretmekten bahsetmiyoruz bile) o kadar mutlak bir engel. Yeni kapitalist büyümenin çok dayanıksız ve dengesiz olması sistemlerin karşı karşıya gelmesinin

ölümcül tehlikesini hiçbir şekilde ortadan kaldırmıyor. Berlin Duvarının yıkılmasının yarattığı ekonomik sarsıntı bunun tanığı.

Doğu Avrupa rejimlerinin siyasi çöküşü bir olgu. Toplumsal-ekonomik dönüşüm çok daha zor olacak.

Doğuda inandırıcı liberal ya da sosyal-demokrat partilerin kurulmasındaki, iktidardaki KP'lerin "bolşevizmi"ne karşı kazandıkları bariz zaferlere karşın var olan zorluk temel bir nedene dayanıyor. Bugünkü koşullarda kapitalizme açılma, çok büyük bir olasılıkla esas olarak sözkonusu ekonomilerin Üçüncü Dünyalaşması ve bunun yanısıra diktatörce iktidar biçimlerini, kültürel ve toplumsal alanlarda barbarca geriye dönüşleri beraberinde getirecektir. İşte bu nedenle, Ekim'e tükürmek bugün krizden çıkmak için ne yapılacağını bilmek için yeterli olmasa da bir çok akım içinde bir "sosyal-demokrat" patlaması (ya da bolluğu) yaşanıyor. Burada paradoksal bir durum ortaya çıkıyor. Bir yandan, pazara ve kapitalizme açılımlar, zirvede ve halk arasında hiçbir zaman olmadığı kadar büyük. Hükümet değişiklikleri, kimi zaman temel kurumsal dönüşümler başlatıyorlar. Ama fiiliyatta, Almanya'nın durumu hariç (çünkü Almanya'da, sermayenin devleti ve pahalıya da mal olsa Doğu'yu kendine katmaya muktedir bir burjuvazi zaten vardı) heryerde yeniden inşa süreci ayak sürüyor. Mülkiyet reformları hâlâ büyük ölçüde hazırlık safhasında (özelleştirme kelimesi hiç te türdeş olmayan anlamlar taşıyabiliyor). Milli servetin, ya nomenklaturanın ya da yabancı sermayenin çıkarına ucuza gitmesinden çekiniliyor. Yabancı sermaye şüphesiz yeni pazarlar ele geçirme düşüncesinin cazibesine kapılmış durumda. Ama yine de kârı sağlam para (döviz) cinslerine çevirebilmek gerekiyor; yatırım sözkonusuysa bunun da gelir getirmesi, kârlı olması gerekiyor. Bankacıların, yatırımcıların tümü bugün Doğu'da yapılacak bir yatırımın dipsiz bir kuyu olduğu konusunda aynı kaygılı yargıyı paylaşıyorlar. Buna, son derece istikrarsız toplumsal-politik ortam ve çok sayıda direnişi besleyen pazar ekonomisi dışında bir pratikle geçmiş uzun onyıllar eklendiğinde "elden ağıza daha kırk yıllık yol var." Sosyalist seçenekte (plandan ya da sosyalizmden sözetmenin "tutucu komünist" çağrışımları yaptığı bir ortamda) kendini ifade etmekte güçlük çektiğine göre, gelecek on yıl için en fazla ihtimal dahilinde olan engin bir kaos.

Bürokrasi ve kapitalist yeniden inşa

Bürokrasinin yeniden inşa yönünde önemli ölçüde çarkctmesi ve Almanya'da barışçıl yoldan yeniden inşasının başarılması ortada. Çok değişken ve hâlâ farklılaşan bir durum karşısında (doğru değerlendirme yapabilmek için) hâlâ biraz uzaktan bakabilmeye ihtiyacımız var. Bu nedenle manuğı zorlayan (aşırı) genellemelere ve (özellikle açıklanan programlarla gerçek nitel sıçramaları birbirinden ayırt edemeyen) vakitsiz kuramsallaşurmalara güvenmemek gerekiyor. Fakat yine de bir kaç düşünce geliştirmek mümkün.

İlkin, devrimle yeniden inşa arasında bir bakışım (simetri) olması gerektiği yolundaki "mantıklı" akıl yürütmeden vaz geçmek gerekiyor. Herşeyden önce, kapitalizm zaten var ve kapitalist olmayan bir toplum üzerinde ve içinde baskı uygulanabilir. Oysa sosyalizmin inşa edilmesi gerekir (ve sosyalizmin kapitalizm içinde gelişmesi olanaksızdır). Sonra, kapitalist mantıktan kopuş burjuva devletin eski aygıtlarının yıkılmasını zorunlu kılar; oysa kapitalist yeniden inşa krizdeki işçi devleti aygıtında etkin destekler bulabilir. O halde, "işçi" devleti bürokrasisinin "burjuva" devletin bürokrasisinden hangi bakımdan farklı olduğunu ve birinin diğerine, gelişmeler sonucu, hangi koşullarda dönüşebileceğini kesin çizgilerle belirlemek gerekiyor: "(...) *Eğer (...) bir burjuva partisi sovyet yönetici kastını devirecek olursa, bugünün bürokratları, teknisyenler, müdürler, parti sekreterleri, genelde yöneticiler arasında epeyce uşak bulacaktır. (...) Öyle görünüyor ki, burjuva yeniden inşaı, devrimci bir partinin kapıya koyacağından çok daha az sayıda kişiyi tasfiye etmek durumunda kalacaktır.*" (s.171)

Bürokrasi ayrıcalıklarını pragmatik bir biçimde savunuyor ve uzun zamandan beri (bürokrat çocuklarının babaları gibi olmasıyla, kendini yeniden üretme eğiliminde olsa bile) ayrıcalıklarını evlatlarına aktaramamanın acısını çekiyor. Öylcysc, devlet mülkiyetini savunması bu şartlardan kaynaklanıyor. Parti/ Devletin siyasi çöküşü, (siyasi) tekelin yitirilmesi, "komünizm"in ideolojik itibar kaybı, ekonomik bunalım, hiyerarşinin tüm katlarında, bürokrasinin büyük bir kesimini, her zamankinden daha fazla, kapitalist tutamağın yanında yer almaya itiyor.... Tabii eğer bu tutamak sağlama benziyorsa! Kapitalist yeniden inşaın zorlukları, bürokrasinin ve dolayısıyla onun aygıtlarının toplumsal kutuplaşmasına açıklama getiriyor. Bu bakımdan, toplumsal

tepkiler anahtar bir rol oynuyor. Engelli koşu kolay göründükçe ve buna halk desteği eşlik ettikçe liberal pazar atına binmenin "getirisi" de o kadar yüksek oluyor. Elbette, şu ya da bu bürokratın kazanmış olduğu bireysel mevki de önemli. Bürokratik labirentlerde aracı bulma kaygısını taşıyan kapitalistlere, karşılığı iyi ödenecek, hizmet verme yeteneğinin olması. Şu ya da bu işletmenin ya da bölgenin pazarda iyi bir konuma sahip olması ve bu konumun; dünya pazarında ya da iç pazarda şansı olmayan bir üretimin yönetilmesi durumunda yeşeremiyecek bir adem-i merkeziyetçi anlayışı da beraberinde getirmesi. Ama ya halk, yaşadıklarından kalkınarak pazar açılımının gerçek sonuçlarını algılamaya başlarsa! O zaman en iyisi; popülist, koşullara bağlı olarak uvriyerist, eşitlikçi, liberalizm karşıtı (şayet gerekiyorsa biraz da milliyetçi ve antisemit) söylemi seçmek.

Apaçık olan kriz ve Parti/Devletin çöküşü kapitalizme karşı direnme imkanlarını keskin bir biçimde azalttı. Parti/Devlet içinde yükselmenin (dolayısıyla ayrıcalık kazanmanın) kuralları kesin çizgilerle belirlenmişti. Bir bürokrat planın kendi üstüne düşen bölümünü gerçekleştirebileceğini, eğer mümkünse toplumsal hoşnutsuzluğa meydan vermeksizin plan hedefini aşabileceğini gösterdikçe "yükseliyordu". Pazar baskılarının olmayışı anlaşmanın iki tarafını da kolaylaştırıyordu. Bürokratik bir plan denetim mekanizmasının şartları altında söz konusu olan; üretilen malın maliyeti, kalitesi, gerçek kullanımı ne olursa olsun üretim hedeflerini gerçekleştirmekti. Önemli olan malın üretilmiş olmasıydı. İsrafa rağmen, sistem büyüme imkanlarına sahip olmaya devam ettikçe, bürokrasi, devlet mülkiyeti üzerindeki bu asalaklık temelinde ayrıcalıklarını sürdürebiliyordu. Özü değiştirmeksizin, etkililiği artırmayı denemek için pazar mekanizmalarına başvurma zorunluluğu dengesizlikleri de beraberinde getirdi. Pazar reformları, sanayi yönetici ve sorumlularını, işten çıkarma ve işletme (kârlarını çeşitli yatırımlara yönlendirebilme; kısacası mülkiyet) özgürlüğünden mahrum kaldıkları müddetçe istikrarsız bir konuma sürüklüyor. Kriz dayanaksız yapıyı sallıyor. Bürokratlar sahip oldukları devlet gücünü giderek daha fazla, özelleştirmeyi ve planı sömürdükleri gibi sömürecekleri bir pazarın geliştirilmesini kolaylaştırmak için kullanmanın yollarını arayacaklar. Böylelikle ayrıcalıklarını mülkiyet üzerine temellendirerek istikrara kavuşturmaya çalışacaklar. Kapitalizmin çarklarını geri getirme işlevini üstlendikleri ölçüde bir

burjuva bürokrasisine dönüşecekler. Yaşanmakta olan süreçler (antikapitalist) işçi devletlerinin devlet kapitalizmine dönüşümünü gündeme getiriyor. Devlet aygıtının kapitalizm yanlısı akımlarca ele geçirilmesi böylesi bir süreçte elbette belirleyici bir aşama. Bu süreç ancak kapitalist kurallar -değer yasasının kuralları- temelinde işleyecek bir ekonomi ile tamamlanabilir. Bu henüz çok uzakta. Çeşitli düzeylerde yer alacak ikili iktidar biçimlerinin söz konusu olduğu her tür ara durum beklenebilir. Hükümetin burjuva hükümeti olduğu ancak, kapitalistlerini bulmakta güçlük çeken bir ekonomi içinde başka bir mantığı savunan Stalinci devlet aygıtlarının hâlâ varlıklarını sürdürdükleri durumlar. Bu Polonya'daki duruma benzemiyor mu? Macaristan ve Çekoslavakya'da hükümetler, istikrarsız koalisyonlar ve hâlâ çok az tanımlanmış programlar çerçevesinde çok daha ılımlı bir profile sahipler. Özelleştirme süreci sanayii şimdilik hiç bir yerde gerçekten etkilemiş değil. Bulgaristan ve Romanya hâlâ geniş ölçüde, koşullara bağlı olarak bir "pazar Stalinizmi"nin şekillendiği eski çerçeveler içindeler.

SSCB ve Yugoslavya konusunda yapılacak yorum bunların yanısıra, ya konfederasyon oluşturmaya ya da dağılmaya doğru giden bir çerçeve içinde cumhuriyetlerin giderek daha farklı stratejilere sahip olacakları gerçeğine bağlı olarak ortaya çıkacak ulusal çatlakları da dikkate almak zorunda.

Fakat savunulacak bir şey var mı?

Bu tartışma çoğu zaman daha başında, bürokratlaşmış işçi devleti kavramının hatalı bir yorumuyla anlaşılmaz hale getiriliyor. Tartışmamız boyunca gördük: ilgili toplumların gelişmişlik düzeyi her zaman kapitalist ülkelerin gelişim düzeyinden aşağıydı. Ve bunun yanısıra, (kamulaştırmalar olsun, iş garantisi, konut, ucuz sağlık hizmeti olsun) her antikapitalist kazanım bürokratik yöntemiyle bütünleniyordu. Dolayısıyla (geçmişte ve bugün) bu toplumların insanlarına kapitalist ülkelerdekinden iyi yaşadıklarını söylemekten ibaret olan işçi devleti kavramının yanlış bir anlama biçimi sözkonusu. Doğu'da resmi propagandanın ak ya da kara (sosyalizm, kapitalizm) boyayla üstlerini örtmesi anlamında boş kelimelere içten gelen bir tepki var. İnsanlar enflasyonunu, şimdiki varolma koşullarında bir gerilemenin, işsizliğin

olmadığı, kadınların seçme hakkına, çocukları için kaliteli kreş, eğitim olanaklarına sahip oldukları, tatile çıkma, sağlıklı olma ve hakça bir emeklilik hakkının var olduğu olumlu ahlaki değerlere sahip bir toplum içinde iyi yaşamak istiyorlar. Kapitalizmin bunları getirmediğini anlatmaya devam edebiliriz. Ancak esas olan deneyimdir. Pazar ekonomisinin reçeteleri umulan sonuçları üretmeyecek. Bu ülkeler idealize edilse de edilmese de, insanlar İsveç ya da Almanya'daki gibi yaşamayı umuyorlar. Fakat gelecekleri daha ziyade Latin Amerika'da görebilirler. Gerçekten de çoğu zaman insanların yaşadıklarından kalkınarak pazara sırt çevirebilmeleri için pazarın yaratacağı sonuçların maddi deneyiminden geçmeleri gerekiyor. Bunun gerçekleşmesini beklerken savunulması gereken, bu insanların kendilerinin savundukları; Almanya'nın doğusunda emekçilerin, kadınların, sanatçıların şimdiden savunmaya başladıkları: çalışma, seçme, pazar kurallarına tabi olmayan bir kültür geliştirebilme, herkese nitelikli parasız eğitim, konut edinme, kirletilmemiş bir doğaya sahip olma hakları. Özelleştirme ve pazar bunlara imkan tanımıyor. Ne de mülkiyetin bürokratik yönetimi bunlara izin veriyor. Bu nedenle, toplumsal mülkiyeti ilgili kişilerin kendi denetimleriyle korumak gerekiyor. İşte bizim savunduğumuz bürokratik iktidar devrildiği takdirde gerçekleşmesi bugün mümkün olan; fakat kapitalizm yeniden inşa edilirse yarın izin verilmeyecek bu haklar.

Reform tasarılarına ilk kez birlikte tepki gösteren, içinde anarşistler, sol sosyaldemokratlar, çevreciler, sosyalistlerin; Marksist platform ve SBKP'nin demokratik platformunun yer aldığı "Bir Solun Özyönetimci Halk Hareketi için Moskova Girişim Grubu"'nun mantığı da bu. Grup, bürokratik aygıtın bir bölümünün baskıcı iktidarını yine "getirisi olan" başka biçimlerde sürdürebilmek için sahte demokrat liberallerle yaptığı ittifakı ifşa ediyor. Girişim Grubu'na göre batı sistemini "kopya etmek" isteği, uygarlıkta ağır bir gerilemeye neden olacak *"yarı-feodal, otoriter, tekelci ve vahşi Rus kapitalizminin yeniden doğuşunu"* yaratma riskini taşıyor. Bu tehlike karşısında, tüm birleşmeyi ve halkı aşağıdaki haklar için mücadeleye çağırmayı öneriyorlar: *"Emekçi birliklerinin kendi işyerlerinin özyönetimi ve yönetiminin mülkiyet biçimlerini parasal ilişkiler olmaksızın belirleyebilme hakkı (...)"*

"Yerel sovyetlerin bölgelerinin topraklarını ve doğal kaynaklarını

toplumsal örgütülerin denetimi altında tam bir şeffaflık içinde dağıtabilme hakkı (...)"

"Cumhuriyetlerin ve diğer özerk bölgesel yapıların statülerini ve üst organlara gönüllü olarak devretmeye hazır oldukları iktidar düzeylerini egemence kendilerinin tayin edebilme hakkı (....) vb."

İşte bu mantığı geliştirmek ve böylelikle sovyetlerin ve emekçi birliklerinin eşgüdümünü ve kongrelerini, yönetimin ölçüt ve kararlarını genişletecek ve birleştirecek ve sosyal güvenceleri de içeren yeniden yapılanma önlemlerini alacak şekilde canlandırmak gerekiyor.

Bu akımların varlıklarını sürdürmelerindeki zorluk yalnızca, tek seçenek olarak kapitalizm ya da Stalinizmi dayatmak isteyen güçlerin terörizminin ve baskılarının sonucu değil. Bu zorluk aynı zamanda, yaşadığı krize rağmen, diktatörlüğüne karşı eşgüdümlü bir direnişin olmamasından yararlanan kapitalizmin gücünden kaynaklanıyor. Bu da, zorunlu olarak, geçmiş başarısızlıkların bilançosunu çıkaracak; dünya kapitalist pazarının yasalarının, kendiliğinden, "normal", insanlık ve çevre için bir yıkım olan gidişatına, iradeci (volontarist) ve her zamankinden bilinçli şekilde karşı çıkacak antikapitalist bir kitle enternasyonali ihtiyacını gündeme getirecek bir tartışmanın gerekliliğini ortaya koyuyor. İşte gerçek mesele burada.

Critique Comuniste sayı 100-101 Ekim Kasım 1990

1. Bkz. E. Traverso /C. Samary, "Marksizm ve Ulusal Sorunlar", Critique Communiste No. 94 "Perestroyka Özel Sayısı"
2. Bu konuda gözlemler için bkz. La Crise, Les crises, les enjeux, Collections Racines, s. 21.
3. Bu reform ve tüketim harcamalarının yeniden merkeze alınması dönemidir. Bu dönemde Sovyet anayasasına gelirlerin bir bölümünün "herkese ihtiyacına göre" paylaştırılması yolunda bir teminat da eklendi. Bu sübvansiyonlu fiyatlara dahil edilen dolaylı ücretti.

Daha İyi, Daha Özgür Yaşamak İçin Amaçlar ve Araçlara Dair

"Birey, Özgürlük ve Piyasa". Sovyet akademisyen S.S.Şatalin 1990 sonbaharında başlıca Sovyet gazetelerinde yer alan "500 günlük" reform programını sunarken makalelerinden birinin başlığı işte buydu. Makalede geçmiş acıların bir tür kefareti olarak betimlenen özelleştirme bürokratik yönetimin kötüye kullanıp boşa harcadığı kollektif zenginliğin yeniden bölüştürülmesinin de biçimi olarak sunuluyordu. Böylece herkes daha iyi ve daha özgür yaşayabilecekti.

Bu hedeflere gerçekten de özelleştirme ve piyasa aracılığıyla ulaşılabilir mi? Bu makale bu sorunun cevabını arıyor. Bunu yapmak içinse özelleştirmenin gerekliliğini ileri sürenlerin başlıca iddiasını, yani özelleştirmeyle ekonomik verimin ve sosyal adaletin artacağı iddiasını incelemek gerekiyor. Gerçi ekonominin geçmişteki bürokratik yönetimini savunmayı asla arzu etmiyorum ama bana göre Şatalin ve diğerlerinin önerdikleri alternatif, halihazırdaki tarihsel bağlamı gözden kaçırmaktadır ve ne verim artışına ne de daha fazla sosyal adalete yol açacaktır. Eski sistemin başarısızlığa uğramasında bizzat sosyal adaletsizlik esaslı bir rol oynadığı için ben bürokratik de, liberal de olmayan başka bir çözüm aranılması gerektiğini savlıyorum.

Böyle bir alternatif arayışının kalkış noktası küçük bir azınlığın değil, toplumun *bütün* bireylerinin daha iyi ve daha özgürce yaşamak özlemi olmalıdır. Dahası, uzun vadede, ulusal sınırlar içinde kalınası halinde bu alternatif, başarıya ulaşamaz. Ulaşması için bizzat kendisi hedefleri ortak olan toplulukların uluslararası ölçekte gösterecekleri ortak çabaların meyvesi olmalıdır.

İnsanın kendi emeğinin efendisi olması üzerine

Sovyetler Birliği'nde sık sık söylenegelen şudur: özelleştirme her-

kesin kendi emeğinin efendisi olmasına, yani sonuçları kendi denetimine almasına olanak tanıyacaktır. Ne var ki bu tartışmanın göndermelerinde kafalarda netlik olmalıdır. Denetim ve *bireysel* sorumluluk talebi illa bireyselliği gerektirmez. Bu talep herşeyden önce bürokratik yönetimin yol açtığı *anonim* kollektif israfın ve de (varolan sosyal güvencelerle sözümona kendilerini hissettiren) sahte sosyalist değerler adına bireyin bastırılmasının reddedilişidir. Bu "resmi Marksizm" *Komünist Manifesto*'da yer alan ve tek tek bireylerin kurtuluşunun bütün insanların kurtuluşunun şartı olduğunu savlıyan oldukça önemli bir ayrıntıyı es geçmektedir. Bir başka deyişle üreticilerin birleşmesine ve de ulusal toplulukların birleşmesine ilişkin olarak seçimini serbestçe yapmak, kaderini özgürce belirlemek ahlaki bir zorlama değil, ekonomik bir ihtiyaçtır.

Öyle ki bir seçim/tercih olmalıdır. Ne var ki liberal saldırının temel karakteristiklerinden biri, bunu, yani tercihi reddetmesidir. Çeşitli biçimleriyle özel mülkiyet bürokratik sisteme tek rasyonel alternatif olarak sunulur. Bu çözümde mülkiyet sonuçta parası olanda kalır. Sosyalizasyon yoluyla (yani ekonominin yönetiminin tartışılacak demokratik kurumsal biçimler altında "birleşmiş üreticiler"e, "toplum"a devredilmesi yoluyla) ekonominin "devletsizleştirilmesi" şıkkı ise dışlanır.

Liberallerin birey yurttaşa atfettiği kesin değer böylesi işbirliğine dayalı, özyönetimli alternatifin mantığının karşısına dikilir. Sorun, kaynaklar üzerinde toplumsal mülkiyet ve denetim olması ve toplumsal dayanışmanın varlığı halinde bireyin özgürlük ve sorumluluğunun kaçınılmaz olarak sınırlanıp sınırlanmayacağıdır. Liberallerin savının ağırlıklı dayanağı "gerçekte varolan sosyalizm"i ıslah etme yönünde başarısız kalan geçmiş deneyler olduğundan, bunları daha ayrıntılı olarak incelemek gerekir.

Özyönetimin ön şartı olarak pazar mı?

Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'nde halihazırdaki radikal piyasa reformları Yugoslavya, Polonya ve Macaristan'da uygulanan ve bürokratik planlamayı reforma tabi tutma şeklindeki önceki girişimlerden bir kopuşu temsil etmektedir. Bu önceki reformlar piyasayı "kollektif mülkiyet"le uzlaştırmaya çalışıyordu. Perestroyka'nın ilk

döneminin hedefi de böyle gibiydi; çünkü 1987'deki Girişim Yasası işçi kollektiflerine muğlak ama geniş özyönetim hakları getiriyordu.

Ama bugünkü radikal piyasa reformcularının önceki bu deneylere ilişkin yükselttikleri eleştiriler hedefi şaşırmakta ve aslında gerçek meseleleri bulandırmaktadır. Çünkü o reformlar hiçbir biçimde merkezi devlet iktidarını değiştirmemişti. Mülkiyet yine "herkesin ve hiç kimsenin" (gerçi başkalarından çok bürokratların) olarak kaldı. Reformların hiçbir gerçek demokratik itilimi yoktu; mevcut bürokratik devleti asla sorgulayıcı değildiler. Olsa olsa bu reformların ardındaki temel itki, bu sorgulamayı önlemekti. Topluma özerk siyasal, sendikal ve toplumsal örgütlenme konusunda eksiksiz haklar getirmiyorlardı. Reformların bizzat öngördükleri ekonomik özyönetim hedeflerine ulaşamamasının başlıca nedeni budur.

Ama ekonomiyi piyasanın düzenleyeceği etkili bir biçim bulma hedefine de ulaşılamadı; çünkü reformların getirdiği rekabet yanlıştı. Kendilerini piyasada elverişli konumda bulan girişimler ve sektörler kâr edip zenginleştiler. Ama kâr etmeyen girişimler de iflas etmediler. Tabii ki işçiler işlerini ve yaşam standartlarını kollamaya bakıyorlardı. Ve bulundukları yer bakımından, yani işleyişinde hiçbir gerçek etkilerinin bulunmadığı verimsiz bir sistemde, tek rasyonel seçenekleri kendi işletmelerini ve sektörlerini, yani mevcut üretim yapısını korumaktı. Bürokratlara gelince onların da varolan görece toplumsal sükunu bozup kendi ayrıcalıklarını dağıtmakta tabii ki çıkarları yoktu. Öyle ki verimsizliğin ve israfın yığılan sonuçlarından rahatsız değildiler ve ithalat yoluyla kıyamet gününü ertelemeye çalışıyorlardı. Ama herşey 1980'lerin başından itibaren artan dış borç yükünün etkisiyle kopup dağılmaya başladı.

Bu bağlamda piyasa ne bürokrasiyi bertaraf etti ne de daha verimli bir ekonomi yarattı. Özyönetimli işletmeler kendilerini bürokratik olarak dayatılan planın hükmünden kurtarırken bu kez her işletme kendi başının çaresine bakmak üzere verdiği yalıtılanmış bir mücadele tuzağına düştü. Yeni kurulan ekonomik özgürlük kısa zamanda kollektifleri eşit olmayan piyasa fırsatları gerçeğiyle ve işsizlik tehdidiyle yüzyüze getirdi. Ve böylece kollektifler gayet doğal olarak özyönetim haklarını kullanmak suretiyle kendilerini piyasanın kurallarından ve sonuçlarından korumaya çalıştılar. Bu konuma zorlanmışken, bu kez özyönetimle birlikte, piyasanın etkin biçimde işleyişini bozmakla suçlandılar.

Özyönetime karşı piyasaya doğru

Günümüzün piyasa hayranlarının bundan çıkardığı sonuç basittir: piyasa ve özyönetim biribiriyle bağdaşmaz; yani piyasa, yatırımları yönlendirip kârsız işletmeleri kapanmaya zorlayarak etkin bir düzenleyici olabilir ama bunun için *genelleşmiş* olması gerekir. Bu da demektir ki emek ve sermaye tamamen meta haline gelmelidir. Bir emek pazarı olmalı ve orada işe alma ve işten çıkarma kâr ölçütlerine (ve dolayısıyla bu ölçütleri işgücüne dayatmaya muktedir olan toplumsal güçlere) bağımlı olmalıdır. Bir de sermaye piyasası olmalıdır. Gerçekten "özel" olan ekonomik kararlar arasında tek bağ ve böylece sorumlu, piyasa olmalıdır. Kısacası devlet her türlü ekonomik faaliyetten kesinlikle uzaklaşmalıdır. Sübvansiyonlara ve diğer desteklere son vermeli ve işletmelerini özelleştirmelidir.

Liberal savın esası şudur: para kazanma dürtüsü (işçi için kendi emeğiyle orantılı, girişimci için kendi sermaye yatırımıyla orantılı) ve maliyetle orantılı ödeme olmaksızın, israf ve kayıtsızlık genelleşir. Özellikle ileri sürülen iddia da şudur: bürokratik rejimler kâr beklentisiyle yönetilen ve piyasada rekabete açılan özel mülkiyeti bastırıp ortalıktan kaldırınca, maliyetleri (özellikle emek maliyetlerini) en aza indirme ve talebe uyum gösterme yönündeki başlıca dürtüyü de yok ettiler. Aynı zamanda işçinin disipline boyun eğmesinin baş dürtüsü olan işten atılma tehdidini de ortadan kaldırdılar. Bu nedenle piyasa rekabetinin baskısını ve risklerini yeniden getirmek gerekir.

Burada, yukarıdaki görüşlerle bağlantılı olan iki konuyu ancak kısaca ele alabilirim. İlki, bu ülkelerde kar etmeyen sanayilerin özelleştirilebileceği ve bunun günümüz dünya ekonomik bağlamında, onları krizden çıkarmaya elvereceğidir. İkinci konu ise çalışma hevesine değgindir ve aynı zamanda da kapitalist ilişkiler ve özendiricilere bir alternatifin, ekonomik verimliliği toplumsal dayanışmayla birleştirmeye elveren bir alternatifin olabilirliğine değgindir.

Kapitalist gerileme

Eski Demokratik Alman Cumhuriyeti halkının yaşadığı acı yanılsama, Polonya reformlarında karşılaşılan zorluklar ve de İngiltere'de Thatcherizmin bilinen başarısızlıkları dikkate alınırsa liberal vaadlerin

gerçekçiliği hakkında durup düşünmek gerekir. Ama 1980'lerde liberal programlar uygulayan Latin Amerika ülkelerindeki mutlak gerileme belki de Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'nin beklentilerinin neler olabileceğine ilişkin daha iyi bir fikir verir. Bu ülkeler darbeyi yumuşatıp kaçınılmaz toplumsal patlamaları önleyecek bir eski Batı Alman devleti gibi ekonomik bir gücün olanaklarından da yararlanacak durumda değiller.

İşin aslını anlamak için önerilen şeyin devasalığı hakkında bir fikir edinmek gerekir: sanayi kuruluşlarının büyük çoğunluğu, milyonlarca insanın çalıştığı ve Gayrısafi Yurtiçi Hasılanın % 70'ini üreten binlerce fabrika özelleştirilecektir. Bu operasyon Thatcher zamanında birkaç yüz bin kişinin çalıştığı on küsur firmanın satılmasından çok farklı ölçekte bir işlemdir! Ama özel sermaye ancak kâr varsa ve risk de kabullenilecek ölçüdeyse ilgi gösterir. Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'nde, altyapı ve dağıtım sistemindeki bozukluklar da dikkate alınırsa, bu işletmeleri kârlı hale getirmek için gerekli yatırım nisbeten büyüktür.

Ve bu işletmeler, eski sübvansiyonlarından da olduktan sonra, uluslararasılaşmış ve oldukça yoğunlaşmış bir kapitalizmle rekabet edeceklerdir! Dünya ticaretinin üçte ikisi "Kuzey"e, yani gelişmiş kapitalist dünyaya ait çokuluslu şirketler arasında gerçekleşmektedir. Bu firmaların dünyanın geri kalan bölümüyle serbest ticareti tilkinin civcivlerle arkadaşlığına benzer: Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'nin bürokratik civcivleri şüphesiz dayanamayacak kadar zayıftırlar. Ne sermayeleri, ne bilgileri ne de teknolojik araçları vardır. Benzer nedenlerle, orta tabakalar içinden yerli özel girişimcilerin "organik" biçimde ortaya çıkışına bağlanan umutlar ve "gölge ekonomi" dünyası da şüphe yok ki büyük çapta hayal kırıklığıyla son bulacaktır. Yapılan tahminlere göre satılabilir devlet işletmelerinin satın alınmasında kullanılabilecek iç tasarruflar (tasarruf sahipleri illa bu işletmeleri satın almak isteyecek diye birşey sözkonusu değildir) bu işletmelerin toplam değerinin % 10-20'si kadardır.

Bu bağlamda şüphesiz bazı kelepir satışlar olacaktır ama bunlar çoğunlukla dev yatırımlar gerektirmeyen küçük özelleştirmeler olacaktır. Çok spekülasyon da olacaktır. Bu ülkeleri kapitalist dünyaya yeniden sokması beklenen "burjuva" devrimi "bürokratik" otoriter tabiatlı, dışa bakan, ihracata yönelik ve yatırıma geldiği ölçüde de ya-

bancı sermayenin egemenliğinde olacaktır.

Nüfusun bütün kategorileri içinde kazananlar ve kaybedenler olacaktır (kazananlar daha çok genç, erkek ve vasıflılar olacaktır; tabii bunlar yurtdışına, gelecek peşinde koşmaya gitmemişlerse eğer). Ama bütününde, bu dönüşümün halkın ihtiyaçları için daha çok ve daha iyi üretim sağlaması garantisi olmaksızın büyük ölçekli işsizlik ve derinleşen eşitsizlikler beklenebilir. Bu ülkelerde özelleştirmenin etkileri hâl halükârda net bir kitlesel sanayisizleşme olacaktır.

Gerekli özyönetim

Bunu düpedüz geçmiş bürokratik verimsizliğin kaçınılmaz bedeli olarak görmek oldukça yanlış olur. Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'nde (ve son zamanlara kadar eski Demokratik Alman Cumhuriyeti'nde) muazzam bir insan, kültür ve sanayi potansiyeli vardır. Kapitalizmin restorasyonu sayesinde bürokratizmin bertaraf edilerek bu potansiyelin gelişeceği umut ediliyor. Aslında, önerilen liberal reformlar bu potansiyelin çoğunu tahrip edecek; çünkü kapitalist ölçütlere göre, gelişimi sırasında yatırım yapmak kârlı değildir.

Bu potansiyeli korumak ve geliştirmek ve aynı zamanda israfı bertaraf etmek hem bireysel hem de kollektif özgürlükler ve sorumluluğa dayalı farklı bir radikal reform gerektirir. Bu reform mülkiyet ilişkilerinin optimal biçimlerinin belirlenmesine olanak vermek durumundadır. Optimal biçimlerden kasıt, verimli ve adil (yani insani hedeflere bağımlı olan) bir yeniden yapılanma hedeflerine en iyi karşılık düşen biçimlerdir.

Son tahlilde bu sorun maliyetleri ve gereksiz harcanan zamanı azaltacak, işin hoş olmayan bölümlerine harcanan çalışma süresini azaltacak yolları bulma sorunudur. Ama bu arada toplumun ihtiyaçları da karşılanmaktan geri kalmayacaktır. Açıktır ki bu, bazı temel nitel yargıların varlığını gerektirir. Bunlar da kendi paylarına sözkonusu ihtiyaçların kavranılışına ve de hem ihtiyaçları hem de bunların maliyetlerini yargılamada kullanılan ölçütlerin seçimini belirleyen toplumsal çıkarlara bağlı olacaktır. Açıktır ki kek ve elbiseye, özel arabaya ve ambülansa, sosyokültürel kolaylıklara ve patatese, temiz havaya ve iş imkânına olan ihtiyaçların karşılanması farklı yollarla en iyi biçimde gerçekleştirilebilir ve bu durumda farklı verimlilik ölçütleri ve mülkiyet biçimleri gerektirir. Yine açıktır ki işçi kollektiflerinin ve/veya tüketicilerin neyin yararlı zaman, neyin israf edilen zaman olduğunu;

nerede neyin, hangi kalitede ve hangi emek yoğunluğuyla, hangi yönetim biçimi ve hangi güvenceler altında üretileceğine ilişkin bakışı, sözgelimi özel girişimcilerin bakışından oldukça farklı olacaktır.

İnsanları daha iyi çalıştırmanın tek yolu, gerçekten de onlara bir şey gibi, makinelerle aynı düzlemde, tıpkı bir başka üretim maliyeti gibi mi yaklaşmaktır? Taylorizm sınırlılıklarını yeterince göstermedi mi? Maliyetleri düşürmenin başkaca yolları, yani sahibin tek yanlı işten atma hakkından, işsizlik baskısından, ya da kâr etmek için (devasa çokuluslu şirketlerle) piyasada rekabet etmekten başkaca yollar yok mudur? Herkesin bir iş edinme ve eğitimden yararlanma hakkının olduğu ve toplumsal sorumluluk aldığı bir durumla bağdaşan verimlilik mekanizmaları ve ölçütleri bulmak gerçekten de olanaksız mıdır?

İşte bunlar liberal "piyasa ekonomisine geçiş" programlarında gizli kalan, sözü edilmeyen kimi kilit konulardır. İşleyen bir demokraside bu sorunlar halk arasında yürütülen açık tartışmaların konusu olmalıdır. Ama bunun için şunu teslim etmek gerekir ki, bir toplumun ekonomik kaynaklarını idare ediş biçimini belirlemede nesnel ekonomik sınırlamaların yanısıra ahlaki —aslında sözcüğün en geniş anlamıyla siyasi— seçimler de rol oynamaktadır.

Ama liberal yaklaşımın ayırdedici özelliklerinden biri de, siyaseti —ve dolayısıyla demokrasiyi— ekonomiden ayırmakta ısrar edişidir. "Sosyalist" rejimlere en sık yöneltilen eleştirilerden biri, ekonomiyi "politize" etmiş olmalarıdır. Ama bu çok farklı şeyleri biribirine karıştırmaktadır. Bir kere bu rejimlerde bürokratik keyfilik ve ehliyetsizlik, rasyonel ekonomik hesaptan nasipsizlik, iktidar ve ayrıcalık arayışına dayalı politik iradecilik sözkonusuydu ve öte yandan da ekonomik baskı yöntemleri ve siyasal kayırıcılık vardı. Bütün bunlardan başka parti de ekonomik tercihleri tekeline alınıştı. Ama diğer taraftan, daha önce belirttiğimiz gibi, başlıca ekonomik tercihlerin kaçınılmaz politik karakteri ve du bunun açık hale getirilip bu seçimlerin demokratik tartışmaya sunulup kararlaştırılması sorunu vardır.

Ekonomiye yapılan politik müdahelenin ilk iki tipinin kesinlikle reddedilmesi gerektiği su götürmez. Ama üçüncüsü yaygınlaştırılıp pekiştirilmelidir. Toplumun, kendisine dayatılan ve sanki sonuçta ortaya çıkan toplumsal sistemin doğasında, toplumsal örgütlenmesinde ve ahlakında hiç etkileri yokmuş gibi sunulan sahte ekonomik ölçütlerin edilgin nesnesi olarak rolü reddedilmelidir. Ulusal topluluklar ara-

sındaki ilişkilere değgin sorunlar, ekolojik tercihler, bölgesel ve toplumsal kalkınma öncelikleri, gelir dağılımında eşitlik ölçütleri ve toplumsal güvenlik biçimleri, iş ilişkilerinin ve dolayısıyla mülkiyet haklarının doğası, ulusal kaynakların eğitime, hizmetlere, orduya vb. ayrılan bölümü —bütün bunlar politik kararları gerektirir; çünkü bunlara kendi içinde tutarlı ama biribirine alternatif çözümlerle yaklaşmak mümkündür. Bu, kişinin nasıl bir toplum istediğine bağlı bir çözümdür.

Yerini, zamanını ve ölçütlerini arayan özyönetim

Bu kararların en başta geleni, kimin neyi kararlaştırdığıdır. Eğer kişinin seçimi demokratik olarak işleyen bir ekonomiden yana ise, o zaman verimlilik açısından asli sorun, farklı yönetsel kararların alınacağı idari düzeyin ve optimum zaman çerçevesinin ne olacağıdır. Dükkân, işletme, şehir ya da bölge düzeyinde mi karar vermek verimlidir? Ve sonuçlar hemen kısa vadede mi yoksa sözgelimi beş yıl gibi uzun bir zaman diliminde mi değerlendirilmelidir?

Örneğin Sovyet kömür sahalarında, bölgenin işçileri ve yurttaşları açısından, ocağı açık tutmanın mı yoksa dışardan başka bir enerji kaynağını mı getirmenin ekonomik bakımdan daha sağlıklı olduğu sorunu kaçınılmaz biçimde gündeme gelecektir. Ama yalıtlanmış, ekonomik olarak bağımsız bir maden ocağının işçileri gerçekten de bu soruya yeterli bir cevap verecek durumda mıdır? Sovyet madencilerine yutturulan bu türden özgürlük ve özerklik, pratikte (madencilerin işteki çabaları ne olursa olsun) iyi veya kötü bir madende yani jeolojik durumu, yeri ve geçmiş yatırımları itibariyle nasıl bir madende olduklarına bağlı olarak çok eşitsiz bir durum ortaya çıkartır. Üstelik bu özgürlük madenin kapatılması, yani kendi kendini işten atma, ya da madenin gerçek verimliliğini kaale almadan, toplum için neye mal olursa olsun işini korumak şeklindeki nahoş alternatiflere varabilir. Rasyonel seçim nedir?

İlgili işçiler ve yurttaşlar açısından yerel kömür üretiminin maliyeti ile herhangi bir andaki ithal edilen enerjinin fiyatının karşılaştırılması gerekli ama kendi başına yeterli olmayan bir ölçüttür. Dünya fiyatlarının değişebileceği ihtimali, ülkenin nereye kadar dövizle ödeme

yapabileceği, bu dövizle başka ne çeşit malların satın alınabileceği, madeni kapatmanın (işçiler, aileleri ve bölge için) toplumsal maliyeti, bu ürünün ve kullanılabilecek değişik bir yakıtın ekolojik etkileri, yeni teknoloji yoluyla üretkenliği artırma olasılığı ve sonuç almak için ne kadar zaman gerekeceği ve daha birçok şey dikkate alınmalıdır.

Sorunla doğrudan ilintili olan işçiler kendi önerilerini geliştirmek ve veto etmek hakkına da sahip olacak biçimde nihai kararda yer almak için her türlü olanakla donanmalıdırlar. Ama madenin kapanması kendileri için ekonomik ve toplumsal felaket anlamına gelecekse, birer yönetici olarak kendilerini kıstırılmış hissedeceklerdir. Bu yüzden, hem verimlilik (ekonomik olarak en iyi olduğuna hükmedilen kararı alabilme) hem de toplumsal adalet açısından, bu kararın sonuçları tümüyle karardan en çok etkilenecek lerin omuzlarına binmemelidir. İşçiler bu bedeli daha geniş bir topluluğun ortaklaşa paylaşacağından emin olmalıdır. Böylesi bir dayanışma açıktır ki kişinin çalışma hakkına ve onuruna halel gelmesine izin veremez. İşsizlere toplumdan dışlanmayı kabullenilir kılmaya yönelik olan işsizlik ödentileri de yeterli sayılamaz. Yeniden mesleki eğitimden geçmek bir başka konu ama sonunda bir iş garantisi olmalı, bu arada ücret kaybı ve hayat standardında düşüş olmamalıdır.

Kısa vadeli kârlılık açısından, kapitalist bakış açısından, bu israftır. Öte yandan eğer amaç üretkenlik artışında kilit kaynak olarak işçinin kendi öz bilgisi ve deneyimini kullanmaksa o zaman bu yol son derece yararlıdır. İhtiyaçları, bütün ihtiyaçları (çalışma hakkının korunması, kaynakların rasyonel biçimde yönetilmesinin yanısıra çalışma ve yaşam koşullarının iyileştirilmesi, bölgesel kalkınma, çevrenin korunması vb.) karşılamak bakımından da yararlıdır.

Ama daha genel bir sorun var: her ne kadar işçilere özyönetim yoluyla onur ve sorumluluk vermek bir verimlilik kaynağı olabilse de, bu yol, işletme gelirlerinden maaşlara ve diğer potansiyel kullanımlara, özellikle sermaye yatırımına ayrılacak pay konusunda çıkabilecek çatışmayı bertaraf etmez. Bireysel ve kollektif çıkarlar arasındaki çatışmaları da bertaraf etmez. İşletmeyi açık tutmak toplumun geneli açısından israf olsa bile bir işçinin kısa vadeli çıkarı kendi işine tutunup ücretini artırmak olabilir. İşçi bu çatışmayı bir yönetici ve yurttaş olarak kapasitesi ölçüsünde kişisel olarak hissedecektir.

Ama bu sorun, bir iş edinme ve ekonomik güvence hakkının eko-

nomik yeniden yapılanmayla bağdaşır bir tarzda korunması halinde çözülebilir. Demokratik olarak yönetilen bir toplumsal yatırım fonu kurulabilir ve işletmeler bu fona kendi artıklarının bir bölümüyle katılırlar. Yerel ve bölgesel kalkınma planları bu fondan kredilerin tahsisine yön vererek insani ve maddi kaynakların en iyi kullanımını sağlarlar. Devletten ve özyönetim organlarından bağımsız sendikalar her koşulda, birer üretici olarak işçilerin çıkarlarını, kaynağı ne olursa olsun her türlü yönetimin kararına karşı savunurlar. Aynı zamanda bu artığın demokratik yönetiminin farklı kararların ima ettiği sonuçları dikkate almasına olanak veren bir işleyiş getirilmelidir ve bu amaçla geniş bir yelpaze oluşturan değişik çıkarlar ve görüşlerin katılımı sağlanmalıdır: uzmanlar, karşı uzmanlar, ilgili toplumsal örgütlenmeler (ekolojistler, tüketiciler), alt yönetim organları, yerel ve bölgesel hükümetler, vs.

Böylece özyönetim farklı düzeylerdeki sonuçların nitel ve nicel değerlendirilmesine dayalı sorumluluk ve kararlara olanak verecektir. Ama bu ancak özyönetimin işletme düzeyiyle sınırlı olmadığı ve yalnızca kısa vadeli, piyasa yaklaşımlarına bağımlı olmadığı bir durumda sözkonusu olabilir. Bu koşul yerine geldiğinde iş güvenliği ve dayanışma verimliliğe halel getirmez. Tam tersine bunlar verimlilik artışına yol açan birer itici güç ve sorumluluk duygusunu artırıcı bir temel olabilirler. Bu ne bürokratik "gerçekte varolan sosyalizm"de ne de kapitalizmde mümkündür.

Piyasa ve planın toplumsallaştırılması

Verimliliğin anlamını ve nasıl ölçüldüğünü yeniden tanımlamak gerekiyor; tek bir verimlilik ölçütünün bulunduğu ve bunun da daima fiyatlarla ifade edilebileceği fikrini bir kenara bırakmak gerekiyor. Başlıca tercihlerin denetimi elde bulundurulmak isteniyorsa fiyatın ardında nelerin saklı olduğunun da farkında olunmalıdır.

Herkes bilir ki Sovyet sisteminde fiyatlar "piyasa" fiyatları değildir; yani fiyatlar ortalama maliyetleri ya da arz ve talebi yansıtmazlar. Bazı fiyatlar başka fiyatların aleyhine olmak üzere ciddi biçimde sübvansiyonludur. Belli temel tüketim malları, et, kira ve diğer hizmetlerin fiyatı, üretim maliyetlerinin iyice altındadır. Bu fiyatlar karşısında, bürokratik plancıların karşılayamayacağı büyüklükte bir talep vardır.

Öte yandan bazıları günlük yaşamda vazgeçilmez olan ve özellikle dayanıklı tüketim malları olmak üzere kimi mallar çok pahalıdır. Üstelik bunların tüketiciye gerçek maliyeti, üzerlerine konulan fiyat etiketiyle sınırlı değildir. Bu malları bulmak için harcanan zaman bir yana, çeşitli rüşvetler ve bir dizi "tanışıklıklar" ağının geliştirilmesi ihtiyacı da sözkonusudur. Bunun da ahlaki bedelleri vardır.

Sübvansiyonlara son verilmesi tüketicinin daha çok ve daha iyi mallara erişmesini garantileyecek midir? Piyasa zorunlu olarak daha rasyonel fiyatlar ve daha adil bir dağılım tarzı getirecek midir? Bütün sübvansiyonlar gerçekten de irrasyonel midir? Ve nihayet rekabetçi piyasa fiyatları oturtulduğu takdirde sonuçları ne olacaktır?

Burada bu karmaşık ve kısmen teknik sorulara eksiksiz yanıtlar vermek olanaksız. Fiyat oluşumuna ilişkin sorulara verilecek cevaplar, bu soruların ortaya konulduğu sosyoekonomik çerçeveden bağımsız değildir. Örneğin özyönetimli sosyalizm perspektifinden Fransa için rasyonel olabilecek bir öneri, Sovyetler Birliği gibi piyasanın uzun bir dönem boyunca büyük ölçüde bastırıldığı bir ülkede iyice uygulanamaz bir öneri olabilir. Yine de yanıtları bulmaya yardımcı olacak bazı temel yaklaşımlar sunulabilir.

Sondan başlayalım. Biraz önce de belirttiğim gibi, insani açıdan neyin verimli ve neyin "pahalı" olduğunun ölçüsü fiyatlar olamaz; bu aynı zamanda çalışma koşullarının ağır ve tahripkâr olup olmadığını, çevreye verilen zararı, günlük yaşamın örgütlenmesini, bizzat bir iş sahibi olmayı kimin değerlendirdiğine de bağlıdır. İhtiyaçları ifade etmede kendimizi fiyatlarla sınırlayamayız. İhtiyaçları karşılamada da sırf fiyatlardan yola çıkamayız. Her halükârda, üretim ister planlı ister piyasa yönelimli olsun, hem üretici hem de tüketicilerin özyönetim birliklerini geliştirmek esastır. Bu "çıkar toplulukları"nda sözkonusu mal ve hizmetleri hem üretenler hem de kullananlar tek bir yönetim yapısı içinde karşı karşıya gelirler. Benzer bir biçimde, her coğrafi kademede, belirlenen ihtiyaçların karşılanmasında hangi kaynakların nasıl kullanılacağına ilişkin olarak işçilerin ve tüketicilerin önerilerde bulunabilmeleri için geniş olanaklar olmalıdır. Bu ihtiyaçlar sırf parası olanlarca ifade edilebilir olmamalıdır. Bunun ardından, yerel veya bölgesel demokratik kurumlar, halkta yaygın kabul gören önerilere ilişkin alınabilecek farklı tutumları görüşüp değerlendirirler.

Üretim öncelikleri belirlendikten sonra (örneğin herkese nezih bir

konut, kamu ulaşımının geliştirilmesi) kamu fonları tahsis edilmelidir. Bu, ihtiyaçları karşılamak ve gerekli kredileri almak durumundaki farklı işletmeler arasında rekabet konusu olabilir. İşletmelerin yaptığı öneriler halka açık ölçütler ışığında değerlendirilir. Bu ölçütler sözgelimi yaratılan istihdam, maliyetler, enerji tasarrufu, çevrenin korunması, ithalatın azaltılması, tüketici birliklerinin öncelikleri olabilir. Bir öneri benimsendiğinde, kendi mali servisi de olan bir özyönetim odası, seçilen önceliklerin uygulanışını denetleyebilir.

Değişik çıkarları geniş bir biçimde temsil eden fiyat denetim büroları, fiyatlardaki değişikliklerin her ne olursa olsun nedenlerini halka açıklayan periyodik raporlar yayınlamaya ve başka bölgelerdeki fiyatlarla karşılaştırmalar yapmaya yetkili olacaktır. Nedenleri boşa çıkarılan fiyat değişikliklerini düzeltmeye de yetkili olacaklardır.

Bu bağlamda sübvansiyonlar her durum için ayrı ayrı ele alınmalı, üretilen mal veya hizmete ilişkin olarak sağlayacakları yarar veya verecekleri zarar açıkça tartışılmalıdır. Bir mal veya hizmetin üretim ve dağılımını finanse etmek için en iyi yolun ne olduğuna düzenli aralıklarla yapılan açık tartışmalarla karar verilecektir: tek fiyat uygulaması ve buna belli grupların gelir artışının eşlik etmesi; gelir düzeyine bağlı olarak aynı hizmet için kademeli fiyat uygulanması; herkese bedava dağıtım ve beraberinde bunun hangi yollarla finanse edileceğinin tartışılması. Kalitesiz yürütülen bir kamu hizmeti düzenli bir soruşturma konusu olmalıdır. Soruşturmada ilgili çeşitli tarafların temsilcileri yer alıp alternatif öneriler geliştirilecektir.

Bu konularda her duruma uyan çözümlerin varolmadığını önemle vurgulamak gerekiyor. Örneğin belli saatlerde telefon hatları aşırı yükleniyorsa, kademeli fiyat uygulamasıyla bu aramaların başka saatlere kaydırılması veya azaltılması özendirilebilir. Daha fazla ödemek her apartmana bir kontrolör dikmekten daha az bürokratiktir ve gerekli görüldüğü takdirde ücretler ayarlanabilir. Ama telefon kullanımında adil ve verimli olan şey metro sözkonusu olduğunda tersi olabilir. Yoğun saatlerde tarifenin yüksek olması sorunu çözmeye katkıda bulunmaz; halkı özel ulaşıma yöneltir ve bunun da ekolojik açıdan olumsuz sonuçları vardır. Yeşil alanlardan, deniz kıyılarından, doğadan yararlanmayı ücretlendirmek çevreyi korumada en etkili ve adil yol mudur?

Yerelden uluslararasıya: dünya pazarıyla ilişkiler

Dünya pazarından korunma, bu pazardan çekilmek ya da otarşi demek değildir. Üstelik bir tür koruma şüphesiz gerekli ise, bu koruma israf eden sanayiler için kullanılmamalıdır; aksi takdirde dünyanın geri kalanına kıyasla (nitel olarak) daha düşük yaşam standartları oluşur. Amaç başka yerde geri ve kötü olana karşı ya da en azından sözkonusu ülkede olumsuz sonuçlara yolaçacak etkilere karşı korunmaktır. Öyle ki özgül malların dünya fiyatında gerçekte hangi unsurların yattığını tahlil etmek önem kazanıyor; çünkü sosyal hakların ve ödeneklerin kısıtlanmasına dayanan bir rekabete girişmek istenmez. Aynı zamanda, bu dış baskılara karşı direnilirken yeni üretkenlik kaynakları ve israfı azaltma yolları da aranmalıdır. Özyönetime dayalı bu süreç başarıyla yürürse sonunda ekonomi güçlenecek ve korunma azaltılabilecektir. Nihayetinde tam istihdam, sübvansiyon yoluyla ulaşılan kültür, bedava sağlık hizmeti, vb. sosyal hakların, temel yönelimi bütün üyelerinin özgürlüğünü ve refahını artırmak olan bir ekonomide bir nitelik ve verimlilik kaynağı olabileceğinin gösterilmesi kalıyor.

Asıl bu tür tercihlerdir ki dünya pazarına egemen olan ve bu tercihleri çok pahalı olmakla suçlayan ölçütlerden korunmalıdır. Ama bu tercihlerin alternatif bir sistemde birer üretkenlik kaynağı olarak potansiyellerini gerçekleştirebilmeleri için belli bir zaman ve zemin gerekiyor. Deneyimler gösteriyor ki daha gelişkin rakipler karşısında bir ülkede ekonomik kalkış, belli bir koruma düzeyi olmadan gerçekleşmiyor. Yine de bu, dış dünyayla bütün mübadelenin kesilmesi demek değildir; daha ziyade bunun denetim altına alınması ve toplumun siyasi tercihlerine bağımlı kılınmasıdır. Elbette ki, birtakım özgül alanlarda korumanın tam olarak hangi noktada üretken olmadığı her zaman açık seçik değildir. Ama öte yandan bir ülkenin kendini düpedüz dünya pazarındaki rekabete açabileceği ve makroekonomik denetimlerini kaldırabileceği ve bundan dolayı vahim sonuçlarla karşılaşmayacağı yanılsaması çok daha tehlikelidir. Ne var ki bu tür politikalar bugün Doğu Avrupa'da ve Sovyetler Birliği'nde ileri sürülüp savunulmaktadır.

Bu bakımdan makroekonomik denetimin düzeyi ve doğası şüphesiz kilit sorundur. Bir yandan toplumun iç demokratik dönüşümü meselesi var; özellikle de komuta sistemine egemen olan muhafazakâr te-

.elleri yeniden yaratmaktan kaçınma gereği. Öte yandan belirli makroekonomik yönetsel erklerin kullanımında ulus-devlet çerçevesinin ötesine geçmek gereği var. Çünkü sayısı habire artan bir dizi sorun var ki bunlar ister ekonomik verimlilik ister sosyal adalet açısından olsun, uluslararası düzeyden başka bir düzeyde çözülemezler. Bu sorunlar arasında yalnızca tarım, hammadde ve hizmetleri kapsayan başarısız GATT (Genel Ticaret ve Gümrük Tarifeleri Anlaşması) görüşmeleri nedeniyle masaya çıkan sorunlar değil, aynı zamanda ulusal borçlar, çevrenin tahrip olması, açlık ve dünya nüfusunun giderek artan bir bölümünün ekonomik ve sosyal bakımdan marjinalleşmesi sorunları da vardır.

Ticaret ihtiyacı ve üretimin uluslararasılaşması birer veri iken bu sorunları kendi başlarına çözmeye kalkan tek tek devletler egemen dünya pazarı ölçütlerinin baskısıyla ciddi biçimde sınırlanmışlardır. Bu durum çokuluslu şirketlerin, Dünya Bankası'nın ve Uluslararası Para Fonu'nun politikalarına direnmekte çıkarı olan herkesi bir araya getirmek gibi hayati bir gerekliliği vurgular. Doğu'nun "Ortak Pazarı" olan Comecon açıkça ölmüştür. Ama onun yerine aslında başka hiçbir yerde de varolmayan serbest rekabeti geçirmektense bu ortak pazar gönüllü, demokratik bir devletler topluluğuna dönüştürülebilir ve böylece bu devletler IMF'nin buyruklarına, dünya çapındaki parasal dengesizliklere ve dünya kapitalist sistemi içinde marjinalleşmeye karşı kendilerini savunma amacını gerçekleştirebilirler. Bu topluluk benzer hedefler güden diğer devletlerle ilişkilerin geliştirilmesi için bir temel oluşturabilir.

Gerçekte, eşitsiz mübadelenin hüküm sürdüğü bir çerçevede eşitsizliklerin azaltılması için dikkate alınması gereken farklı ölçütlere piyasadan çok demokratik planlama denk düşer. Demokratik planlamada ulusal ve bölgesel çıkarların gözetilmesi gibi bir kapasite vardır. Gerçekten de, ne acı ve garip bir cilvedir ki, liberal fikirleri kucaklayan Yugoslavya ve Sovyetler Birliği'ndeki cumhuriyetçi liderler, kendilerine kredi veren Batılıların genellikle güçlü bir federal otoriteyle muhatap olmayı ve birleşik bir pazarı sürdürmeyi tercih ettiklerini görmektedirler. Bu bağlamda IMF ve diğer Batılı, kamu ve özel krediciler nezdinde cisimleşen piyasa, totaliter yönünü gösterir: bu ülkelere ekonomik, toplumsal politikalar dayatmaya ve de cumhuriyetlerle merkez arasında varolması gereken ilişkilerin doğasını dayatmaya bakar.

Uluslararası ekonomik ilişkilerde karşılaşılan sorunlar salt eski "sosyalist" ülkelere özgü değildir. Oniki üyeli Avrupa Ekonomik Topluluğu birleşmiş bir pazar ve ortak bir para birimi temelinde işleyiş göstermede epeyce zorluklarla karşılaşacak. Orada da gelişme düzeyi farklılıkları, ulusal ve bölgesel politik gerçeklikler öngörülen bütünleşmenin önünde engeller oluşturmaktadır. Serbest ticaretin eşitsizlikleri derinleştiren ve gerilimleri artıran bir yönü olacaktır ve ortak para birimi de herhalde epeyce uzaktadır. Alman birliği düzeyinde bile bunun çok pahalıya mal olduğu görülüyor.

Bu bakımdan Avrupa bütünleşmesi için Delors Planı bazı ilginç fikirler getiriyor. En azından teoride "tabi olma" ölçütü uygulanacak: kararlar ulusal ölçekte alınacak ve soruna bu düzeyde yeterli yaklaşım gösterilemeyeceği anlaşıldığı takdirde o zaman daha üst düzeylere geçilecek. Ne var ki böyle bir ölçütün uygulanmasında piyasa liberalizmine oranla, aşağıdan inşa edilen eklemlenmiş bir özyönetim biçiminde sosyalist demokrasi çok daha uygun olabilir. Ne de olsa serbest dolaşan sermaye ulusal egemenlik tanımaz.

Sonuç

Yugoslavya'daki ve eski Sovyet bloku ülkelerindeki bunalıma, bütün bu nedenlerden ötürü, sosyalist özyönetimin ütopik bir fikir olduğunun ya da gerçekleşmesi halinde verimsiz olmaya mahkum olduğunun kanıtı olarak bakılmamalıdır. Hem planın hem de piyasanın çoğulcu, özyönetimli bir demokrasiye bağımlı olduğu bir sisteme ilişkin deneyimimiz yok. Eski "sosyalist" ülkelerin sistemleri Stalinist karşıdevrimin sonuçlarıydı. Özünde politik bir olgu olmakla birlikte bu karşıdevrimin derinlere inen ekonomik sonuçları vardı.

Ekonominin kapitalist piyasaca düzenlenmesini basurıp yatırımları özel kâr ve kısa vadeli hesapların sınırlamalarından kurtararak yaygın biçimde büyümeyi (mevcut kaynakların tam kullanımını) ve kaydadeğer bir kültürel ilerlemeyi birkaç on yıl boyunca mümkün kılmıştı. Böylece geçmişte sermayenin kaçındığı bölgeler tümüyle sanayileştirilmiş, benzer kaynaklarla yola çıkan kapitalist ülkelerdekiyle kıyaslanmayacak ölçüde yüksek okuryazarlık ve kültür düzeylerine erişilmişti. Ama çoğu durumda plana egemen olan parti-devlet bürokrasisi, kimi durumda da (başlıca Yugoslavya) piyasa tarafından atomize edil-

miş olan özyönetim, bu ekonomileri etkin biçimde düzenleyebilmekten uzaktı. Artan israf ve muazzam insani, ahlaki, siyasi, ekolojik ve kültürel bedeller artık hem içte hem de dışta iyice biliniyor. Dünya pazarının baskılarına karşı dikilen koruma tedbirleri israfın korunmasına dönüştü. Bu israfın ardındaysa bürokrasinin diktatörlüğü ve ayrıcalıkları yatıyordu.

Kendi bunalımıyla başbaşa olan kapitalizmin yenilik yaratıcı yeteneğinin itici gücü, kâr hırsıdır. Bundan öte her insani boyut ancak ikincildir. Öyle ki kapitalizmin yarattığı yenilikler çalışma zamanını daha da insanileştirecek tarzda işleri yeniden yapılandırmaktan çok, mevcut işleri ortadan kaldırmaya yönelirler. Kendi paylarına, bürokratik rejimler de işçilere az saygı gösterdiler ve kendi yöntemlerince onları sömürdüler. Üstelik yenilik yaratmaktan da uzaktılar. Bu ülkelerde hüküm süren toplumsal ilişkiler yüksek üretkenlik sağlayan kapitalist mekanizmaları (özellikle işsizliği) kaldırdı ama aynı zamanda bunun alternatifini de (işçiler ve aydınlar arasında sorumluluk duygusunun artması, kendi iyilikleri için bağımsız inisiyatiflerinin, bilgi ve becerilerinin yaratıcı biçimde uygulanmasının özendirilmesi) düzenli biçimde yok etti.

Bir piyasa reformunda eğer işçiler kendi işletmeleri veya dallarında yalıtılanırlarsa sorunlarını çözmekte çaresiz kalacaklardır. Belki de "mafya"nın egemenliğindeki bir piyasada bu durum, sırf kılıkça farklı, bürokratik "mafya"nın egemenliğindeki planlı düzene kıyasla çok daha geçerlidir. İşçiler enflasyonist bir fiyat artışı savaşı yoluyla birbirlerine karşı kendilerini korumaya zorlanacaklar, ortaya daha büyük bir kaos çıkacaktır. Özyönetim ancak üretici/yurttaşların tekil çözümlere ulaşabileceklerini hissettikleri her düzeyde uygulanması halinde, taşıdığı verimlilik potansiyelini gerçekleştirebilir. Sosyoekonomik ilişkiler kumaşı yeniden örülmeye aşağıdan başlamalıysa da, bu iş, ekonomik yönetim araçlarının denetimi yukarıdan ele geçirilmeden yapılamaz. Gerçek iktidar işte orada yatıyor.

Sosyalist Alternatifler cilt I sayı I sonbahar 1991. sayfa 170-188

PLAN, PİYASA VE DEMOKRASİ

SOSYALİST DENİLEN ÜLKELERİN DENEYİMİ

Catherine Samary

Bu kitapta Catherine Samary'nin 1987 yılında Uluslararası Araştırma ve Eğitim Enstitüsü'nde verdiği dört konferans yer almaktadır. Giriş ve ekler bölümü özel olarak bu basım için hazırlanmış, sonuç bölümü ise Samary'nin Le Marché contre l'autogestion (Özyönetime Karşı Piyasa, Paris, Publisud/ La Brèche, Paris 1988) adlı kitabına dayanarak yazılmıştır.

Not: Bu çeviri Fransızca aslından ("Plan, Marché et démocratie, l'experience des pays dite socialistes," Cahiers d'étude et de recherche, Numéro Double 7/8, 1988, Institut International de Recherche et de Formation), İngilizce çevirisi ile karşılaştırılarak (İngilizceye çeviren John Barzman ve Patrick Baker) yapılmıştır.

Genel Sunuş: Kuramsal, Siyasal ve Yöntemsel Sorunlar

Plan yanlılarıyla piyasa yanlılarını karşı karşıya getiren tartışmalar "Doğu"da çoğunlukla "salt ekonomik" bir içerik kazanıyor.

Plan mı, Piyasa mı?
ya da
Nasıl bir Toplum istiyoruz?

Plan yanlıları pazar ilişkilerinin iyi bilinen kötülüklerini, yani işsizliği, çevrimsel krizleri, piyasada kaydedilen ve tatmin edilen ihtiyaçların sınırlılığını vurguluyorlar. Bu ilişkilerin karşısına da haklı olarak, yerel ve kısa vadeli kârlılık kıstaslarından kurtulup, özellikle insani ve maddi kaynakların tam kullanımını sağlayan ve ihtiyaçların uzun vadede tatmin edilmesi için toplumsal sorumluluk üstlenen bir anlayışın erdemlerini çıkarıyorlar.

Piyasa yanlılarıysa, Sovyetler Birliği'nden Küba'ya, Çin'den Vietnam ya da Doğu Avrupa'ya kadar çeşitli ülkelerde çeşitli derecelerde yaşanan bürokratikleşmenin, aşırı merkezileşmiş bir planlamadan beslendiği olgusuna işaret ediyorlar. Onlar da haklı olarak, siyasal iktidarın emirlerine tabi bir yönetimin yol açtığı ekonomik savurganlığı vurguluyorlar.

Plan yanlıları arasında doğal olarak planı yürüten konumunda olmanın ayrıcalıklarından yararlananlar olabilir. Piyasa taraftarları ise güçlerini, esasta hiçbir şeyi değiştirmeyen ufak tefek değişikliklere karşı çıkmalarından, mevcut kurumları radikal bir biçimde eleştirebilmelerinden alacaktır.

Biz meseleyi "plan mı, piyasa mı" düzleminde ele almayacağız.

Piyasa ile planı bağdaştırma, merkeziyetçilik ile ademimerkeziyetçilik arasında bir denge kurma konusunda gerçek zorluklar ve süren tartışmalar olduğunu kabul ediyoruz. Ancak, düşünce suçunun hâlâ varlığını sürdürdüğü ülkelerde bu tartışmalar sırasında çoğu kez kurunun yanında yaş da yanıyor. Tartışmacılar mevcut politikaları ve siyasal iktidarı reddederken, en geniş anlamda politikayı, yani toplumun nasıl bir toplum olacağına ilişkin belirleyici kararları da yadsıyorlar.

Gorbaçov reformlarının, Macarlarınki gibi ve hatta Yugoslavların daha da cüretkar reformları gibi "yarı-önlem"ler olduğu gerekçesiyle eleştirildiğini bundan sonra sık sık duyacağız. Ancak bu eleştiriler, reformun biçimlendirilmesinde **demokrasi** olmayışında değil, ekonomik mekanizmalara "politik tercihlerin müdahalesi"nde, tam piyasa serbestliğinin olmayışında yoğunlaşacak... Bu eleştirileri yapanlar, dünya pazarını objektif bir olgu ve artan dış borçları da uyum göstermeyenin ödediği ceza gibi görüyorlar. **Evrensel, objektif ekonomik yasaların** yani piyasa yasalarının var olduğunu ve sorunların kaynağının bu yasaların ihlalinde yattığını vurguluyorlar.

Geçmişte Yugoslavya'da ve bugün SSCB'den Çin'e, bu arada Macaristan'a ve Nikaragua'ya kadar karşılaşılan sorunların çekirdeğini oluşturan, biz de kabul ediyoruz ki mevcut siyasal sistemdir ve bir ulusal ekonominin dünya pazarıyla yüz yüze geliş koşullarıdır. Ama ne yapılan açıklamaları ne de önerilen çareleri kabul edemeyiz.

Sahte Bir Alternatif

Bakış açımız özetle şu: **Stalinizmi, onun siyasal sistemini radikal bir eleştiriye tabi tutmadan** reddeden bürokratik plan reformcuları, gerçeğe uygun düşmeyen ikili bir seçeneği süratle kuramlaştırmaya yöneldiler: Ya bürokratik planlama (ve devlet totalitarizmi) ya da piyasanın rasyonalitesi (ve özgürlük). Aynı mantıkla düşünen birçok kişi, piyasanın, özyönetimi artırdığını ve düzenleyici normları gereksizleştirdiğini varsayıyor.

Ancak bürokratik planlamada da reform girişimlerine tepkinin tek biçimi yukarıda özetlediğimiz yaklaşım değil. Bu toplumlarda piyasa rekabetinin "kuralları"nın geniş çapta reddedilmesi de söz konusudur. Bu pragmatik reddediş hem yeteneksizliklerini her türlü cezaya karşı

korumaya çalışın **tutucu güçlerden** hem de kendilerinin tamamen dışındaki sözde bir ekonomik rasyonalite adına, işten atılabilecek bir "üretim faktörü" olarak görülmeyi kabul edemeyen **işçilerden** geliyor. Sovyet işçilerinin halen sürmekte olan reformlara karşı çekinceleri, hatta düşmanlıkları da gözlemimizi doğrulamaktadır.

Bir başka deyişle, yalnız refah devletine değil genelleşmiş piyasaya da eleştirel bir gözle bakmak gerekiyor. Çünkü piyasanın asılsız evrensellik iddiasındaki maliyet ve etkinlik kıstaslarının ve dünya fiyatlarının arkasında, reddedilmesi gereken belirli toplumsal ilişkiler gizlidir.

Bu durum Yugoslavya'nın mevcut sorunlarına bakıldığında açığa çıkıyor. Bir kere, Yugoslavya'daki kriz dünya piyasasının gereklerine ayak uydurulamamışlıkla açıklanamaz. Bu kriz öncelikle sosyalist açıdan vazgeçilemez bir "**iç baskı**"nın yani "insanlar arası ve topluluklar arası" ilişkiler konusunda açık bir öntercih zorunluluğunun dikkate alınmayışında yatıyor. Bir başka deyişle burada dikkate alınmayan şey üretim ve mübadelenin (içerde ve dünyada) insanların birlikte nasıl bir toplum kurmak istediklerine ilişkin siyasal tercihlerine tabi kılınması gerektiğidir. Kuşkusuz bu da toplumun radikal biçimde demokratikleşmesi sorununu gündeme getirir.

Bir de, "**dış baskı**" vardır ve iç krizi daha da ağırlaştırmaktadır. Bu olgu, hakim ekonomilerin kendi kıstaslarını dayatabildiği bir dünyada, bu ekonomilere göre daha düşük verimlilik düzeyindeki bütün ülkeler için kilit nitelikte bir sorundur. Gerçek tercih kendi kendine yeterli olmak (otarşi) ile dünya ticaretine dahil olmak arasında değildir. Tercih, ulusal ekonominin dünya ticaretine nasıl gireceğini belirleyecek kıstasların seçimine ilişkindir. Sorulacak soru şu: Bu kıstaslar verili bir topluluğa "içkin" olabilir mi, olmalı mıdır ve dolayısıyla bu topluluk tarafından demokratik biçimde denetlenebilir mi? (1)

---

1) Beaud (1987) dış sınırlamalardan kurtulmak isteyen bir ülkenin dünya piyasası ve değer yasasıyla bağlantısını "koparabileceği" yolunda basitleştirici önermeye karşı çıkıyor. Öte yandan, böyle bir ülkenin belli özerklik alanları edinebileceğine ve bölgesindeki ya da başka ülkeler arasında seçeceği ortaklarla dış ticaret yürütebileceğine inanıyor. Bu ülkenin ekonomisi dünya piyasasındaki fırtınalardan kaçınamasa da seçtiği yolda yürüyebilecek. Biz de dış sınırlamaları denetim altına alma ve kendi yönünü seçme gibi kavramları, akıntıya karşı kürek çekmek de olsa benimsiyoruz.

Hangi Toplum?
İşler Beklediğimiz Biçimde Gelişmiyor!

"Kapitalist toplumla komünist toplum arasında birinden diğerine dönüşüm dönemi vardır." (Karl Marks, **Gotha Programının Eleştirisi.**)

Marks ve Engels'in sosyalizme bakışlarına dair herkesçe malum bilgiler "tarihin yemek kazanları için birer reçete" değildi. Bu bilgiler kapitalist sistemin "genelleşmiş meta üretimi"nin çelişkilerinin eleştirisinde temellenmişti. Sosyalizm/komünizm, üstünlüğünü, ancak insan emeğini en az kapitalizmin en gelişmiş aşamasındaki kadar gelişkin bir düzeyde yeniden örgütlemeyi gerçekleştirerek kabul ettirebilirdi. Kapitalizmde üretimin evrenselleşmesi ve uluslararası işbölümü, insanlığa üretim araçlarında o güne kadar görülmemiş bir gelişme olanağı veriyor ama bu gelişmenin toplumsal maliyeti giderek artıyordu.

Kapitalist periferideki ekonomilerin emperyalist metropollerin gereksinimlerine tabi olması, kapitalizme, en tehlikeli çelişkilerini daha az gelişmiş ülkelere yükleme olanağı verdi. Bu açıdan Ekim Devrimi de Yugoslav Devrimi gibi uluslararası planda hiyerarşik temellere oturan organik bir bütünün ulusal düzeydeki ürünleriydi. (2) Bu iki örnekte, demokratik burjuva devrimlerinin (ulusal sorun ve tarım sorunu konusundaki) ve proleter devrimlerinin (anti-kapitalist dinamiklerinde yatan) unsurları, yani en son kapitalist gelişmeler ile prekapitalist toplumların mirası birleşti. Sosyalist bir dönüşüm sorunu, "piyasa yolu"ndan geçmemek gibi bir mesele gündeme bile gelemeden ortaya atıldı.

Bu devrimlerin gerçekleşme koşulları ile Marks ve Engels'in metinleri arasındaki uyuşmazlıklar, yeni terminolojik sorunlar yarattı. Kapitalizm sonrası topluma henüz sosyalist bir toplum denebilir mi? Daha da önemlisi, terminoloji tartışmasının içinde yeni önemli sorunlar ortaya çıktı. Bürokratik aygıttan ve/veya piyasadan beslenen yeni bir toplumsal farklılaşma tehlikesi sözkonusuydu. Kültürel ve sosyo-

2) Bu hiyerarşinin karmaşık işleyişi, ulusal gerçekliklerle eklemlenişi ve 20. yüzyılda geçirdiği evrim konusunda Marksistler arasında bile görüş ayrılıkları vardır. Eşitsiz ve bileşik gelişme kavramı ve kapitalizmin dünya çapında eşitsiz gelişmesine ilişkin farklı teoriler Yugoslavya örneğinin anlaşılması için çok önemlidir. Bütün Merkez-Çevre tahlillerini doğru bulmamamıza karşın (bu tartışmayı bu kitapta ele almamız olanaksız) bunu söylemekte yarar var. Bu konuyla ilgili bibliyografya'da "Dış Baskılar" bölümüne bakınız.

ekonomik azgelişmişlik, iktidarın temsil edenlere devredilme mekanizmalarının gelişmesine ve kendi çıkarlarını koruyan ayrıcalıklı katmanların kristalleşmesine olanak tanıyordu.

Terminolojik açıdan Marks ve Engels sosyalizm veya komünizmden (komünizmin bir ilk aşamasına karşılık düşen sosyalist bölüşüm tarzına yapukları malum göndermeye rağmen) genellikle birbirinin yerine geçebilecek kavramlar gibi söz ediyorlardı. Herhalukârda "birleşmiş üreticiler" kapitalizm yıkıldığı andan itibaren emeklerinin ürününü doğrudan yönetecekledi ve bu açıdan sosyalizm zaten komünizm demekti.

Buna göre, NEP döneminin (Yeni Ekonomik Politika, Bkz. s. 44-45, Bölüm 4'teki çerçeve yazısı) Sovyetler Birliği'ne sosyalist denebilir miydi? Ya da sosyalist olabilecek miydi? Bolşeviklere göre o dönemde Sovyetler Birliği, ekonomisinde önemli oranda kapitalist sektörler ve küçük meta üretimi bulunan bir sosyalizme geçiş toplumuydu. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği adı Lenin'in alını çizdiği gibi, eldeki gerçeği değil, amaçlanan dönüşümün hedefini belirtmek için verilmişti.

"Sanırım, Rusya'nın ekonomisiyle ilgilenenler arasında bu ekonominin geçici karakterini yadsıyan yok. Ayrıca öyle görünüyor ki, hiç bir komünist, Sosyalist Sovyet Cumhuriyetleri adının, sovyetler iktidarının sosyalizme geçmeyi sağlama isteminin bir ifadesi olduğunu, ama bunun kesinlikle yeni ekonomik düzenin sosyalist olduğu anlamına gelmediğini de reddetmiyor. Peki dönüşüm sözcüğünün anlamı nedir? Bu sözcük ekonomiye uygulandığında, söz konusu rejimde **aynı** anda hem kapitalizmin, hem sosyalizmin unsurları, parçaları, kırıntıları olduğu anlamına gelmez mi? Buna hayır diyecek biri çıkacağını sanmıyorum."

(Lenin, "Sol Komünizm: Bir Çocukluk Hastalığı" (Mayıs 1918), Toplu Eserler, 3. Cilt, s. 826)

Bu geçici ekonominin ne olabileceği, ne olması gerektiğine ilişkin

3) David Mandel (1963) ekonominin sosyalist dönüşümü düşüncesinin ancak 1918'de sabotaj ve fabrika kapatmalara karşı bir savunma olarak yaygınlaştığını göstermiştir. Bolşevik programda olduğu kadar işçiler arasında da birinci talep kapitalist yönetiminde kalan firmalara denetim konmasıydı. Bolşeviklerin tutumunun evrimi için Bak. E. Mandel, "Stages of the Soviet Economy", Marxist Economic Theory (1982) (türkçesi; "Marksisit Ekonomi El Kitabı) içinde; Bettelheim, "First Period: 1917-1923" (1976) ve Troçki, Ilistory of the Russian Revolution (1980)

Bolşeviklerin anlayışı muğlaktı ve geliştirilmemişti; çünkü Bolşevikler geri kalmış Rusya'da yalıtılmış bir zaferi hiç düşünmemişlerdi. (3) Dünya çapında bir sistem haline gelmiş olan kapitalizmden daha az gelişmiş olan ulusal bir çerçevede sosyalizmin gerçekleştirilmesi düşüncesi akıllarına bile gelmemişti. Bu noktada Bolşeviklerin teorik bakış açısı Marks'ınkinin devamıydı: Sosyalist dönüşümü ulusal arenada siyasi iktidarın ele geçirilmesinden sonra **başlayabilecek evrensel bir süreç** olarak düşünüyorlardı.

Başka bir deyişle, sosyalist devrim iktidarın ele geçirilmesiyle ya da millileştirmelerle son bulmayacaktı. Geçişin tarihsel işlevi "kapitalizmin komünizme devrimci dönüşümü"nü gerçekleştirmekti ve bu dönüşüm sürecinde sosyalist geleceği tehlikeye atabilecek gerilemeler mümkündü.

Troçki'nin **"sürekli devrim"** teorisi kapitalist periferideki toplumsal formasyonlarda devrimlerin ortaya çıktığı koşulları katmak suretiyle Marks'ın düşüncesini geliştirdi. Stalin'e karşı olan Sol Muhalefet'e göre, SSCB gibi bir ülkede sosyalizmi inşa etmeye **başlamak** mümkündü ama bunu yalnız başına gerçekleştirme yanılsamasına düşülmemeliydi. SSCB'nin geri kalmışlıktan ve yalıtılmışlıktan kurtulması hayati önem taşıyordu. Bu nedenle, herşeyi "tek bir ülkede" sosyalizmin (olanaksız) inşasına tabi kılarak başka devrimleri kurban etmemek gerekiyordu. (4)

Olanaksız dedik ama... Stalin otuzlu yılların sonunda SSCB'de sosyalizmin artık inşa edilmiş olduğunu resmen ilan etti. Bu "olgu" içerde ve uluslararası planda kabul ettirildi. Yugoslav Devrimi Stalin'in inşa ettiği bu binadaki ilk çatlaktı çünkü yeni "büyük güç"ün diplomatik çıkarlarına boyun eğmeyi reddetmişti.

Yeni Oluşumun Betimlenmesi

Yugoslav komünistleri Stalin'in eleştirileri karşısında o güne kadar tapınılan "sosyalizmin vatanı"nın başına neler geldiğini açıklamak zorunda kaldılar:

"Özellikle, SSCB'nin uzun süre tek sosyalist ülke, üstelik de kapitalistlerce kuşatılmış oldukça geri bir ülke olması, kitlelerin sosyalizmin inşasına bilinçli katılımının görece önemsiz bir rol oynaması ve devrimci güçlerin hem içerde hem dışarda oldukça zayıf olması nede-

niyle, ayrıcalıklı bir bürokratik katman ve bürokratik merkeziyetçiliğin ortaya çıkması söz konusu oldu. Devlet geçici olarak toplumun üstüne çıkan bir güç'e dönüştü." (Djilas 1950, s. 8)

Tek sorun bu "geçici" durumun bir türlü geçmemesi ve başka biçimler altında başka yerlerde ve özellikle Yugoslavya'da yinelenmesiydi. Marksistler arasında bile bu yeni tarihsel olgu konusunda genel kabul görmüş bir tahlil olmadığı herkesçe malum.

Bu yeni toplum tipine, bazen önüne "bürokratik", "devlet", hatta Yugoslavya örneğinde "piyasa" sözcükleri getirilerek "sosyalist" dendi, bazen de (çelişkili bir dizi varyantıyla) "kapitalist" veya "yeni sınıflı" toplum adı verildi. Bu tahlillerde kullanılan ekonomik ve politik kıstaslar heterojendir ve burada tartışılması gerekmiyor. (5)

Biz çeşitli varyantları olan dördüncü bir almaşığı kabul ediyor ve

---

4) Stalinistler sürekli devrim teorisini aşağılamak için karikatürleştirdiler. Sovyet halkının yorgun düştüğü bir sırada Troçki'nin sadece SSCB'de değil, tüm dünyada, SSCB'de sosyalizmin inşası mümkün olmadığı "için" "daha fazla" devrim istediğini öne sürdüler. Gerçek ise çok farklıdır. Troçki'nin teorisinin üç yönü vardır.

A. Emperyalizm çağında kapitalist çevre (periferi) ülkelerinde sanayileşme yabancı sermayeye tabi kılındı ve milli burjuvazi Avrupa ve ABD'de yaşanan organik büyümeyi yaşayamadı. Arkaik biçimlerin ve yeni sanayileşmenin "eşitsiz ve bileşik" geliştiği bir bağlamda devrimler patlak verdi. Bu nedenle bu ülkelerin devrimlerinde işçi sınıfının önderlik etmesi zorunluydu.

B. İkinci nokta sınıf mücadelesi dinamiğinin oluşarak devrimleri başlangıç hedeflerinin ötesine götüreceğiydi. Devrim burjuva ve proleter devrimlerinin görevlerini birleştirecekti. İşçi sınıfının siyasal iktidara el koyması toplumsal dönüşüm zincirinin ilk halkası olacaktı.

C. Klasik Marksist yaklaşımla devamlılık arz eden üçüncü nokta, en azından kapitalizmdeki kadar gelişmiş ve uluslararası bir nitelik kazanmış üretim güçlerine dayanmadığı sürece komünizmin kapitalizme üstün bir üretim tarzı olarak gerçekleşemeyeceğiydi. Sosyalist devrim ulusal planda başlar ama ancak uluslararası düzeyde tamamlanabilirdi. Bu anlayış, yapay bir şekilde "devrim ihracı" politikası anlamına gelmiyordu. Bu alanda kazanılacak zaferler herşeyden önce ulusal koşullara bağlı olacaktı. Ama "sosyalizmin tek ülkede kurulması" bir ütopyaydı.

Sosyalizm sadece dünya çapında üretici güçler değil, aynı zamanda her ülkede gelişmiş bir kültürel ve ekonomik düzey gerektiriyordu. İktidarın ele geçirilmesiyle mümkün olan sosyal dönüşümlerin gerçekleştirilmesi zaman alacaktı. "Sürekli devrim" toplumsal ilişkilerin, kültürel ve maddi gelişme düzeyinin, baskı ve sömürüden uzak gerçekten sosyalist ilişkilerin temelini atmak için sürekli dönüşümünü vurguluyordu. (Bak Troçki, "Socialism in One Country (1929))

5) Bibliyografya'da SSCB ve benzer ülkelerin sınıf yapısı üzerine tartışma bölümüne bakınız.

Marks'ın öngörmediği bu toplumları kapitalist ya da sosyalist olarak değil, üretim ilişkilerinde bağımsız ve tutarlı bir rol oynayan yeni bir yönetici sınıftan yoksun melez toplumlar olarak niteliyoruz. Lenin ve Troçki'nin SSCB'yi bir geçiş toplumu olarak niteleyişlerinin bir devamı olan bu yaklaşım Ernest Mandel'in (1974, 1977) ve biraz farklı olmakla birlikte Bettelheim'ın (1968-1970) geliştirdikleri ve istikrarlı "üretim tarzları" arasında ortaya çıkan geçiş dönemleri kavramına yer veren daha geniş bir tarih görüşü içine oturtulabilir.

Sosyalizme geçiş kavramı çeşitli Yugoslav yazarlar tarafından da savunulmaktadır (Horvat 1969). Resmi Yugoslav terminolojisi ise dalgalanmalar göstermiştir. Ama "sosyalist" terimi, Stalin'in dağıttırdığı dokunaklı resimli kitaplarda anlatılanların tersine, genellikle her türlü toplumsal çatışmadan arınmış sınıfsız bir toplumun fiilen var olduğunu anlatmaktan çok, gelişme hedefini ifade etmek için kullanılmıştır (Kardelj 1976, s. 48-52)

Günümüzde adına sosyalist denen toplumlara ilişkin tartışma bizce kapitalizmden komünizme geçiş üzerine toplu bir değerlendirmeye bağlandığında derinlik kazanacak ve zenginleşecektir.

Yine de, "kapitalizmle sosyalizm arasında bir geçiş toplumu" düşüncesi çeşitli sorunlar yaratıyor. E. Mandel şöyle diyor: "Bir geçiş toplumunda geçmişle gelecceğin öğeleri arasında melez bir bileşim vardır. Ama bu bileşim... özgül bir şeye, bu geçiş aşamasına özgü üretim ilişkilerine yol açar." (1977, s.8)

Başka bir deyişle, "melez" bir oluşum kavramı, bir tarafta "sosyalist bir sektör", öte yanda henüz sosyalist olmamış başka sektörler olduğu anlamına gelmez (oysa Lenin'in ve Preobrazhensky'nin terminolojisinden böyle bir sonuç çıkmaktadır.)

"Tarihin geçiş dönemleriyle büyük 'ilerici aşamaları' arasındaki önemli ayrımlardan biri, Marks'ın da Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı'nın önsözü'nde belirttiği gibi, geçiş dönemlerinin kendilerine özgü üretim tarzları olmayışıdır (6); oysa insanlığın büyük ilerici aşamaları, tanım gereği, özgül üretim tarzlarıyla tanımlanır." (a.g.e. s. 9)

Ama bu yaklaşım bugün adına sosyalist denen ülkelere uygulandığında bir ürazla karşılaşmaktadır. Teorik düzlemde, komünizme ge-

6) Burada E. Mandel "üretim tarzı" kavramını analitik anlamda, istikrarlı yeniden üretim ilişkileri olan, yapılanmış ve tutarlı bir sistemi tanımlamak için kullanıyor. Bu yaklaşıma göre, geçiş toplumunda her toplumda olduğu gibi "üretim ilişkileri" vardır ama tutarlı bir "üretim tarzı" yoktur.

çiş düşüncesi, bir ön-sosyalist dönemden geçirileceği kabul edilse bile, verili herhangi bir ara aşamada gerçek bir dengeye ulaşılamayacağı ve (sosyalizmin şimdiden komünizmin bir biçimi olması gibi) gerçekte geleceğe ait öğelerin şimdiden var olduğu anlamına gelir. Sorun bu öğelerin bürokratik deformasyonunun bu açıdan bariz zorluklar çıkarmasıdır. **Söz konusu öğelerin ne yöne evrileceğinden artık emin olunamaz.** Toplum kapitalizm yönünde bir gerileme yaşayabilir. Ya da bürokratikleşme nedeniyle toplumsal ilişkilerin dönüşümü tıkanabilir. İşte bu nedenle bu toplumlara, kapitalizme geri dönülmemiş olduğu sürece, kapitalizm sonrası toplumlar demeyi yeğliyoruz. Bu konuya yine döneceğiz; bizce bu terim daha tarafsızdır ve üstelik söz konusu toplumları **sosyalizmin ortaya çıkışının genel çelişkileri** bağlamında tahlil etme olanağını da engellememektedir.

Üretim araçlarının özel mülkiyetinin ortadan kaldırılmasının bu araçlara derhal "toplumsal mülkiyet" niteliği vermeyeceğini öne süren birçok yazarla aynı düşünceyi paylaşıyoruz. Aslında, Yugoslavya deneyimi, mülkiyetin -yalnız hukuki değil- gerçek içeriği ile artığa el konmasının çeşitli koşulları arasında daha birçok ilişkinin var olabileceğini gösteriyor. (7) Sosyo-ekonomik düzeyde, bağlamına göre hukuken özel mülkiyetin "toplumsallaştığı" biçimlere ve tersine, "hukuken toplumsal mülkiyet"in "özelleştiği" biçimlere rastlanabilir.

Bir kez herhangi bir toplumun bütünsel doğası "kapitalizm sonrası" olarak kavranınca bileşenlerinin evrim yönü ve varsa sosyalizme ya da kapitalizme niteliksel sıçramaları da tanımlanmalı ve tahlil edilmelidir. Böyle bir tahlil kolay değil kuşkusuz. Birincide karşımıza çıkan kuramsal sorunlar, ikincide karşılaşacaklarımızla aynı değil.

Sosyalizme Doğru İlerleme Nasıl Tanımlanacak?

Sadece "Stalinizm=Sosyalizm" denklemini yadsımak (başına "az gelişmiş" sıfatı bile eklense) bu sorunu çözmekten çok uzaktır. Bunun ötesine geçebilmek ve sosyalizmi tanımlamak çabası ise öznel tercihler temelinde seçilmiş bazı normatif kıstasları öne çıkarma tehlikesi taşır: Üretim araçları millileştirildi mi? Yüzde kaçı millileştirildi? Plan

7) Bettelheim (1968-1970) Kardelj (1976) ve Horvat'a (1969) ek olarak Bak: Brus (1975), Kowalevwski (1985), Maksimoviç (1975), Djurdjevaç (1978) ve Markoviç (1973)

var mı? Ne çeşit bir plan var? Demokrasi var mı? Demokrasinin varlığını hangi eşik aşıldıktan sonra teyid edebiliriz.

Biz sosyalizme tıpkı toplumsal mülkiyete yaklaştığımız gibi yaklaşmayı yeğliyoruz (zaten bu ikisi aynı sorunun farklı yüzleridir sadece); yani sosyalizm, baskı ve sömürü ilişkilerinin sönümlenmesi yönünde toplumsal ilişkilerin dönüşümünü ve her birey tarafından -ve dolayısıyla herkes tarafından- emeğin yaratıcı faaliyet olarak yeniden temellükünü içerir.

W. Brus'un yaklaşımını benimsiyor ve daha ileri götürüyoruz (1975). Brus devlet mülkiyetinin dar anlamda "toplumsal mülkiyet"e (yani vatandaşlardan ayrı bir kurum olarak devletin ya da bir grup işçinin değil, fiilen toplumun denetlediği mülkiyet) dönüşmesi sürecini ele alıp tahlil ediyor. Aramızdaki fark, Brus'un bu şekilde tarif edilen toplumların "sosyalist" içeriğini sorgulamamasında yatıyor. Oysa bize göre toplumsal mülkiyetin olmadığı yerde sosyalizm olamaz; mülkiyet ilişkilerinin dönüşümüne doğru bir ilerleme olmadan sosyalizme doğru ilerleme olamaz. Sosyalist özyönetim sorununu bu yaklaşımla uyumlu olarak ele alacağız.

Sosyalist Özyönetim

Özyönetim düşüncesi belli yönetici sınıflar ya da kastlar tarafından iktidarlarını yeni biçimler altında sürdürmek amacıyla desteklenebilir. Böyle durumlarda da özyönetim -en iyi halde- işçilerin kendi sömürülmelerine daha faal biçimde katılmaları için tasarlanır. Bu tür atomize özyönetim, bazen, işin parçalara ayrılmasının verimlilik artış oranını yavaşlattığı farkedildiğinde önerilir. Bazen de daha fazla sorumluluk üstlenmeyi ve nüfuz kazanmayı uman **belli katmanların** parolası oluverir. Bütün mesele ayrıcalıklı katmanlar içinde güçler dengesinde bir **değişiklikle** yeni bir iktidar olanağı kazanmaktır. Bu da "yukarıda", "aşağıdakilerin" yararlanabileceği çatlaklara yol açabilir. Ancak bütün olarak bakıldığında sonuçta olacak olan, yabancılaşmış ücretli emeğin -**herkes** yararına- giderek yokolması değil, yeni katmanlaşmaların ortaya çıkmasıdır.

Eğer sosyalist dönüşümden anladığımız şey Marks'ın dediği gibi, "bir üretim araçları kütlesinin her bireye ve mülkiyetin de herkese tabi kılındığı" (8) bir süreç ise o zaman sosyalist dönüşüm önü tıkanabilir

8) Karl Marks (*L'ideologie allemande*, Paris, Pleiade, s. 1121, Fransızcadan çeviri).

bir şeydir. Böyle bir tıkanma yeni toplumsal katmanların ortaya çıkışıyla sözkonusu olabilir. Aslolan hukuki yan değildir ama hukuki yanın hiçbir rol oynamadığı da söylenemez. "Mülkiyet ilişkileri" insanlarla eşya arasındaki ilişkiler değil, insanlararası ilişkilerdir. (9) Resmi ideolojinin teminat altına aldığı hakları **kullanmadan geçmek de mümkündür, daha etkili hale getirmek de...** Her iki durumda da bu hakların varlığı insanların davranış ve bilincini değiştirir. Kapitalist restorasyon söz konusu olduğunda bu hakların doğrudan tehdit altında kalabileceğini göreceğiz.

Kapitalist Restorasyon Sorunu

Kapitalizm çeşitli biçimler altında varolabilir. Ayrıca kapitalist sayılan toplumsal formasyonlar farklı toplumsal biçimlerin eşitsiz ve bileşik gelişmesinin bir ürünüdür. (Örneğin bak Beaud, 1987)

Bu durumda niteliksel sıçramanın ne zaman meydana gelmiş olduğunun belirlenmesi gündeme gelir. Biz kapitalizmin, devlet erki ve kurumlarınca kapitalist egemenlik teminat altına alındığı, meşrulaştırılıp korunduğu zaman restore edilmiş sayılacağını söylüyoruz. Kapitalist sömürü, birikimin mantığının belirli bir toplumsal içeriğe sahip olduğunu, yani özgül sınıf ilişkileri çerçevesinde kâr arayışına tabi olduğunu ima eder.

Yalnızca iki seçenekle sınırlı değiliz. İşçilerin artık [=fazla] üzerinde toplumsal denetiminin olmayışı bu artığa el konuluş biçiminin "kapitalist" olduğu anlamına gelmez; yeter ki bu kavrama her türlü sınıflı toplum ve sömürü biçimine uygulanabilecek kaba ve tarih-dışı bir anlam yüklenmesin!

Kapitalist restorasyonun var olup olmadığının şaşmaz bir göstergesi vardır. Sistem, emeği (daha doğrusu, işgücünü) bir "üretim faktörü, bir şey", diğer maliyet ve faktörlerle aynı düzlemde bir maliyet olarak ele alıp emek üretkenliğini artırabiliyor mu? Ya da şöyle diyelim: İşsizlik silahına, "yedek sanayi ordusu"na dayanarak üretim birimlerinde işçilere karşı makinaların kullanılmasını teşvik eden toplumsal bir

9) Bu iddianın tek sahibi Marks değildir. Çelişkili bir şekilde, serbest girişimden yana Mülkiyet Hakları Okulu da benzer bir sorunsalı kapitalist özel mülkiyet haklarının savunusuyla birleştirerek benimsemiştir. Bak Henri Lepage, *L'Utopie capitaliste* ve *Capitalisme et autogestion* (1978). Lepage, bu okulun Fransız sözcülerindendir.

mekanizma var mı? Böyle bir restorasyon süreci, devlet tarafından yasallaştırılıp korunduğunda tamamlanmış olur.

Ama kapitalist restorasyon tamamlanmadan çok önce hem paranın rolü, hem de kredi ve artığa el konuş biçimlerine zemin oluşturan toplumsal ilişkiler dönüştürülebilir. Bunun sonucunda para, "sermaye" işlevi görme eğilimi gösterir.

Ancak bir eğilim ile nihai ürünü karıştırmamak gerekir. Kapitalizm ortaya çıktığında içinde doğduğu toplumlara egemen değildi. Bazı kişiler, özellikle Buharin ve birçok Yugoslav iktisatçı, özel mülkiyetin ortadan kaldırılmasının her türlü kapitalist sömürü tehlikesini derhal ortadan kaldırdığını ve yeni antagonist toplumsal katmanlaşmaların önünü kestiğini öne sürdüler. Biz bu yaklaşıma katılmıyoruz.

Ancak böyle tehlikelerin varlığını saptamak, piyasa ilişkileri ve özel mülkiyetin (ve kapitalist yatırımların) kapitalizm sonrası bir toplumda gerçekten gerekli olup olmadığı ve gerekliyse, hangi oranda gerekli olduğu sorununa hazır bir yanıt sağlamıyor. Başka bir deyişle, piyasa ve özel mülkiyetin yaygınlaşmasının sosyalist hedefe ulaşılmasını engellediğine inanmak, bunlara başvurulmaması gerektiği anlamına gelmez; sürecin toplumsal denetim altına alınması gerektiği anlamına gelir.

Bürokratik planlamada gelişigüzel ayarlamaların yararsızlığına ve Stalinist uygulamalarla Stalinist sözde-teorinin radikal bir eleştirisinin gerekliliğine inanıyoruz. Ancak Yugoslavya'daki piyasa yönelimli reformların vardığı açmazlar ve mevcut krizin nedenlerinin de tahlil edilmesi gerekiyor. Burada, piyasayı, işçilerin özyönetiminde olan işletmeler arasındaki asli **temel bağ** haline getirmeye çalışan her sistemin, kaçınılmaz olarak bu açmazlara düşeceğini göstermeye çalışacağız.

Aslında reformcular gerçekten saydam ilişkiler ve demokrasi istiyorlarsa, **yeni reformları önerirken ilk yapacakları iş başka yerlerde girişilen benzeri reform girişimlerinin bir bilançosunu yapıp kamuya açıklamalarıdır.**

Kuşkusuz glastnostla kastedilen bu değil. Vurgulamaya çalıştığımız nokta şu: Piyasa ilişkilerinin yaygınlaşması değil, demokratikleşme radikal olmalıdır. Bütün diğer alanlarda hata yapılabilir ve hatalar düzeltilebilir.

Piyasanın yeri üzerine tartışmalardaki sorunlardan biri, piyasa söz-

cüğünün farklı yorum ve durumları kapsamasından kaynaklanıyor. Burada amaçlarımızdan biri farklı tanımları daha açık hale getirmek...

Sözcüklerin ötesinde

Günlük dilde (iktisatçılarınki dahil) kullanıldığı haliyle "piyasa" sözcüğü çok farklı gerçeklikleri ve toplumsal dinamikleri ifade edebilir. Aynı durum aslında "planlama" sözcüğü için de geçerli. Kapitalizm sonrası geçiş döneminde piyasa ilişkileri belli bir dozda zorunlu olarak sürer (sorun dozun miktarında!) Tartışmanın tarafları piyasaya hangi alan ve tercihlerin atfedildiğini ve her durumda ne kadar hareket alanı bırakıldığını açıkça belirtirlerse tartışma açıklığa kavuşur.

Mandel/Nove tartışmasında, Mandel piyasa ile plan arasındaki karşıtlığın özünü, *ex post* (olaydan sonra) ve *ex ante* (olaydan önce) düzenlemeyi karşı karşıya koyarak açıklıyor. Nove bu görüşe karşı çıkarak, piyasanın belirsizliklerinin ve *ex post* ayarlama biçimlerinin, ona göre "piyasa"nın özünü oluşturan alım satım eylemini ortadan kaldırmadan, sipariş ve piyasa anketleriyle azaltılabileceğini öne sürüyor.

Nove/Mandel Tartışması

Mandel

"... Elbette doğrudan tahsis edilen emeğin yanısıra parasal muhasebe kaydı tutulabilir. SSCB, Çin ve Doğu Avrupa'nın bürokratik planlı ekonomilerinde durum budur. Ama bunu yapmak, emeğin doğrudan tahsis edilişini, piyasadaki tahsis biçimiyle özdeş hale getirmez. General Motors şirketi kamyonlarının yedek parçalarını A fabrikasında, karoserileri B fabrikasında ve montajı da C fabrikasında yaptırdığında, en ayrıntılı parasal maliyet hesaplarını içeren bilgisayar çıktılarının da yedek parçalarla birlikte sevkedilmesi, A fabrikasının bu parçaları C fabrikasına "sattığı" anlamına gelmez. Satış mülkiyetin el değiştirmesi ve onunla birlikte, karar verme sürecinde mülkiyet ve mali çıkarların gerçek özerkliğini yansıtan bir parçalanma anlamına gelir. İmal edilecek kamyon karoserisi sayısını belirleyen piyasa değil, planlanmış kamyon üretim hedefidir. Karoseri imal eden fabrika montaj fabrikası-

na "fazla" birim gönderdi diye "iflas" edemez.

"....Planlama" terimini kullanıyoruz. Ama bu kavramın daha açık bir şekilde tanımlanması gerekiyor. Planlama, kaynakların "mükemmel" tahsisine, ya da "daha insanca" tahsisine eşdeğer değildir. Planlama sadece *ex ante*, "doğrudan" tahsis demektir. Böylelikle de *ex post* olan piyasa tahsis biçiminin karşıtıdır. Bu iki yöntem kaynakları tahsis etmenin iki temel yoludur ve zaman zaman istikrarsız, geçici melez biçimler altında birleştirilebilseler bile (ki bu durumda otomatik olarak kendilerini yeniden üretemezler) birbirlerinden temelde ayrılırlar. Esasta iç mantıkları farklıdır. Farklı hareket yasaları yaratırlar. Üreticiler ve üretimi örgütleyenler arasında ayrık güdüler yayar ve birbirleriyle uyuşmayan toplumsal değerlerde ifadelerini bulurlar.

..İki farklı kaynak tahsis sisteminin, çıktıyı /üretimi-çev/ ihtiyaçlara uyarlamanın iki zıt yoluyla yapısal bağları vardır (hatta büyük ölçüde özdeştirler). Her insan toplumu son tahlilde tüketime yönelliktir, çünkü üreticilerin tüketimi olmadan (yani işgüçlerinin yeniden üretimi olmadan) çıktı da olmaz, emek de, insanın varlığı da... Şimdi, mevcut çıktıyı ihtiyaçlara uyarlamanın sadece iki temel yolu vardır. Ya bu ihtiyaçlar daha başlangıçta, egemen toplumsal kurum neyse onun tarafından *ex ante* değerlendirilerek veri alınır ve çıktı bunları tatmin etmek üzere organize edilir. Ya da bilinmedikleri veya en azından belirsiz oldukları kabul edilir ve piyasanın, "efektif talep" harcamaları aracılığıyla bunları *ex post* olarak ortaya çıkaracağı varsayılır. (Ernest Mandel, "Sosyalist Planlama Savunması", *New Left Review*, 159, Eylül/Ekim 1986.)

Nove

"Mandel'in hatası planla piyasa arasındaki ayrım çizgisini *ex post* ve *ex ante* arasından geçirmesinde yatıyor. Kuşkusuz birçok ürün önceden siparişle imal edilir! Ama planla piyasa arasındaki sınır asla ölçü üzerine yapılmış giysi ile konfeksiyon arasına çizilemez. Kuşkusuz, mallar kullanım için değil de satılmak, mübadele edilmek için üretildiğinde piyasa, meta üretimi söz konusudur. Ve şu ya da bu malın üretim sürecinin dikey entegrasyon derecesi ne olursa olsun bu durum geçerlidir."

(Alec Nove, "Planlama Üzerine Mandel-Piyasalar ve Sosyalizm",

New Left Review 161, Ocak, Şubat 1987), ayrıca bak. **The Economics of Feasible Socialism**, (Uygulanabilir Sosyalizmin İktisadı, Londra, 1983, Türkçe baskısı 1991 Belge Yayınları.)

Ne var ki "satış" ya da "alım" gibi sözcükler de farklı işlemleri anlatıyor olabilirler. Mandel tam da planlama biçimlerinin giderek artan ölçüde piyasanın kendiliğindenliğine müdahale etme ve bu kendiliğindenliği yumuşatma eğilimini vurguluyor. Aslında bu durum ikinci dünya savaşı sonrasında kapitalizmin uzun süren "boom" döneminin temel özelliklerinden biriydi. Değerlendirilmesi gereken tam da sistemin bütünsel dinamiğidir. Ekonomik kriz ya da daha doğrusu iki sistemdeki iki tip ekonomik kriz, açıklayıcı gösterge işlevi gördüler. Krize girmiş kapitalist sistemin bütünsel dinamiğine bakıldığında, hâlâ piyasa, iflaslar ve işsizlik aracılığıyla *ex post* düzenlemelerin ne ölçüde egemenliğinde olduğu görülür.

Üç Model

Terminolojiye açıklık kazandırmak zorunluluğuna boyun eğerek Brus gibi biz de, her biri piyasa mekanizmaları rolünde önemli farklılıklar sergileyen üç temel "model" ayırdedeceğiz. Bunlar sosyalist denilen ülkelerde şu ya da bu anda önerilmiş ya da gerçekten varolmuş üç ekonomik sistem türüne karşılık düşmektedir.

a) Bürokratik Merkezi Planlama (Sunuş 1)

Bunlar paranın pasif rol oynadığı sistemlerdir. Fiyatlar plancılar tarafından belirlenir. Teoride plancıların fiyat belirlemede kullandıkları yöntem ve kıstasların keyfi olmadıkları öne sürülebilir ki uzmanlar bu konuyu uzun uzadıya tartışmışlardır. Uygulamada ise Sovyet ekonomisinde fiilen harcanan emek konusunda gerçek bir saydamlığın olmayışı, fiyatların çoğu kez oldukça keyfi bir şekilde belirlendiği anlamına gelmektedir. Her halukârda, pasif fiyatlar kavramı, tek mümkün fiyatın "gerçek" piyasa fiyatı olduğuna inanmış iktisatçıların kafası dışında, illa keyfi fiyatlar anlamına gelmez.

Bu birinci model SSCB'de Brejnev döneminde yürürlükte olan

planlama sistemine karşılık düşer ve ayrıca çeşitli varyasyonları ve tarihsel özgüllükleriyle Vietnam'dan Doğu Avrupa ve Küba'ya kadar bütün kapitalizm sonrası ülkelerde varolmuştur. Genel olarak 1960'larda reformlara kalkışılana dek sosyalist denilen bütün bu ülkelerde temel referans bu modeldi. Bazı durumlarda, örneğin Sovyet müdahalesinden sonra Çekoslovakya'da reformlardan geri dönüldükten sonra yeniden uygulanmaya başladı. Polonya rejiminin 1970'lerden beri reform yapmaya çalıştığı model budur. (Dayanışma Sendikası kurulmadan önce, fiyat değişiklikleri Polonya'da ayaklanmalara yol açmıştı.) Romanya bile, dış dünyaya açılma girişimlerine rağmen, tamamen merkezi bir plan izliyor.

Bu model paranın daha "aktif" bir rol oynadığı (yani, fiyatların ilgili "aracılar"ın ekonomik kararlarını etkilediği) özgül ekonomik devrelerin varlığıyla uyumludur. Örneğin, emek gücünün dağılımında piyasa mekanizmalarına kısmi bir geri dönüş var çünkü işçiler başka faktörler arasında ücretin (az ya da çok) çekicilik düzeyi temelinde iş seçmekte özgürdürler. Benzer şekilde, tüketim malları sektöründe kişi, ücretiyle istediklerini özgürce satın alabilir. Tek sınır, söz konusu malların arzının yeterli olup olmadığıdır. Ama bu, arz ile talebin serbestçe işleyerek üretim tercihlerini belirlediği anlamına gelmez. Ve de eksik olanı hangi sektörün, devletin mi özel sektörün mü üreteceğini de belirlemez. Evet, bazı reformcuların sistemde buldukları kabahat işte budur: Paranın ve piyasanın "aktif" rolünün yetersizliği.

Bu model, modelin etkinliğini artırmaya yönelik ancak piyasa yönelimli olmayan reformlarla da uyumludur. Örneğin Doğu Almanya da performans ölçmede kullanılan göstergeleri değiştirmek, merkez ile işletmeler arasında yeni kanallar yaratmak ve planın onayınca işletmeler arasında sözleşme imzalanmasına izin vermek gibi reformlar yapıldı. Kuşkusuz bu modeli uygulayan politik sistemin özellikleri, modelin nasıl işleyeceği konusunda büyük farklılıklara yol açacaktır.

b) Planda Piyasa Mekanizmalarının kullanılması (Sunuş 2)

Bu ikinci model para ve fiyatların daha aktif bir rol oynamasına olanak verir ve "değer yasası" da ekonomide düzenleyici durumuna gelmez. Sunuş 2'de bu modelin aslında piyasayı egemen kılmadığını,

sadece planda piyasa mekanizmaları kullandığını göreceğiz. Bu modelde piyasanın statüsünü yükseltmek yönünde baskılar olduğu ise ayrı bir konu. Model, 1960'larda Macaristan'da olduğu gibi, işçi özyönetimi olmadan ya da 1952-64 yılları arasında Yugoslavya'da "piyasa sosyalizmi" başlatılmadan önce olduğu gibi işçi özyönetimi varken uygulanabilir. Sovyet iktisatçıları Liberman ve Trapeznikov'un 1960'larda öne sürdüğü ve SSCB'de Kosigin yönetiminde 1965-68 yılları arasında uygulanan ve Çekoslovakya'da Ota Sik ile Polonya'da Wlodzimierz Brus tarafından yaklaşık aynı dönemde savunulan reformların esin kaynağı bu modeldir.

SSCB'de şu sırada önerilmekte olan reformlar şimdilik bu kategoriye giriyor. Kısaca özetlersek, bu model, (bugüne dek bürokratik olan ama ille de bürokratik olması gerekmeyen) merkezi planlamanın stratejik önemdeki gelişme kararları üzerindeki egemenliğini, başka alanlarda piyasa ilişkileri ("satın alım ve satışlar" anlamında) temelinde ademimerkeziyetçi girişime daha çok alan tanıma ile birleştirdiğini söyleyebiliriz. Bu işleyişte işletmelerin kararları fiyat sisteminden etkilenir çünkü bu firmalar maliyet ve kârın ekonomik açıdan hesabı temelinde işlemek zorundadırlar. İşletmede kimin karar verdiği ise başka bir konu; işçi özyönetimi olan ve olmayan örnekleri ayrı ayrı inceleyeceğiz. Ama bu durum, hesaplarda temel alınan fiyatların değer yasasını yansıtan serbest piyasa fiyatları olduğu anlamına gelmediği gibi, ana yatırım kararlarının bu yasaya uyduğu anlamına da gelmez.

c) Piyasa Sosyalizmi (Sunuş 3)

Teoride bu üçüncü model değer yasasının işleyişinin bütün iç tutarlılığını, otomatik tepkilerini ve kıstaslarını yeniden kurmayı hedefler. Sunuş 3'te bu tür reformların fiilen uygulamaya konduğu tek örneğin, 1965-71 yılları arasında çeşitli reform dönemlerinde Yugoslavya olduğunu göreceğiz. Ancak bu model Doğu Avrupa'da, özellikle Yugoslavya, Macaristan ve Polonya'da (Dayanışmanın Yürütme Komitesi tarafından) çeşitli "uzmanlar" ve "danışmanlar" tarafından savunulmaktadır. Shmiliov gibi bazı Sovyet iktisatçılarının önerilerinin ardındaki mantık yine budur. Herhalukârda, herhangi bir reform yap-

ma kararı ile reformun fiilen uygulanışını ayırdetmek gerekir.

Sunuş bölümlerimiz plan ya da piyasa mekanizmalarınca yerine getirilen çeşitli işlevlere dayalı bir kapitalizm-sonrası toplum tipolojisine göre sıralanmıştır. Bu bütün kapitalizm-sonrası toplumların ortak çelişkilerini kavramak için yararlı bir yaklaşımdır ama yönetenlerle yönetilenler arasındaki ilişkileri yorumlamak ve bu ülkelerin her birinde reformların karşısına dikilen farklı engelleri anlamak için yine de yeterli değildir.

Sonuç: Ekonomi ve Politika

Bu sunuşlarda politikanın reformların potansiyelini etkileme biçimi konusunda sadece birkaç değinme bulacaksınız. Yine de indirgemeci bir yaklaşımdan kaçınmak istiyorsak politik faktörün çok önemli olduğunu anlamamız gerekiyor.

Bir yandan, burada ele alınan reformlar hiçbir zaman her düzeyde tam politik demokratikleşme ile birlikte denenmedi. Bunun sonucunda reformların sosyo-ekonomik etkilerine nüfuz etme yeteneği büyük ölçüde azaldı. Öte yandan, sosyalist denilen bütün ülkeler tek parti sistemiyle yönetilmekteyseler de, parti liderliği ile halk arasındaki ilişki her yerde aynı değildir. Bunun reformların karşılaştığı engellemenin derecesi ve reformcuların cüretkarlığı üzerinde büyük etkisi vardır. Genelde,halk devrimiyle başa gelen rejimleri (Küba, Yugoslavya, Vietnam, Mao'nun Çin'i) yöneticilerin kristalleşmiş bir **nomenklatura** tarafından atandığı rejimlerden ayırdetmek gerekir. Ayrıca, hem bürokratikleşme süreci, hem de destalinizasyon süreci her ülkede farklı bir çehreye sahip oldu; her ulusal bürokrasi, Moskova'ya en sadık olanlar bile, eninde sonunda kendi köklerini geliştirmeye ve meşruiyetlerini sağlamaya çalıştı. Macaristan'daki Kadar ile Romanya'daki Çauşesku aynı değildir. Bürokratikleşme sorunları ve bürokratik yönetim (tek parti yönetimi) Stalinizm sorununa indergenemez. Bugün SSCB'de yaşanmakta olan deneyim, bürokrasinin aynı ülke içinde bile farklı politika ve yönetim yöntemleri geliştirebileceğini göstermektedir. (Stalin = Hruşçov = Brejnev = Gorbaçov = Ligaçev, vb.)

Yukarıda söylediklerimiz ışığında, bu kitaptaki sunuşların hedefi sınırlıdır. Sosyalist denilen ülkelerde yaşanan planlama ve piyasa sistemleri deneyiminin çelişki ve temel sorunlarını açığa çıkarmak isti-

yoruz; yoksa her deneyimin kendi tarihsel ve politik özgüllüğü içinde incelenmesi gereğinin yerine bir başka şey ikame etmek istemiyoruz.

Bugüne dek bürokratik planlamada yapılan bütün reform girişimleri hüsrana uğradı. Bundan öğrenilecek çok şey var. Ne yazık ki, sosyalist denilen ülkelerdeki her değişime, yeni haklı gösterme çabaları ve bazen birkaç hafta önce "anti sosyalist sapma" olarak lanetlenen uygulamaları yüceltmeye varan yeni "resmi gerçekler" eşlik ediyor.

Bunlar özellikle zararlı, çünkü dünya kapitalist çevresine kapıları kapatmadan kapitalist gelişme mantığının dışına çıkmak isteyen uluslar, bu deneyimlerin eleştirel bir değerlendirmesine çok ihtiyaç duyuyorlar. Dünya ticaretinin akışına karşı, kendi içine kapanmadan, sosyalist bir hedefe ulaşmak için hangi yolu izlemek en iyisi? Kapitalist sistemin bazı mekanizmalarını (örneğin ekonomik gelişmenin yöneliminin belirlenmesi için bir kıstas ve özendirici olarak kâr mantığı) bu sistemin kötülüklerini devralmadan kullanmak mümkün mü? Piyasa ve yasalarına sosyalist bir içerik kazandırılabilir mi?

Bu sorular daha 1920'lerde SSCB'deki NEP tartışmalarında gündeme gelmişti. Stalinizm bu tartışmaları kapadı ve NEP'i sert bir biçimdeki sekteye uğrattı. Dolayısıyla bu tartışmaların gerçek içeriğini açığa çıkarmak ve o günden beri yaşanan deneyimler ışığında değerlendirmek gerekiyor. Sunuş 4'te bu konuyu ele alacağız.

Bu sorunlara hangi açıdan yaklaşmak gerekir? Alec Nove (1983) "gerçekte mevcut sosyalizm"in incelenmesinde Marksist kavramların kullanımına karşı savaş açtı. Ayrıca kendilerine Marksist deyip, gayet safdil bir tutumla sosyalist toplumu çelişki ya da karmaşık tercihler içermeyen bir toplum olarak görenlere de veryansın ediyor. Nove böylelikle dogmatizmden kurtulabiliyor ama sorgulaması da kısa sürede (çoğu kez hayranlık verici olmakla birlikte) eleştirel bir yargıya varmaya olanak tanıyacak gerçek kıstaslar sunmayan bir betimlemeye dönüşüyor. Nove, sadece kısa dönemli yargılarda bulunuyor; şu ya da bu reformun şu ya da bu ölçüde "işlediğini" söylüyor. "Uygulanabilir" olanla sınırlı kalmak istediğinden (ki biz de bunu önemli buluyoruz) ve herhangi bir "ütopyası" olmadığı için eleştirelliği törpüleniyor. Piyasanın toplumsal olarak tarafsız olup olmadığı, yani her türlü toplumsal ilişkiye uyarlanabilecek bir "mekanizma" sayılıp sayılamayacağı sorusunu ortaya atmıyor.

Bu sorunları tahlil etmeye çabalarken kendimize tek bir rehber al-

dık; komünist bakış açısının ancak "her bireyin ve dolayısıyla herkesin" kurtuluşu anlamına geldiği zaman anlamlı olduğuna inanıyoruz.

Farklı durumlar labirentinde kaybolmayıp eleştirel ruhumuzu zinde tutmak ve nesnel ama dogmatik olmayan kıstaslar geliştirmek için, uğrunda çabaladığımız hedefi, yani bütün sınıfların, ayrıcalıkların, baskı ve sömürü ilişkilerinin ortadan kalkmasını (değdiğine inanıyorsak) aklımızın bir kenarında tutmak gerekiyor. Tekdüze, çatışkısız ya da kolay yönetilir bir toplum kastetmediğimizi burada belirtelim. Bu kurtuluş hedefinin bugün de anlamlı olduğuna ilişkin teorik varsayım ancak hem kapitalist, hem de kapitalizm sonrası sistemlerin çelişkilerinin ortak tahlilinde temellendirilebilir.

Başka bir ifadeyle, "Marks diyor ki" piyasalı sosyalizm olmaz, "bu yüzden" piyasa reformlarına karşıyız çünkü bizi "tanım gereği" sosyalizmden uzaklaştırıyor gibisinden dogmatik bir yaklaşım benimsemeyeceğiz. Öte yandan piyasa reformlarını *a priori,* değerlendiren eleştirel olmayan, özürcü bir yaklaşımla "dogmatik olmayan" tersine bir entelektüel terörizme de boyun eğmeyeceğiz. Biz Marks'ı yalnızca şu bakımdan -ki bu da epeyce önemlidir- izleyeceğiz: onun, kurtuluş perspektifini verili bir toplumun (bu toplum Marks tarafından öngörülmüş olsun, olmasın, ister kapitalist ya da sosyalist ister "devlet" ya da "piyasa" toplumu olsun) çelişik toplumsal ilişkilerinin eleştirel bir tahliline dayandıran yöntemini benimsemek. Kitapta bize rehberlik edecek olan genel hat budur.

Genel Düzenleyici mi, Kısmi Mekanizma mı?

Wlodzimierz Brus'a göre değer yasası sadece piyasa ekonominin genel düzenleyicisi olduğu zaman işler. Buna karşılık bazı Sovyet yazarları "değer yasası" ifadesini bütün ekonomilerde emek, değer ve fiyatlar arasındaki ilişkiyi belirtmek için kullanıyorlar. Brus'un bizim de katıldığımız görüşü, aşağıda gösterileceği gibi değer yasası işlemediği zaman da kısmi piyasa mekanizmalarının varlığına olanak tanımaktadır.

***Brus**

"Kanımca piyasa ve para kategorilerinin varlığının değer yasasının işlediğini kanıtladığı yolundaki düşünceyi tamamen terk etmek çok önemlidir.

Karışıklığın kaynağı muhtemelen klasik (serbest) rekabetçi ekonomiyle kurulan yanlış bir benzeştirmedir; çünkü orada meta fiyatları dönüp dolaşıp daima değerlerine (ya da üretim fiyatlarına) oturduğu için piyasa ve para kategorilerinin varlığı ile değer yasasının işleyişi eşanlamlıdır.

Tam rekabete yakın koşullarda, her biri ancak belli üretim faktörlerini elinde tutan çeşitli birimler, ekonominin bütününü veri olarak almaya ve kendilerini buna uyarlamaya zorlanırlar. Buna karşılık, ekonomik kaynaklar, bu kaynakları denetleyen organın tüm ekonomiyi belirlemesine elverecek ölçüde yoğunlaşınca piyasa ve para kategorilerinin ortaya çıkması değer yasasının işleyişiyle eşanlamlı olmaktan çıkar...

Devlet plan aracılığıyla toplumsal üretimin boyutlarını ve fiyatları belirlediğinde, para ve piyasa kategorilerinin ortaya çıkışı artık "değer yasasının kullanılması" olarak tanımlanamaz. Hele fiyatlarla değerler arasındaki uyuşmazlık rastlantısal ya da anlık bir olgu olmayıp bilinçli bir politikanın sonucu olduğunda, bu çok daha açıktır. Herhalükârda, herhangi bir fiyat yapısının varlığının

ekonominin değer yasasına tabi kılındığının kanıtı olduğu inancı, bu yasanın tüm nesnel değerini yok edecektir. Çünkü o zaman yasa hükümetin fiyat politikasına çerçeve oluşturamadığı gibi, yol gösterici de olamayacaktır."

(Brus, 1968)

*** Bazı Sovyet İktisatçıları**

Bazı Sovyet İktisatçıların görüşünü Lavigne ve Denis'in ağzından aktarıyoruz:

"Demek ki Sovyet tipi bir sosyalist ekonomide ulusal ürünün toplam fiyatının, bu ürünlerin emek maliyetinin toplamını temsil ettiği için üretilen malların mübadele değerleri toplamını ifade ettiğini kabul ediyoruz. İkinci olarak, belli bir mal karşılığında alınan meblağın belli bir miktar emeği, (bu miktar o malın imal edilmesi sırasında harcanana her zaman karşılık düşmese de) temsil ettiğini kabul ediyoruz. Kanımızca Sovyet iktisatçıların "değer yasası" derken kastettikleri işte bu iki ilkedir. Bu yasanın tanımı açısından aralarında fark yoktur."

(Henri Denis ve Marie Lavigne, *Le probléme des prix en Union Soviétique*, Paris, 1965, Lavigne ve Tirapolsky'den alıntı. 1979)

Değer Yasası, Fiyatlar, Ücretler ve Kâr

Marksist teorinin, fiyatların ardında değerin özü olarak insan emeğini gördüğü ve ekonomide göreli bir kıtlık varolduğu sürece insan emeğinden tasarruf edilmesine belirleyici önem verdiği doğrudur. Ama Marks'ın değer yasası dediği şey bu değildir. Marks'a göre, değer yasası verili bir tarihsel bağlamda, yani genelleşmiş piyasada (ve belki küçük meta üretiminde) fiyat oluşum mekanizmalarının tutarlı bütününe ilişkindir.

Bu ayrım önemlidir ve "fiyat", "ücret" ve "kâr"ların, genelleşmiş piyasaya (kapitalizme) özgü bir fiyat, ücret ve kâr oluşum tarzı olmasa da var olabileceği anlamına gelir.

"Fiyatlar" satın alma ve satma özgürlüğü olmadan da var olabilir. Bu durumda mallar planın tahsis ettiği yere zorla sevk edilir ve

malların bir birimden diğerine dolaşımı sadece muhasebe açısından kaydedilir. Herhangi bir işletmenin belli bir mali planın belirlediği belli bir satıcıdan alma zorunluluğu Sovyet planlamasını eleştirenlerin sık konu ettiği katılıklardan biridir. Bu tür fiyat, değer yasasının işleyişiyle oluşmaz.

Benzer şekilde, ücretlerin Ulusal Ürün içindeki toplam payı plana tâbi, ücret oluşumu da piyasa dışı sosyo-politik kriterlere (özellikle işten atmaların kısıtlanmış oluşu) bağlı olduğu zaman bile "ücretler" var olabilir.

"Kâr" planın gerçekleştiğinin ya da hedeflerinin aşıldığının (önyargılı) bir göstergesi olabilir. O takdirde bu "kâr" *Kapital*'de tahlil edilen toplumsal ilişkiden, yani özel yatırım kararlarını yönlendiren belirleyici kıstastan ayırt edilmelidir. Eğer planlamacılar üretim hedeflerini (iyi ya da kötü) belirlemekteyse, bu kârlar üretim ya da bölüşümün otomatik kıstasları sayılamaz. Benzer şekillerde, Sovyet planlamasının yol açtığı zarar ve savurganlık illa ilgili firmaların iflasına, ya da aralarında paylaştırılan gelirde bir azalmaya yol açmaz.

Reformların hedeflerinden biri tam da bu durumu değiştirmektir. En cüretli reformcular "gerçek" fiyatlarla, gerçek bir piyasa düzenleyicisinin egemenliğini kurmak istiyorlar. Onlara göre kâr yatırım kararlarında hesaba katılacak bir gösterge olmaktan çıkmalı ve temel kıstas haline gelmelidir. Bu da çok farklı fiyat oluşum mekanizmaları ve yatırım kararları anlamına gelecektir. (Bu gelişmenin aynı zamanda gerçek sermayedarların da ortaya çıkması anlamına gelip gelmeyeceği tartışmaya açık bir konudur).

Başka bir deyişle SSCB'de yapılmakta olan reformlar ve tartışmalar sistemin bir kanıtı aslında. Merkezi planlama altında belirli "piyasa kategorileri" (fiyatlar, vb) var olsa da piyasa (ya da değer yasası) fiilen topyekün bir düzenleyici olarak çalışmamaktadır.

Bunun sonuçlarından biri, bu planlamanın bunalımının aldığı biçimlerin kapitalist bunalımdan farklı olmasıdır.

Sunuş 1:

Merkeziyetçi Bürokratik Planlamada Toplumsal ilişkiler

Konuyu altı açıdan ele alacağız.
1. Sistemin başlıca özellikleri;
2. Bürokratlar ve plan;
3. İşçiler ve plan;
4. Bürokrat/işçi ilişkileri;
5. Bürokratik merkeziyetçi planın "toplumsal içeriği";
6. Çözülmemiş sorunlar, ya da niçin reform?

Bürokratik planlamanın başlıca sorunları ortada. Bunlar artık Sovyet yöneticilerince de resmen açıklanmış durumda. Mihail Gorbaçev'in *Perestroyka* (Yenilenme ve Kadro politikası, 1987) ve danışmanı Abel Aganbegian'ın *Perestroyka, Sovyetler'in Çifte Meydan Okuması (1987)* adlı kitaplarında yaptıkları budur. Bu bölümde özellikle SSCB'nin durumu ele alınacaktır. Ama benzeri yapısal sorunlar aynı planlama modelinin örnek alındığı başka ülkelerde de görülmektedir.

Yapısal Sorunlar

a) *Yapısal sorunlardan ilki uzun vadede milli gelirdeki ve verimlilikteki büyüme oranlarının maliyetlerle de bağıntılı bir artışla* birlikte yavaşlaması eğilimidir. (bkz. tablo)

Bu uzun vadeli eğilimler, tablolarda da görüldüğü gibi, kısa za-

manda başarısızlığa uğrayan reform girişimlerine bağlı geçici düzelmelerle bağdaşmaktadır. (Ellili yılların sonunda ve 1965-1970 arasında durum buydu)

Gayri-safi milli üretim rakamlarının yaygın kusurlu üretim ve savurganlıkları yansıtmayışına dikkat edilmelidir. Aslında mal ve hizmet kalitesinde ve çeşidindeki yetersizlik müzmin konulardır.

Bununla birlikte yetmişli yılların ortasına kadar yaşam düzeyinde sürekli bir yükselme oldu; uzun ömürlü tüketim mallarının Sovyet evlerine girişi hızlandı; Sovyet tarımının eksiğini tamamlamak için yiyecek maddeleri ithal edildi (bkz. tablo) Hoşgörüyle karşılanan "paralel" işler (el altından çalışma) bazı alanlarda (onarım, servis) planlamanın eksikliklerini doldurdu. Fakat büyüme modelinin olumsuz yan etkileri zamanla daha ciddi bir hal aldı: gittikçe artan savurganlık, "meşru" çalışmanın iyice verimsizleşmesi, ahlaki bedel vb... Sanayideki büyüme ve gelirlerdeki sürekli yükselme de, eski kuşakların katlandığı güçlük ve fedakarlıkları tatmamış olan kuşaklarda yeni istekler yaratmakta, uluslararası karşılaştırmalar da bu gibi istekleri kamçılamaktadır.

b) Bir bütün olarak Sovyet ekonomisi *"yaygın" büyümeye yönelik tutumunu terketmemiştir*: Durmadan daha fazla maden ocağı açmak, şantiye ve fabrika kurmak, daha çok arazi ekmek, aynı tür teçhizatla çalışacak daha fazla işçi istihdam etmek, vb. Altmışlı yıllardan beri her reform girişimi, (üretimde verimliliği artırma yoluyla) daha "yoğun" büyümeye geçmeyi hedefledi ancak başaramadı. Savurganlığı ve yoklukları azaltmak, mal kalitesini ıslah edip çeşitlendirmek ihtiyacı her defasında yeni bir sloganla dile getirildi. Çekoslovakya'da başlatılan ve Prag Baharı ile sonuçlanan reformların hedefi de başlangıçta buydu. Macar, Yugoslav ve Çin reformları da aynı sorunları sergiledi.

Seksenli yıllarda bir yandan tam istihdam ve öte yandan nüfusun İkinci Dünya Savaşı yıllarına dayanan yetersizliği yeni işgücü istihdam ederek büyümeyi sürdürme olanağı bırakmadığı ölçüde, yukarıda sözü edilen istekler SSCB'de daha da arttı. Buna paralel olarak, doğal kaynaklar da, hem ekonomik (savurganlık ve geri madencilik teknolojisi), hem fiziki nedenlerle (kısa vadede gittikçe artan maliyet sorunları yaratan, daha uzak yeni bölgelerde kuyu ve ocak açma zorunluluğu) tükenmeye yüz tutmuştu. Ayrıca, önceki dönemde yeni şantiyelerin çoğalması, eldeki donanımın aynı anda yaşlanması ya da kullanılmaz

TABLO
SSCB'nin Ekonomik Performansı
Sovyet Ekonomisinin 1950-1984 Yıllarındaki Gelişme Göstergeleri
(yıllık ortalama büyüme oranı % olarak)

	1951-55	56-60	61-65	66-70	71-75	76-80	81	82	83	84	81-85
milli gelir	11.2	9.2	6.6	7.2	5.1	3.7	3.2	3.5	3.1	3.1	3.3
sinai üretim	13.2	10.4	8.6	8.5	7.4	4.5	3.4	2.9	4.0	4.4	4.7
tarımsal üretim	4.1	6.0	2.4	3.9	2.5	1.7	-2.0	5.5	5.0		2.5
gayrisafi yatırımlar	12.3	13.0	6.3	7.3	7.4	3.4	3.0	3.5	5.0		2.0
emek verimliliği (sanayide)	8.2	6.5	4.6	5.7	6.0	2.8	2.7	2.1	3.5	4.0	4.2
kişi başına gerçek gelir		1.7	5.9	4.4	3.4		3.3	0.1	2.0	3.1	3.1

Ekonomik Yapılar ve Toplumsal Göstergeler

	1950	1980
İmalat/inşaatta istihdam edilenler (faal nüfusun yüzdesi olarak)	27.0	38.0
Tarımda istihdam edilenler (faal nüfusun yüzdesi olarak)	48.0	20.0
İmalat sektörünün milli gelirin oluşumuna katkısı (%)	57.5	46.4
İnşaat sektörünün milli gelirin oluşumuna katkısı	6.1	9.7
Tarım sektörünün milli gelirin oluşumuna katkısı	21.8	20.3
Toplam gayrisafi sınai üretimi yüzdesi olarak üretim malları	68.8	74.9
	23.9	26.8
Milli gelirin yatırıma ayrılan kısmı	76.1	73.2
Milli gelirin tüketime ayrılan kısmı	26.0	58.0
Kişi başına et ve et ürünleri tüketimi (kg)	172.0	136.0
Kişi başına ekmek tüketimi (kg)	241.0	110.0
1000 kişiye düşen buzdolabı sayısı	10.0 (1)	270.0
1000 kişiye düşen TV alıcısı sayısı	22.0 (1)	287.0
10.000 kişiye düşen doktor sayısı	14.6	40.4
Her 10.000 kişi içinde ortaokul öğrencisi sayısı	71.0	251.0

(Resmi Sovyet Kaynağı: Narodnoe Khozjajstvo SSSR v... godu, SSCB İstatistik Yıllığı, çeşitli yıllar).

1) 1960'ta

Not: Stalin dönemi Sovyet istatistikleri güvenilir olmadığı için 1950'den önceki döneme ait rakam vermedik. O dönemde zaten yüksek olan üretim oranlarının daha yüksek gösterilmesi ve ekonomik yapının çarpıtılarak sunulması eğilimi hakimdi. Sovyetlerin milli gelir anlayışı "net milli hasıla" diyebileceğimiz bir kavrama karşılık düşer; bu ise üretilen mal ve hizmetler (ticaret, ulaşım) toplamından "ara tüketim"in, yani üretim sırasında kullanılan ürünlerin değerinin düşülmesidir. ("katma değerlerin" bir toplamıdır) "Üretken olmayan hizmetler" toplama dahil edilmez; çeşitli sektörlerin milli gelirin oluşumuna katkılarına ilişkin yapısal verilerin "üçüncü" sektör adı verilen hizmetler sektörünün katkısını az göstermesinin nedeni budur.

(Bu tablo Henri Denis ve Marie Lavigne'in *Le problème des prix en Union Soviétique* / SSCB'de Fiyatlar Sorunu/ Paris: Cujas, 1965 basımlı yapıtından, M. Lavigne ve A. Tirapolsky'nin *L'URSS, une économie socialiste*'inde /SSCB, Sosyalist Bir Ekonomi/ Paris: Hatier, 1979 basımlı yapıtında aktarıldığı biçimiyle alınmıştır.)

hale gelmesi de demekti, bu ise potansiyel olarak kritik bir sorundu.

c) **Üretimde yokluklar ve darboğazlar** SSCB'de uygulanan katı planlama modelinin özelliklerinden biridir. Bunların etkileri yetmişli yıllarda Brejnev'in geniş ölçekli ithalat politikasıyla hafifletilmişti. Reforma ikame edilen bu etkisiz uygulama, çok geçmeden bir dizi sorunla karşılaştı: Rekabet edememekten, dünya bunalımından doğan ihracat güçlükleri; Amerika'nın stratejik sayılan teknolojik malların ithalatını veto etmesi, tahıl sevkiyatına ambargo konması; dahası, Batı teknolojisinin tutucu bir ekonomiyle bütünleştirilmesi sırasında karşılaşılan güçlükler ve giderek artan dış borçlar.

Öteki Doğu ülkelerinin deneyi (özellikle Doğu Almanya'daki nisbi randıman) Sovyet planlamasındaki aksaklıkların büyüklüğünün özgül nedenleri bulunduğunu göstermektedir: Bürokratik yapıların daha belirgin biçimde kristalleşmiş olması, zoraki kollektifleştirmeye bağlı olarak tarımın sürekli bunalımı, planın bütün ayrıntılarını belirlemek isteyen bir sistemde plan hedefleri ile sonuçlar arasındaki tutarsızlığı daha da artıran ülke genişliği, vb. Yine de Macar iktisatçı Kornai'nin *The Economics of Shortage*'da (Yokluklar Ekonomisi, 1980) çok iyi belirttiği gibi bu tür sorunlar bu planlama modelini uygulayan bütün ülkeler için geçerliydi.

d) **İşgücü eksikliği** (Yani işsizlik yokluğu) ve "aşırı istihdam" sarmalı. Bu sorunun öteden beri yanlış konulduğunu vurgulamak için "aşırı istihdam" sözüyle Sovyet işletmelerinin, eşdeğer üretim için, kapitalist bir işletmedekinden daha çok işçi çalıştırdığı olgusu kastedilir. Hangi istihdam düzeyinin "iyi" olduğunu belirlemeye yarayan ölçütler zımnen kapitalist modelden alınır, ki bu da, en azından tatmin edici olmayan bir yaklaşımdır. Önemli olan, çalışma saatlerinin büyük bir kısmının ya da bazı üretim evrelerinin çalışmadan geçiştirildiği, ya da belli bir üretimin çoğu zaman daha az işçiyle gerçekleştirilebileceği konusuna dikkat etmektir. Daha genel olarak, eldeki işlerin mevcut mesleki becerilerle yapılması ya da toplumsal işin bütün sanayi dalları arasındaki dağılımına ilişkin genel denge anlamında tam istihdam illa iyi istihdam demek değildir. Tartışma tam da kullanılacak kıstaslar ve bunların mevcut kıstasların yerine nasıl konulacağı noktasında sürmektedir.

Bu tartışmalara girmeden önce kaba çizgilerle belirttiğimiz **derindeki nedenleri** açığa çıkarmamız gerekiyor: Bu nedenleri yalnız **işletme** düzeyinde değil, bir bütün olarak **toplum** düzeyinde mevcut **toplumsal ilişkilerde** aramak gerekir. Çünkü aslında bu planlama modelinin özel çelişkilerini biçimlendiren şey, sırf hukuki anlamda değil, gerçek anlamda "mülkiyet ilişkileri" ve bunlara ilişkin değerlerdir.

Bu konuda bir açıklama yapalım: Ekim Devrimi'nden sonra devlet iktidarını proletarya iktidarıyla özdeş sayan Bolşevikler -bütün eğilimler dahil- devlet sektörünü ve planı "sosyalist" olarak nitelemekteydiler. Fakat Lenin'in de belirttiği gibi (bak Giriş) tamamlanmış bir gerçeklikten çok, hedeflerini kastediyorlardı. Stalin otuzlu yılların sonunda sosyalizmin gerçekleşmiş olduğunu resmen bildirdiğinde, baştan beri var olan sorunu daha da çetrefilleştirdi. Sosyalizmi devlet planlamasıyla, daha da kötüsü millileştirmeyi sosyalizasyonla özdeşleştirdi. Bizim yaklaşımımız bu değil. Ancak SSCB sosyalist değildir önermesi, SSCB'deki planlama anlayışının bu ülkede bürokrasinin varlığıyla açıklanabileceği anlamına gelmez; çünkü çok sayıda bürokratik planlama türü olması mümkündür. Dolayısıyla bu ilk modelin mekanizmalarını ve toplumsal etkilerini olabildiğince hassas biçimde saptamak gerekmektedir.

1. Sistemin başlıca özellikleri

Her planlama sistemi gerekli birçok işi şu ya da bu tarzda gerçekleştirmek zorundadır:

-Mevcut kaynakların tahmini,

-İhtiyaçların tanımlanması ve neyin üretileceğinin seçimi,

-Tercihlerin uygulanışının denetimi.

a) Burada anlatılan sistemde bu işlevlerin tümü **bürokratlarca gerçekleştirilir**; bürokratlar parti/devletin çeşitli kademelerindeki (işyeri, bakanlıklar, merkezi kurumlar) memurlarıdır. "Birleşmiş üreticiler"in kalkınmaya ilişkin olarak gerek ulusal düzeyde gerekse işletme

düzeyinde bürokratların tercihleri üzerinde doğrudan hiçbir denetim gücü yoktur. İşte bu nedenle bu "model"e "sosyalist planlama" demiyoruz. Alec Nove (1983) Marks'ın bürokrasiden söz etmeyen metinlerine dayanarak "gerçekten var olan" (reel) sosyalizmi eleştiren "solcular"la alay ederek, bir bürokrasinin işlevsel gerekliliğine, ya da daha geniş anlamda, özgül becerilerin edinilmesini gerektiren bir çeşit işbölümünün gerekliliğine işaret ediyor. Başka bir deyişle -Lenin'in sözlerini tersine çevirirsek- herhangi bir ev kadını ekonomiyi yönetemez diyor.

Aslında bütün mesele şudur:

1) Deneylerin de ışığında, hangi işlerin üreticiler ya da doğrudan etkilenen kullanıcılardansa memurlarca daha verimli olarak yapılacağını belirlemek,

2) Profesyonel görevlerle başlıca toplumsal-siyasal tercihler konusunda karar verme yetkisini biribirinden ayırmak.

Yukarıda anlatılan işlerin tümünü yani, kaynakların saptanması, ihtiyaçların belirlenmesi, karar uygulamalarının denetlenmesini yerine getiren memurlar, iyi yağlanmış devasa bir makinenin tarafsız, basit çarkları gibi davranmazlar. Bu nedenle bürokratların toplumsal çıkarları ile planlama mekanizmaları arasındaki girişim-etkileşim sorunu, bu etkileşimin geniş anlamda ihtiyaçların karşılanmasını nasıl etkilediği, nasıl değerlendirilmesi gerektiği söz konusudur.

b)Bu modelde planlama herşeyden önce **ayni olarak hesaplanır.** Yani maddi tahminlere dayandırılır (şu kadar ton kömür, şu kadar traktör vb.). Her planın sonuçları ve gerçekleşme koşulları, düzeltmeler yapmak suretiyle sonrakileri hazırlamada işe yarar. Dolayısıyla aşırı gayretle plan hedeflerinin aşılması, bunun bir dahaki sefere zorunlu norm olmasına yol açar. Üreticiler er ya da geç aşırı üretimi sonraki plan dönemlerine yaymayı tercih ederler. Bu, "arzın egemen olduğu ekonomi"ye özgü bir durum olarak yorumlanır. Bu formül bir gerçekliğin ifadesi olmakla birlikte bu tahlile çoğu kez piyasa ekonomisinde ise "talebin" egemen olduğu (tüketici kraldır derler) yanılsamasının eşlik ettiğini belirtelim. Her halükârda nakit parada vücut bulan talebin piyasa sistemlerinde gerçekten de bir rol oynadığı, Sovyet modelinde ise bu rolünün yok denecek kadar az olduğu doğrudur.

c) **Plan** hiyerarşik bir düzen içinde **hazırlanır.** Planın ayrıntıları birimlerin öneri/bilançolarına ve plancıların toplu hedeflerine göre belirlenir. Plancılar haliyle kararlarda uyum sağlamaya çalışırlar. Fakat planlamanın merkezi organları hiyerarşik bakımdan parti organlarına bağımlıdırlar ve öncelikle **toplumsal-siyasal hedefleri** savunurlar: kendi siyasal meşruiyetlerini sağlamlaştırmak, açığa vurulan toplumsal gerilimleri yatıştırmak, uluslararası gücü ve ülkenin çok uluslu bütünlüğünü korumak gibi. Bunların tümü yeni planların yapımında ağırlığını duyuran sorunlardır. Bu yüzden planlar alt düzey birimlerden gelen önerilerin bir toplamı olarak yorumlanamayacağı gibi, yalnız "ekonomik bir mantık"ın (üretmek için üretmek) ürünü de sayılamaz.

d) Kabul edilir edilmez plan her birim, sanayi dalı, bölge vb. için **ayrıntılı hedefler** dayatır. Çeşitli üretim birimleri arasındaki bağlar hepsi için bağlayıcıdır (üretim gerçekleri ve araçları planla tahsis edilir ve birimler, sanayi dalı, kombina vb. halinde gruplaştırılır.) Planlamanın dönem dönem ortaya çıkan sorunlarından biri, merkezi organlarla temel birimler arasında "iyi" aracılar bulmaktır. Bir sanayide esas olarak dikey olan bağlantılar, işletmelerin, başka sanayi dallarına ait (hatta belki de komşu!) işletmelerle olan (satıcı, müşteri vb) ilişkilerinde herhangi bir değişiklik yapabilmek için ille merkezden (çoğu zaman çok uzaktan) izin almaya zorlanması gibi sakıncalar taşır. Kruşçev zamanında, sanayi bakanlıkları yerine bölgesel aracıların *(sovnarhoz)* konulması özellikle bu sorunu çözme amacı güdüyordu. Bu sorun sadece teknik bir sorun değildir. Bazı gruplar, "takımlar" özel çıkarlar geliştirebilir, bakanlıklar çerçevesinde toplanarak bu bakanlıkları kaynaklardan en çok pay alma yarışına alet edebilirler. Öte yandan bölgesel bir toplaşma da "yerel sapma" tehlikesi taşır... O halde reform önerilerinin temel yönlerinden biri merkezi organlarla temel birimler arasındaki aracıları azaltmak olabilir. SSCB'de bugün yapılmakta olan reformların ticari olmayan boyutlarından biri budur.

e) **Esas olarak fiziksel göstergeler planın gerçekleşmesi veya aşılmasını doğrulamada başlıca araçlardır.** Ünlü gayrisafi üretim göstergesinin sebep olduğu zarar bilinmektedir: Ürün kilogram cinsinden ölçülürse, en ağır hammaddelere gün doğacaktır. Fiyat cinsin-

den ölçülürse maliyetlerdeki artış bütün planları aşabilecektir. Maliyetleri düşürmeye dayanan bir gösterge benimsenirse, son ürünün en temel yararlılık niteliklerinden bile yoksun olma olasılığı yüksektir. Sorunu çözebilmek ve bu saklambaç oyununda temel birimi "yakalayabilmek" amacıyla çok çeşitli göstergeler ve denetim yöntemleri yaratılmıştır.

Bu konuda anlatılan fıkralar sistemin kötü yanlarını/etkilerini en bilimsel konferanstan daha iyi açıklıyor. Bilim adamının biri bir tarım işletmesine dahiyane bir icat sunmuş: İki başlı bir dana! "Güzel, ama" demiş ötekiler, "bu icat ürettiğimiz et miktarını artırmaya yaramaz ki!" "Kuşkusuz" diye yanıtlamış bizimki, "ama plan dana başı sayısını esas alıyor."...

f) **Para ve Fiyatlar** katıldıkları dolaşıma göre değişik roller oynar. Çeşitli iç fiyatlar, bütününde dünya fiyatlarından kopuktur.

-**Dış Ticaret** ödemeleri kapitalist ülkelere konvertibl dövizle yapılır. Sosyalist denen ülkeler arasındaki mübadele karşılıklıdır ve aynidir, tedavül etmeyen bir para cinsinden etiket de taşısalar durum budur.

-**Planlı sektörde** ürünler merkezden tahsis edildikten sonra (bütün üretim sonuçta tahsis edilmektedir) bu ürünlerin dolaşımını kaydetmek için yapılan parasal değerlendirmeler, gerçek "alım" ve "satım" işlemleri değildir. Bu çerçevede bir firmanın "ciro" (toptan fiyatlarla) göstergesi, gayrisafi çıktısının muhasebe açısından eşdeğeridir. İşletmelere "bedava"ya tahsis edilen üretim araçları uzun zaman bu değerlendirmelerde hesaba katılmadı. Bu durum söz konusu araçların israfını artırıyor ve kullanım alternatiflerinin gerçek maliyet hesabının tutulmasını olanaksızlaştırıyordu. İşletme muhasebesinin amacı "tedavüldeki sermaye"yi (dağıtılan ücretler ve işletme fonları) denetlemekten ibaretti. Devlet sektöründeki muhasebe parası tedavüle girmez ve bu para alıcısına planla tahsis edilmiş olmayan üretim araçlarını satın alamaz. Temel birimleri ihtiyacından fazlasını istemeye ya da kaynaklarını kamufle etmeye, hatta ihtiyaçlarını paralel şebekelerden sağlamaya iten "yokluk" korkusu bundan kaynaklanmaktadır.

Açıktır ki böyle bir sistemde toptan fiyatlarla perakende fiyatları ayırt etmek gerekir.

-Kâr ve zararın toplumsal açıdan hâlâ yararlı sayılan en düşük üretkenlikteki birim esas alınarak planlandığı bir çerçevede **toptan fiyatlar** maliyetleri ve ortalama "kâr" hadlerini yansıtacak muhasebe araçlarıdır. Uygulamada, daha önce de belirttiğimiz gibi, sayısal göstergelerin sistemin sağlıklı geliştiğinin kanıtı sayıldığı bir yerde, her yeni üretim, her yeni şantiye ya da her yeni donanım, daima yararlı addedilir. Bu nedenle plan daima her türlü zararı karşılar. Fiyatlar üretimde "aktif rol" oynamaz; ekonomist Kornai'nin vurguladığı gibi, böyle bir yerde gerçek maliyet hesabı olmadığı gibi, "bütçe darlığı"da yoktur. Temel üretim birimleri, fiyat ya da maliyet göstergelerine dayanarak, şu malı ya da bu hizmeti üretelim diye karar almazlar. Bir malın bir birimden diğerine dolaşımı dağıtılan gelirleri de değiştirmez; zaten gelirler kâr ve zarardan gerçek anlamda etkilenmezler.

-Tüketim mallarının perakende fiyatları, piyasada, yani bu mallar devlet mağazalarınca satışa sunulurken oluşmaz. Para ise burada başka bir içerik kazanır. Çünkü yalnızca tüketim malları "satın alınabilir" mallardır. Bu malların fiyatı plancıların toplumsal hedeflerinin bir parçasıdır; ne gerçek maliyetleri yansıtır (bu bakımdan toptan fiyatlarla bağlantısı yoktur) ne de arz/talep ilişkisini! Tüketim malları ile hizmetlerin fiyatı arz yeterli olmadığı halde yıllarca düşük tutulmuştur. Mağazalardaki kuyrukların sebebi budur. Pek çok iktisatçı bu kuyruklara "gizli enflasyon" der. Piyasa sisteminde ise talebe göre üretimin yetersiz kalması fiyat artışları biçiminde belirir.... Polonyalı yöneticiler kuyrukları azaltmak için fiyatları artırmaktan başka daha iyi bir çare bulamadılar... Kaldı ki orada da mal arzının artacağının hiçbir garantisi yoktu.

g) **İstihdam ve ücret hem planla, hem işçilerin çalışma yerlerini seçmekte özgür oluşuyla belirlenir.** Plan, vasıf düzeylerine göre sınıflanan istihdam tahminlerini ve ücret normlarını birlikte ele almaya çalışır. Fakat çeşitli ünitelerin sorumluları kendilerine ilişkin plan bölümünü gerçekleştirmek için işçileri çekici ücretlerle ve ayni yararlar sağlayarak kendilerine çekmek ve kaçırmamak zorundadırlar. Ekonomik nedenlerle işçi çıkarmak hakkına sahip değildirler: Aslında işçi çıkarmak için bir yasa vardır ama işletilmesi o kadar zordur ki, uygulamada işten adam çıkarılmaz. Çeşitli bahaneler ileri sürerek siyasal nedenlerle işten çıkarma ise ayrı bir sorundur. Ancak bu uygulama ekonomik açıdan marjinal sayılır. İşinden memnun olmayan ve bu ne-

denle başka bir iş arayan işçilerin sayısı pek çoktur. Bu alanda, bürokratik planlamanın toplumsal ilişkilerinde kilit noktası olan çok özgül bir mekanizma işler.

2) Bürokratlar ve Plan

a) Mülkiyet haklarının insanlarla eşya arasındaki ilişkilere değil, insanlarla insanlar arasındaki ilişkilere dayandığı yöntemsel varsayımdan hareket ediyoruz. SSCB'de yürürlükte olan mülkiyet hakları, üretim ve mübadeledeki toplumsal ilişkileri ve davranışları belirlemektedir. Burada da insanların davranışı akılcı bir kurala dayanır: **Her toplumsal kategori kendi maddi çıkarlarını savunur, ama bunu sistemin tümü içinde verili bir çerçevede yapar.** İşte size güçlü olmak için güç peşinde koşmak, ya da sadece üretmek için üretmek gibi metafizik açıklamalara başvurmaksızın bürokratik planlamanın karakteristiklerini yorumlamaya yarayan bir anahtar!

b) Plan karşısında **bürokratların maddi çıkarları** nelerdir ve bürokratlar bunları nasıl savunabilirler?

Bürokratların maddi çıkarları bulundukları toplumsal (siyasal, konuma ve sistemin egemen değer ve mekanizmalarına göre, görevlerini başarıyla yapmalarına bağlıdır.

Toplumsal çevrede yaşanan özgürlük derecesi kuşkusuz dönemlere bağlı bir şeydir. SSCB'de Stalin döneminde ve bugün bazı ülkelerde çok gaddar bürokratik diktatörlük biçimleri görüldü. Doğrudan baskı temel bir rol oynar. Fakat biz burada merkeziyetçi bir bürokratik planlama sisteminin "normal" işleyişini anlamaya çabalıyoruz. Çünkü ayrıcalıkları istikrarlı ve sürekli kılabilecek "normal" toplumsal ilişkiler ve meşruiyet biçimleri bulmak bizzat bürokratlar açısından da önem taşır. **Brejnevcilik** devrini, bu tahlili yaparken aklımıza gelen bürokratik tutuculuğun "modeli" olarak alıyoruz,

Nomenklatura siyasal ölçütlerle yükselir ya da gözden düşer ve atama kararları **işçiler adına** yapılarak **meşrulaştırılır.** Yükselme hem plan hedeflerinin aşılmasına bağlıdır (yukarıda anılan ölçütlerle ve yöntemlerle değerlendirilerek), hem de toplumsal barışı sağlamaya bağlıdır. Adına iktidarı kullandıkları insanlar da susmalı ve planın kendilerine düşen bölümünü fazlasıyla yapmaya çalışmalıdırlar.

Önemli olan plan hedeflerinin aşılması değil, planın (işletme veya sanayi dalına bağlı olarak) ayrıcalıkların dayandığı kesiminin hedeflerinin aşılmasıdır.

Ayrıcalık elde etmek bir amaçtır ve hiyerarşide yükselindikçe maddi ayrıcalıklar artar. *Daçalar*, özel mağazalar, seyahatler, nadir ve en iyi kalitede mal ve hizmet edinmede öncelikler, vb. **Zira mülkiyet hukuku tüketim mallarından başka bir şey almaya izin vermez.** Dolayısıyla ekonomik yöneticilik, tüketim ayrıcalıklarına ulaşmaya olanak sağladığı ölçüde anlamlıdır (kuşkusuz bir sorumluluk mevkiinde, hatta iktidar koltuğunun kıyısında bulunmanın verdiği psikolojik çıkar da var.)

c) Peki, ekonomik yönetimin "iyi"liği nasıl ölçülür? Yukarıda anılan ayni göstergelerle ve hedeflerin gerçekleşip gerçekleşmediği/ aşılıp aşılmadığını görmek için bürokratik denetimle ölçülür. Bu da planlamanın merkezi organları ile çeşitli derecedeki alt kademeler arasında bir saklambaç oyununa yol açar. Alt kademe yöneticiler, işçiler üzerinde toplumsal barışı tehdit edecek baskılara başvurmadan plan hedeflerini nasıl aşacak, bu yoldan kişisel takdir, yükselme ve ek ayrıcalıkları nasıl kazanacaklardır?

Başvurulan yöntemler sınırlıdır:

-Kaynak dökümünde eldekileri az göstermek, yedek bulunsun diye birazını gizlemek;

- Üretim hedefleri yüksek belirlendiğinde gerçekleştirmek zor ve riskli olacağından, hedefi mümkün olduğunca düşük saptamak;

-Sipariş verirken yeni malzeme ve insan kaynağı açısından olası en yüksek miktarı talep etmek;

-Planı (yani planın üstlenilen kısmını) kullanıcıları (işletmeler ya da tüketiciler) düşünmeden yüzeysel bir resmi denetimden geçecek şekilde gerçekleştirmek. Bin traktör mü gerekiyor? Bakınca traktör gibi görünen bir şey üretmek yeter. Bir gösterge bunların her birinde bir motor bulunmasını mı gerektiriyor? Pekala, ama motor iyi çalışır durumda olsun da demiyor herhalde. Sonradan traktörlerin yağmur altında bırakılıp paslanması önemli değildir zaten!

-İstikrarlı ağlar kurmak, nasıl gerçekleştirileceği konusunda artık uzmanlaşmış yinelenebilir planlar yapmak...

İşte başarının kıstasları... Değişiklik sorun ve belirsizlik yaratır!

Bürokratik tutuculuk bu esaslara dayanılarak kolayca açıklanabilir. Kornai'nin de belirttiği gibi bu, bürokratların işlerini umursamadıkları anlamına gelmez. Bürokratın mesleki onur peşinde koşmayışı özgül bir toplumsal konum bağlamında tahlil edilmelidir: Bürokrasi iktidarın sağladığı ayrıcalıklar sayesinde maddi ayrıcalıklara sahip toplumsal bir tabakadır.

d) Bürokratik planlamanın anılan karakteristikleri bu temelde daha kolay anlaşılabilir.

-Merkezi organlarla planın gerçekleştirilmesinden sorumlu birimler arasında ne kadar çok ara makam varsa, o kadar çok "önyargı" doğar, gelen bilgilerle gerçek arasında o kadar çok aykırılık olur, katılıkları yumuşatmak o kadar güçleşir. Bütün kademelerdeki egemen eğilim, üretim araçlarını israf etmektir: Birinci sektörün (üretim malları sektörü) dengesiz gelişmesi bir zamanlar bir plan hedefi iken, bizzat planlama mekanizmalarının, sonra da üretim yerindeki lobilerin faaliyetlerinin sonucu olmaya başlar.

-Belirli bir üretim dalı standartlaşmaya ne kadar elverişliyse, basit sayısal göstergelerle denetlenmesi de o kadar kolaydır. Çelik saç daha inceliklı mamul mallar kadar sorun yaratmaz. Tahıl tarımı hayvancılık kadar sorun yaratmaz. Kısacası, bir üretimi gerçekleştirmek için ne kadar çok bilgi ve sorumluluk gerekirse, planın bürokratik yönü o kadar çok zarar kaynağıdır. İklim değişiklikleri, ekolojik dengeler, vb. bilinmeden şu ya da bu tarımsal üretim için yukarıdan verilen emirlerin nasıl bir kargaşa yaratacağını tasavvur edin. Yeni teknolojilerin üretimine ve kullanımına geçiş, bürokratik üretim modelinin battal ettiği yeteneklerin harekete geçirilmesini gerektirmektedir. Planlamada bilgisayar kullanımı bile, aktarılan bilgiler güvenilir değilse büyük felaketlere yol açabilir.

-Birbirine benzer, standart mallar üretmek de bir marifettir kuşkusuz ama tüketim malları söz konusu olunca bu yöntemin sebep olduğu memnuniyetsizlik daha çabuk ortaya çıkar.

...Hepsi aynı boyda, beyaz benekli bir milyon mavi entari yapmak onları çeşitli renk ve boyda yapmaktan kolaydır.

Ne varki, temel ihtiyaçlar karşılandığında insanlar daha fazlasını talep ediyor. Bugün Sovyet gençliğinin moda ve farklı olma hakkı konusunda duyarlı olmasında rol oynayan tek etmen Batılı tüketim mal-

ları modellerinin yarattığı baskı değildir.

c)Sonuç olarak bürokratlar planın sahibi midir?

-**Hukuken** yanıt basittir: **Hayır.**

Devredilebilir mülkiyet yoktur, hiyerarşik konuma göre dağıtılmış hisse senedi yoktur. Sözde mülkiyetin herhangi bir parçasını "satma" hakkı, bir fabrikayı kapatma ya da bir fabrikayı satın alma hakkı yoktur. "Toplumsal" mülkiyet Yugoslavya'da denildiği gibi, "herkese" aittir ve dolayısıyla "kimseye" ait değildir.

-Toplumsal artığın fiili denetimi, bu artığın ekonomik yönetimi ve gerçek temellükü düzeyinde ise sorunun yanıtı çok karmaşıktır. Kanımızca verilecek yanıt hem evet, hem hayır olmalıdır.

+ **Evet;** çünkü bürokrasi bu artığı kollektif olarak denetleyip yönettiği ölçüde onun kollektif sahibi gibi davranır. Bürokrasiyi bir sınıf sayan kurumlar, çoğu zaman bu konuda **duraklarlar.** Ama bu durum gerçeğin ancak bir kısmıdır. Hukuken verilmiş haklar, üretimde de insanlar arasındaki ilişkileri koşullandırır. Kuşkusuz bu hukuki haklar gerçekle tam uyum göstermez; çoğu zaman gerçeği gizlemek için kullanılırlar. Yine de rejimin, kaynağını bu iktidarın tarihinden, Ekim Devrimi'nden alan siyasal meşruiyet kaygısını bünyelerinde taşırlar. Bunların hiçbiri basit birer kağıt parçasına indirgenemez. **Kapitalist özel mülkiyetin ve piyasa egemenliğinin kaldırılması, yeni sosyo-ekonomik mekanizmaların kökleştiği yeni bir temeli yaratmayı başarmıştır.**

+ **Hayır;** bürokratlar **gerçek mülk sahipleri gibi davranamazlar çünkü gerçek mülk sahipleri değildirler. İşçiler adına, kendilerine ait olmayan bir "toplumsal mülkiyet"i yönetirler.** Kuşkusuz ayrıcalıklarını meşrulaştırmak ve mirasçılarına bırakmak isterler. Bürokrasinin kendini sürekli kılma eğilimi vardır. Bu eğilim Brejnev zamanında nomenklatura'ya dayalı yaşlı pinponların egemenliği sırasında karikatür düzeyine varmıştı. Ama o zaman bile, bu katmanın istikrarı mülkiyet haklarına dayanılarak elde edilmedi. Bağımsız örgüt kurma hakkından yoksun darmadağınık (atomize) bir işçi sınıfı karşısında bütün iktidarı elinde bulunduran bu aynı nomenklatura, işçileri işten çıkarma uygulamasını yeniden koymaya ve gerçek bir sermaye piyasası oluşturmaya hiç kalkışmadı. Aslında eğer gidiş **karşıt** yönde, yani me-

ta egemenliğinin yeniden kurulmasına doğru olsaydı, nomenklatura'nın süregenliği ortadan kalkardı. Bir reform rüzgarı estirmek için girişilen temizlik hareketinin sebep olduğu kargaşa, böyle bir durumda olup bitecekleri n göstergesidir. Bürokratların kişisel olarak artı emek üzerinde hiçbir serbest kullanma hakkı yoktur; Bu emek üzerindeki yönetimleri kendilerine ancak tüketim ayrıcalıkları sağlayabilir. Yatırım yapabilecekleri ve kârını toplayabilecekleri sermayeleri yoktur. **Bu nedenle plan onlar için pek önemli değildir. Üretim araçları karşısındaki tavırları da israf etmektir. Ayrıcalıklarının kaynağı olan siyasal konumlarını sağlamlaştırdığı ölçüde onları sadece bedeli ve kalitesi ne olursa olsun üretmek ilgilendirir.**

Mülkiyet Hakları okulunun kuramcıları bürokratların (ve mülk sahibi olmayan tüm yöneticilerin) davranışını çözümleyerek şu sonuca varmışlardır: Savurganlık "ussal" nedenlere bağlı olarak ister istemez olacaktır çünkü yöneticiler kendilerine iktidar verenlerin çıkarları karşısında kendi çıkarlarını savunmak zorundadırlar. Bu okulun iktisatçıları haklı olarak "işletmeyi denetleyen sahibi olsa durum farklı olurdu" diyorlar. Ama bundan, **toplumsal mülkiyet üzerinde toplumsal bir denetimin** gerekli olduğu sonucunu çıkaracak yerde, piyasada kâr için rekabet etme bağlamında kapitalist özel mülkiyet çerçevesine saplanıp kalıyorlar... Ama iki noktada haklı oldukları yadsınamaz. İşçiler adına yönettikleri hukuken "kollektif" bir mülkiyeti gasp eden ama aynı mülkiyete esir olan bürokratlar, gerçek mülk sahiplerinin (yani kendi başına karar verme ve mülkiyetini devretme hakkı olan kimselerin) göstereceği yönetim davranışını gösteremezler. Burada piyasa mekanizmalarının kısmen de olsa yeniden sisteme sokulmasıyla ortadan kaldırılamayacak **yapısal bir öğenin** söz konusu olduğunu göreceğiz. Bu durumu sadece özel mülkiyetin ve emek sermaye piyasalarının yaygınlaştırılması değiştirilebilir...

3) İşçiler ve plan

a) Başlangıçta söylendi: Sosyalist olarak nitelenmesine rağmen yürürlükteki bürokratik planlama, **ne üretim tercihlerinde, ne çalışma düzeni üzerinde işçilere hiçbir karar alma yetkisi tanımamaktadır.**

Bu bakımdan denebilir ki işçiler kapitalist sistemle **ortak yanları** olan bir ücret ilişkisi içinde devletin istihdam ettiği insanlardır. Bu sis-

temi "devlet kapitalizmi" olarak niteleyen kuramların özü budur. Ancak bu ilişki sosyalist sistemde kapitalizme özgü toplumsal ilişkilerin ve gelişme yasalarının bulunduğunu kanıtlamak için yeterli değildir.

Denebilir ki, piyasa dışında ve Marks'ın incelemediği yeni bir yabancılaşma kaynağı olan bürokrasi altında da **emeğin yabancılaşması** hâlâ vardır. (Bak, E. Mandel'de yabancılaşma bölümü, **Marks'ın İktisadi Düşüncesinin Oluşumu** ve Yugoslav marksistlerinin Praxis dergisindeki birçok yazıları.)

b) Fakat öte yandan işçiler için **piyasanın egemenliği de ortadan kalkmıştır.** Sosyo-ekonomik açıdan proletarya için bunun anlamı, ekonomik nedenlerle işten çıkarılma tehdidinin sona ermesi gibi olumlu bir kazanımdır. Ücret hâlâ para ile ödenip, malla mübadele ediliyorsa da, artık işgücü tam anlamıyla bir mal olarak nitelenemez. İşsizlik tehdidi altında emeğin yoğunlaşmasını zorla gerçekleştirmek için kapitalizmin kullandığı "klasik" mekanizmalar, temelde ortadan kaldırılmıştır. Reformların tartışmaya neden olan esas konusu da budur...

c) **Bürokrasi, daha önce de söylediğimiz gibi, işçiler adına yönetir.** Üretim sürecinde (ve egemen değerlerde) işgücünün yeri değişmiştir. Bunu söylemek, bürokratik iradenin işçi emeğinin ritmini ve ürettikleri artığı işçilerin yaşam düzeyi aleyhine hızlandırma ve artırma isteğini (ve bazen başarısını) küçümsemek anlamına gelmediği gibi, kararlı, değişmez bir durumu da ifade etmez. İşçilerin gerçek statüsünün Anayasa ile ilan edilen statü ile aynı olduğu anlamına ise hiç gelmez. Ama resmi statü ile gerçek arasındaki tutarsızlığın bedeli siyasal ve toplumsal bunalımlarla ödenmektedir. Bağımsız siyasal örgüt ve sendika kurma hakkının yokluğuna rağmen işçi bilinci bürokrasiyi üretim araçlarının meşru sahibi gibi görmez. Gorbaçev nutuklarında hep işçilerin kendilerini "çalıştıkları yerin efendisi" gibi hissetmeleri gerektiğini, gerçek mal sahibinin onlar olduğunu yineliyor. Bütün bunlar büyük ölçüde lafıgüzaf olmakla birlikte, tarafsız da değildir.

d) Sistem ne kadar merkeziyetçi ve güdümcü olursa **en küçük işçi protestosu da o kadar çok siyasal meydan okuma anlamı kazanır.** Piyasanın kaldırılması ekonomik tercihlerin doğrudan doğruya oldukları gibi görünmelerini sağlar; toplumun tercihleri, geniş anlamda top-

lumun siyasal tercihleri, iktidardaki adamlarca "halkın tümü" adına belirlenmektedir. Doğal olarak hızla bürokratik iktidarı hedeflemeye yönelen grevlere hoşgörü gösterilmez. Buna karşılık, piyasa mekanizmalarının yaygınlaştırılması, ekonomik çalışmaları daha zor algılanır hale getirir. Ücret ya da fiyat hareketlerinden, ekonomik tercihlerden merkezi plancılardan çok yerel yöneticiler ve piyasa sorumlu tutulur. Bu durum bürokratik sistemin grevlere karşı hoşgörüsünü hemen artırır. Yugoslavya özyönetim sisteminde, hiç değilse seksenli yıllara kadar binlerce grevin hedefi yerel yönetimlerdi. İşyeri yöneticileri aynı zamanda yasal görevli olduklarından anlaşmazlıkların siyasal bir yönü vardı. Ama grevlerin yıkıcı dinamiği yerinden yönetimle (ademimerkeziyetçilik) hafifletilmiş, yumuşatılmıştı. "Yukarda" bir yerlerde olanlar bu ilginç durumdan gereken dersi aldılar.

e)Bürokratik plan karşısında işçiler: İşçilerin konumu ve tutumunun belirlendiği bağlam piyasa yaptırımlarının ortadan kaldırıldığı, bürokratik planlama mekanizmalarının uygulandığı, tercihler üzerinde toplumsal denetimin olmadığı ve işçiler adına bürokrasinin iktidarını yürüttüğü bir bağlamdır. Stalin'den sonra işçilerin elde ettiği başlıca özgürlük çalışma yerini seçme ve dolayısıyla değiştirme hakkı oldu...

Piyasanın zorlamaları olmadan yaygın ekonomik büyüme **tam istihdam** yarattı. Başlangıçta planlama mekanizmalarının sosyo-ekonomik **sonucu** olan bu durum, savaşılmadan vazgeçilmeyecek bir **kazanıma** dönüştü ve siyasal bürokrasi için iktidarının sosyalist karakterini "ispatlayan" bir **kanıt** olarak kullanıldı ve her halükârda işletmelerde ve bütün toplumda toplumsal güç ilişkilerinde kilit öğelerden biri oldu.

-Toplumda: İşsizlik olgusunun sisteme yeniden sokulması gerektiğini savunan uzmanların görüşlerine karşı çıkan Sovyet yöneticilerinin söylevlerinde görülüyor. Temel siyasal sorun haline gelen istihdam sorunu her reform girişiminde karşımıza çıkıyor.

-İşletmelerde: Planı gerçekleştirmek için bürokratların işgücüne ihtiyacı var. İşgücü ise giderek kıtlaşıyor. İşçileri çekmek ve kaçırmamak için işi yeterince çekici kılmaları gerekiyor; bu nedenle Brejnev devrinin öncelikli sektörlerindeki büyük işçi toplulukları azımsanamayacak ücretler ve maddi avantajlar elde ettiler (hizmetler, az bulunan

tüketim mallarının işletmelerde üretilmesi, vb.) Bu durum, planın gerçekleşme tarihinden önce işleri hızlandırma zorunluluğuna (bisikletçi sendromu) rağmen, işçilerin çalışma **ritimlerini, normlarını** ve nihayet **gelir** dağılımını belli ölçüde denetleme olanağı anlamına da geliyordu. Büyük işletmelerde işçi sınıfı arasında ücret eşitliği sağlama eğilimleri ve gelirin fiilen yapılan işle pek bağıntılı olmadan dağıtılması buradan kaynaklanmaktadır. Gorbaçovcı reformcuların "herkese çalışmasına göre" ilkesi adına yöneltiği ve bu sloganın anti-eşitlikçi bir yorumu olan şimdiki eleştirilerin hedefi budur.

SSCB'de, Brejnev zamanında, piyasa reformları yokken, SMOT'un (yetmişli yıllarda başvurulan serbest sendika girişimi) niçin başarısızlığa uğradığı da buradan hareketle anlaşılabilir. İşçiler bürokratik planlama mekanizmalarının içinde de, formel olmayan yöntemlerle çıkarlarını savunma olanaklarını bulabiliyorlardı. Hatta, örneğin kendilerine mümkün olan en yüksek miktarda kaynak tahsis edilmesi talebinde bulunurken olduğu gibi, planı gerçekleştirmeye çalışan işçilerle bürokratlar arasında (çelişkiler içeren) bir çıkar birliği bile kurulabilir. İşçilerin itekleyerek elde ettikleri özgürlük sınırları (devamsızlık, yavaş çalışma ritmi) yabancılaşmış bir emeğin intikamı olarak yorumlanmalıdır. Bunlar, işçilere ancak negatif bir iktidar tanıyan bürokratik sistemin ödemesi gereken bedellerdir. Savurganlığa karşı çıkmak, yetersizlik ve yeteneksizlikle savaşmak için başvurulan tüm yapıcı girişimler, hiyerarşinin koridorlarında ve bekleme odalarında yürütüldü ve en iyi olasılıkla açmazlarda, en kötüsüyle de psikiyatri kliniklerinde sona erdi.

Böyle bir sistem edilginliği, ilgisizliği, adam sendeciliği, bireysel "köşe dönme" çabalarını, alkolizmi besler... Planı biçimsel olarak gerçekleştirmeye çalışmaktansa, emeğini daha iyi para getiren kaçamak işlere, kendisi için çalışmaya ayırmak daha iyi değil mi? "Yasal" işgünü içinde evlere su sızdıran bozuk musluklar takıp, akşam işten sonra ücret karşılığında gidip onaran işçi hakkında anlatılan (ve pek de komik olmayan) fıkrayı bilmeyen yoktur.

Yararsız ya da kötü yapılmış işin, israf edilen üretim araçlarının acısı bunalım dönemlerinde daha çarpıcı bir biçimde öne çıkar. Böyle dönemlerde engeller aşılabilecek gibi görünür; üretim ve dağıtım üzerinde toplumsal denetim özlemi hızla su yüzüne çıkar.

Bir başka deyişle, düşük emek verimliliği, işgücünün basit bir me-

ta olmaktan çıktığı, ama öte yandan emeğin hangi amaç ve yöntemle kullanılacağına karar verme erkine de sahip olmadığı üretim ilişkilerinin bir sonucudur.

4) Bürokrat/İşçi ilişkileri

Bu durumda bu iki kategorinin ilişkilerini nasıl nitelemeli? Kendisini gerçekleştirenin elinden alınan emek ürünü olarak **yabancılaşmadan** söz ettik. Bir sömürüden de söz edebilir miyiz?

Terim yalnızca kapitalist tipte sömürü anlamında kullanılmadığı takdirde ayrıcalıkları besleyen bürokratik bir dikta sisteminde sömürüden söz etmenin akla yatkın olduğu savunulabilir, çünkü bu ayrıcalıklar özgül çıkarları olan bir tabaka/kastın özel olarak gasbettiği toplumsal artık ürünün bir parçasıdır.

Asalak bir sömürü biçimidir bu; bürokrasinin saltanatı bir siyasal kamulaştırma eylemine dayanır. Ayrıcalıklar gizlenir, meşrulaştırılmaz. Bunlar "gerçekten var olan" bir sınıf adına yönetmekten ileri geliyor olmakla sınırlıdır. Bir başka deyişle, bürokrasi, tutarlı yeni bir üretim tarzında bağımsız bir yer işgal etmez. Kuşkusuz bazı ekonomik işlevleri yerine getirir ama kendi tüketim ayrıcalıklarını gözeterek yönettiği için, bu ekonomik işlevlerin etkinliğini temelinden çökertir. Bu nedenle bürokrasi için "sınıf" kavramının kullanılıp kullanılamayacağı tartışma konusudur ve bürokrasi ile işçi sınıfı arasındaki özgül ilişkinin doğru bir resmini vermez. Bürokrasinin işçiler adına yönetmesi aralarındaki çatışmanın şiddetini hafifletmez, hatta belki daha karmaşık hale getirir. Bağımsız ve tutarlı bir ekonomik temelin yokluğu bürokrasiyi "kırılganlaştırır"; sistem ne kadar merkeziyetçiyse, işçilerin en ufak bir bağımsız hareketi bürokrasi için o kadar siyasal ölüm tehdidi anlamına gelir (ki burada siyasal ölüm fiilen ölüm anlamına gelir.)

Bu durum bir paradoks yaratır: İşçiler kapitalist ülkelerdeki (gelişmiş ülkeleri kastediyoruz tabii; nedense Doğu Avrupalılar da Batı'daki diktatörlükleri unutma eğilimde oluyorlar) işçilerden daha az demokratik haklara sahip olmalarına rağmen, piyasa mekanizmalarına direnme kapasiteleri çok daha fazladır çünkü bürokrasi, siyasal iktidarı elde tuttuğu sürece ekonomik alanda çok şeye boyun eğebilir.

Bürokrasinin egemenlik mekanizmaları, "normal" uzun dönemler-

de bile, salt polisiye önlemlere dayanmaz. Bu mekanizmalar, özgül bağlamlarında çözümlemek gereken bir takım karmaşık sosyo-ekonomik ve kurumsal araçlardan oluşur. Bunlar arasında özellikle terfi gibi, herhangi bir karşı çıkış anında geri alınabilecek ya da uygulanmayacak sosyal menfaatler, işçileri çeşitli kitle örgütlerinde bir araya getirmek ve propaganda, merkezden ayrı özel bir takım yönetim hakları tanımak, işçileri politik nedenlerle işten çıkarmak veya düzeyi düşük işlere indirmek sayılabilir. Kullanılan yöntem ne olursa olsun, değişmeyen bir şey vardır: İşçilerin politik olarak atomize olmasını sağlayan parti tekeli. Bu tekel çeşitli hükümet biçimleriyle ve ekonomik yönetimle bağdaşabilir.

5) Bürokratik bakımdan merkeziyeçti planın toplumsal içeriği

Planın bürokratik olduğunu söylemek yeterli değildir...

a)Ama gene de plan her şeyden önce ve iki bakımdan bürokratiktir: Bürokrasi hem siyasal, hem toplumsal bir kategoridir.

Yukarıda, merkezci plancıların hedeflerinin, yerel bürokratlardan gelen istemlerin toplamını birbiriyle uyumlu hale getirmeye indirgenemeyeceğini söyledik. Plan, hem stratejik yönelimleri rejim tarafından (yurttaş/işçilerle ilişkisi çerçevesinde de olsa) **yukardan aşağı** tanımlandığı için bürokratiktir, hem de planlama mekanizmaları her aşama ve kademede bürokratların **özel toplumsal çıkarlarını** gözettiği için bürokratiktir (bu açıdan reformlar, özellikle piyasadan nasıl etkileneceklerine ya da beceri ve mevkilerine bağlı olarak bürokratlar arasında daha da karmaşık farklılaşmalara yol açabilirler.)

Merkezi iktidar ile yerel bürokratların **hem ortak çıkarları (ayrıcalıklar), hem çatışma yaratabilecek ilişkileri vardır:** Siyasal bürokrasi özel nedenlerle kendi ara kademelerinde temizlik yapmak zorunda kalabilir. Bu durum bazen burjuva devletinin rekabet halindeki çok sayıda sermaye sahibiyle ilişkilerine benzetilir. Şu farkla ki özel sermayeler sistemin tümünü kendince tutarlı kılan bir ekonomik rasyonellik gösterirken (en yüksek kârı elde etmek) bürokratik çıkarlar planın etkinliğini temelinden yıkmaktadır. Sovyet işçileri, 1968'de Çekoslovak işçiler gibi, bürokrasi içi çeşitli akımların yanlarına çekmeye

çalışukları siyasal-toplumsal kozdur. Ama bürokrasi işçilere hiçbir şey vermeden, hele durumlarını daha beter ederek desteklerini sağlayamaz.

b)Bu da bizi bürokratik planın **öteki toplumsal boyutlarına** götürür.

Başta da belirttiğimiz gibi, toplumsal ilişkiler hem işyeri düzeyinde, hem **toplumun tümü** bakımından gözönüne alınmalıdır. **Planın yeniden dağıtım işlevi** ve **istihdam üzerindeki etkileri** sistemin temel toplumsal boyutlarıdır. Her durum ayrı ayrı değerlendirilmelidir. Bu yönleri hesaba katmamak, düpedüz sosyo-ekonomik mekanizmaları dönüştürmeyi hedefleyen ve dolayısıyla bunlara bağlı bazı kazanımları tehlikeye atan piyasa yönelimli reformlara karşı neden toplumsal bir direniş olduğunu açıklayacak herşeyi gözden kaçırmamıza yol açar.

Piyasanın işleyişinden kaynaklanan değer aktarımlarında en etkili, en verimli birimleri diğerleri aleyhine kayırmak, desteklemek gibi belirli bir mantık vardır. Plan ise (bürokratik bile olsa), tersine, eşitsizlikleri azaltmayı hedefleyen aktarımları gerçekleştirme olanağına sahiptir; bunu özellikle geri kalmış bölgelerin sanayileşmesini sağlayarak ya da zarar eden sanayi dallarını ve işletmeleri destekleyerek yapar.

Elbet böyle bir mantık, her türlü savurganlığı da himaye edebilir. Toplumun tümü bakımından her zaman rasyonel ölçütlere uymaz; en azından bu açıdan tartışılması gerekir. Böyle politikaların toplumsal ya da bölgesel fiili yararını ölçüp biçmeden yaşı da kurunun yanında yakmamak gerekir.

Aynı şekilde, tam istihdam herkesin aradığı işi bulması demek olmayabilir; ama yine de işsizlikten iyidir. Bugün SSCB'de bazıları buna karşı çıkarak, hiçbir şey yapmayan insanlara para ödemenin ya da bazı işletmeleri zararına yaşatmaya çalışmanın, bazen bu işyerlerini kapatıp, çıkarılan işçilere işsizlik aylığı ödemekten daha pahalıya mal olduğunu iddia ediyorlar. Bu tür maliyetlerin fiilen nasıl hesaplanacağının tartışma konusu olması bir yana, bu iddia sonuç kısmında üzerinde duracağımız iki meseleyi birbirine karıştırmaktadır: savurganlığı azaltmak için ölçütler ve mekanizmalar oluşturma gereği ve işsizliği özel, bireysel bir risk olarak kabullenmeme olasılığı.

Piyasa reformlarının yaygın olarak uygulandığı her yerde (örneğin

1965-1971 arasında Yugoslavya), reformların ilk etkileri (eşitsizliklerin artışı, enflasyon, işsizlik) planın (hatta bürokratik planın) pekala olumlu toplumsal etkileri olduğunu göstermektedir; **bu olumlu etkiler temelde özel mülkiyetin ve ticari kârın mantığının kaldırılmış olmasına dayanır.** Ne var ki bu olumlu etkiler yönetim sisteminin bürokratik öğeleri tarafından yok edilebilir. İşte bu yüzden söz konusu olumlu etkileri öylecene kabul edip yetinemeyiz. Öte yandan da var olan bu olumlu bağlamı reddetmek ise bazı reformların neden sorun yarattığını anlamamızı engelleyecektir.

c) Kısacası, **bunalımlar açıklayıcı belirtilerdir.** Bürokratik planlamanın bunalımı, aynı zamanda hem bürokratik planın gözden sakladığı toplumsal ilişkileri, hem de bunların hangi anlamda "kapitalist" ilişkiler olmadığını etkin biçimde açığa çıkarmıştır.

Daha önce de söylediğimiz gibi, bir üretkenlik, verimlilik bunalımı vardır ve bu da planın bürokratik karakterinden ötürüdür. Emek hâlâ yabancılaşmaya uğramakta ve asalakça sömürülmektedir. Ama gene de burada kapitalist bunalımlara özgü nitelikler yoktur. Aşırı meta üretim çevrimleri görülmez (hatta kullanım değerleri bakımından eksik üretim ya da kötü üretim söz konusudur) Kâr peşinde koşarak "aşırı sermaye biriktirme" yoktur. (SSCB'de dev yatırımlar, var olmayan piyasa kârı hesaplarına değil, uzun vadeli stratejik hesaplara dayanılarak üretim ağına sokulur). Bu tür kârlar yoktur çünkü devlet sektöründeki üretim, fiyat kullanılmasına rağmen, meta üretimi değildir. Bu fiyatlarda yapılabilecek değişiklikler planlamadaki kararların ürünüdür; üretimi artırma gerekliliğinin ürünü değildir.

Aynı şekilde, yetmişli yılların sonunda, SSCB'de büyüme rakamları sıfıra doğru gerilediği zaman (Abel Aganbegyan bu dönem için "durgunluk" dönemi der), işsizlikte artış olmadığı gibi, zarar eden işletmeler de iflas etmedi. Bu da politik tartışmalara konu olan temel sorunlardan biri, çünkü piyasa zorlamalarının mantığı bu sisteme, mekanizmalarına ve değerlerine yabancıdır.

6)Sonuç olarak, çözülmemiş sorunlar nelerdir?

Demek ki merkeziyetçi bürokratik planlama genelleşmiş, yani kapitalist piyasanın temelindeki toplumsal ilişkileri ortadan kaldırmış,

ama yerine sosyalist toplumsal ilişkiler koymamıştır. "Birleşmiş üreticiler"in üretim tercihleri üzerinde hiçbir denetimi yoktur; temel ekonomik ve politik tercihlerin belirlenişinde demokrasi yoktur. Kısacası, özel mülkiyetin ortadan kaldırılması, sadece kapitalist yabancılaşma ve sömürü biçimlerini yok etmiş ama bu zaferin istikrarını bile garanti edememiştir.

Sosyalist planlamanın insan ihtiyaçlarını daha iyi tatmin etmesi, bunu amaç edinmesi gerekiyordu ve gerçekten toplumu ticari kâr ölçütünden kurtararak ve topyekün sosyo-ekonomik hedefleri başlangıç noktası alarak, eldeki bütün maddi ve insani kaynakları hesaba katmayı başardı.

Ama bu kaynaklara, taşıdıkları bütün potansiyeli ortaya koyabilmelerine elverecek bir tarzda yaklaşarak toplumsal emeği dönüştürmesi ve aynı anda bu emekten tasarruf etmesi gerekirdi/ gerekir.

Bürokrasi işte bu noktada birbiriyle bağıntılı ve çözülmemiş birtakım sorunlarla karşılaşır:

-Emeğin üretkenliğinde hem dünya piyasasındaki rekabetin gereklerine yanıt verecek şekilde, hem de içerde yaygın büyümeyi olanaklı kılan kaynak tüketimine rağmen nasıl düzelme sağlamalı?

-Maliyetleri ve savurganlığı azaltarak sistemin tümünde nasıl yüksek verim sağlamalı?

-Karmaşık ve çok çeşitli ihtiyaçlara en iyi cevap verebilecek bir üretimi nasıl sağlamalı? Ve bundan başka, bu ihtiyaçların daha özgürce açığa vurulmasını ve üretimin denetiminde ağırlık kazanmasını nasıl sağlamalı?

Piyasaya dönüş bütün bunları çözebilir mi ve hangi toplumsal ilişkilere dayanarak çözer? Şimdi bunlara bakalım.

Piyasa Yönelimli Reform Türleri

İki büyük piyasa reformu **modeli** vardır. "Model" sözcüğüyle kastedilen verili bir üretim ve mübadele sisteminin yalnız ana karakteristiklerini gözönünc alan basitleştirilmiş bir şemadır.

İki Tip

Gözlemciler çeşitli reformları ayırdetmek için farklı nitelikleri vurgulamışlardır. Bazıları "sosyalist piyasa" ya da (planlamanın doğrudan emirlerle işleyen "idari" aygıtlarına karşıt olarak) "ekonomik" araçlara dayanan reform tipini birinci model, "piyasa sosyalizmini ise ikinci model saymışlardır. (Örneğin bak. Marie Lavigne'in Le Monde Diplomatique'in Ocak 1988 sayısında çıkan makalesi "La difficile adaptation de la 'perestroika' aux économies d'Europe de l'Est [Perestroykanın Doğu Avrupa Ekonomilerine Uyarlanma Zorlukları]).

Biz, Polonyalı iktisatçı Brus'un kullandığı ayrımı yeğliyoruz:

*Birinci model, **planın egemen olduğu** bir sistemde, planda piyasa mekanizmalarının kullanılmasına dayanır;

*İkinci model ise, **piyasa düzenleyicisinin** egemen olarak görüldüğü bir ekonomiye karşılık düşer (Bak çerçeve... Genel Düzenleyici mi, Kısmi Mekanizma mı?).

Her iki durumda da hukuki açıdan üretim araçlarının "toplumsal mülkiyet"'i geçerlidir.

Bu iki modeli iki ayrı bölümde ele almadan önce, aralarındaki ilişki sorununa kısaca değinmek istiyoruz.

Doğu Avrupa ülkelerindeki tartışmalarda -özellikle bugün SSCB'de- reformcuların birçoğu birinci reform tipini, tek tutarlı amaç saydıkları ikinciye geçişin bir aşaması saymaktadırlar.

Fakat "piyasa sosyalizmi"nin planla denetlenen bir piyasadan (buna "düzenlenmiş piyasa" da denmektedir) yana olan hem pragmatik,

hem teorik muhalifleri de vardır.

Bu konudaki birçok sorunu iki noktada toplayacağız.

Genel Kıstaslar

a) Plan hedefleriyle yerinden yönetimci piyasa mekanizmaları arasında çatışma mı vardır yoksa barış içinde birarada mı yaşamaktadırlar?

SSCB'de "düzenlenmiş bir piyasadan" sözeden resmi ağızlar bu ikisi arasında çatışma yaratacak bir dinamiğin varlığına değinmezler. Tersine, piyasa ilişkilerini "sosyalizm"in kalıcı ilkelerinin ve "karakteristiklerinin" bir parçası olarak sunarlar.

"Sosyalizm meta üretimiyle, mal ve para ilişkileriyle belirlenir ve bu hiç te yalnızca kapitalist ekonomiye özgü değildir" diyor Aganbegyan (1987, s. 139) ve soruyor: *"Yönetimde köklü reform ne demektir? Sonra karmaşık bir yanıtla "tüm halkın sosyalist mülkiyeti"ne "planlı kalkınma"ya ve "meta üretimi"nin, mal ve para ilişkileri"nin yoğunlaştırılmasına, vb. saygıdan* söz ediyor. *Bu yasalar ve kategoriler değiştirilmeyecek, tersine geliştirilecek ve zenginleştirilecektir* (a.g.e. s.123, vurgular bana ait)

Aganbegyan, haklı olarak kapitalizmden önce ve sonra bir pazar bulunduğunu (ve bulunacağını), ama aralarında esaslı bir fark olduğunu belirtiyor: Yalnız kapitalist sistem bir genelleşmiş meta üretim sistemidir. Ama bu da zaten piyasa ilişkilerinin "sosyalizm"in "karakteristik" özelliği olmadığını açıkça göstermektedir. "Klasik"lerin bazı sorunları tatmin edici biçimde yanıtlayamadığını inkar etmemek gerek. Ama para kazanma hırsı ya da "herkese piyasada elde ettiğine göre" gibi bir anlayışın da "sosyalist ilkeler"le karıştırılmasını kabul edemeyiz. Hele birbirinden apayrı iki şeyi karıştırmayı hiç istemiyoruz: 1) Bugünkü kapitalizm-sonrası toplumlarda bir tür pazarın bulunması gerektiği olgusu (ne kadar olacağı da zaten tartışmamızın konusu); ve 2) Piyasanın "sosyalist ilişkiler"in **gelişmesine yardım edeceği** varsayımı. Bu sav ne uygulamada, ne de kuramsal olarak kanıtlanabildi. Kuşkusuz "sosyalist ilişkiler"le ne kastedildiği konusunda da anlaşmaya varmak gerekiyor. Sovyet reformcuların yazılarında en çok yan çizdikleri konu budur: SSCB'yi yıllarca "sosyalist" saydıktan sonra bu konuda "çok açık" olmaları beklenemezdi tabii!

Alec Nove de aynı konuyu ve altında yatan **emeğin yabancılaşması** sorununu incelemekten kaçıyor (1983). Yabancılaşma ortadan kalkmalı mı, kalkabilir mi? Bu soruya verilecek olumlu yanıt piyasa ve bürokrasi eleştirilerini birleştirebilecek ilkeyi sağlar. Bu "dogmatik" bir yanıt mıdır? Nove muhtemelen bizim gerçeklere ve çelişkilerine aşırı Marksist bir gözle baktığımızı söyleyecektir. Nove bu konuda sessiz kalmayı yeğliyor ve tartışmayı piyasayı sadece bir "teknik" olarak ele alarak sürdürüyor. Nove'nin anti-marksizmi, sosyalizmde piyasanın sönümlenmemesi tezinde yoğunlaşıyor. Kuşkusuz "Uygulanabilir Sosyalizm"in yazarı uygulamada, köktenci serbest piyasa, serbest girişim yaklaşımlarına karşı "düzenlenmiş piyasa" görüşünü savunuyor. Ama tartışma da zaten böyle bir "düzenlenmiş" piyasanın kararlı bir durum oluşp olamayacağı ya da bu piyasanın illa sosyalizme varacak toplumsal çelişki ve dinamikleri kapsayıp kapsamayacağı etrafında dönüyor.

b) **En geniş anlamda "siyaset" (toplumun geleceğine ilişkin tercihler) "ekonomi"yi nasıl etkiler?**

Reformlar sunulurken bu ülkelerde fiilen varolan siyasetin ve kurumsal biçimlerin köklü eleştirisi yapılmadıkça, tek partinin iktidar tekeline karşı çıkılmadıkça, bu önemli konu [siyasetin ekonomiyi nasıl etkilediği] muğlak kalır ya da çarpıtılır. Doğu Avrupa'da öngörülen reformlarda yalnızca partinin ekononinin yönetimindeki rolünü azaltmak önerilmektedir; buna göre idari emirlerin yerini "ekonomik araçlar" aldığında öne çıkacak sözümona "objektif" ölçütler kabul edilmelidir. Fakat bu mantıkla sonuçta piyasanın düzenleyiciliğini savunanlar daima en tutarlı olma avantajına sahip olacaklar. **Ekonomik tutarsızlıklar ve dengesizlikler belirginleştikçe, (yeni bir merkezileştirme dalgasından sonra bile) "piyasa sosyalizmi"ne fiilen geçmek için baskı artacaktır.**

Sunuş 2:

Planda Piyasa Mekanizmalarının Kullanılması

Bölüm Planı

A. **Toplu Bakış: "Ekonomik Araçlar"**

a) Fiyatlar
b) Krediler
c) Vergiler ve plan
d) Öteki araçlar

B. **İşçi özyönetimi yokken değişkenlerarası çelişkiler**

1) Bu tip reform nerede yapılabilir?
2) Bu reformların özellikleri.
3) Görünür çatışmalar.
   1. Çekoslovakya örneği
      a) Toplumsal Düzeyde
      b) Siyasal Dinamik
      c) Piyasanın genişletilmesi için baskı
   2. "Macar mucizesi" diye birşey yoktur!

C. **İşçi özyönetimi altında değişkenlerarası çatışma** 1950'den 1965'e kadar Yugoslavya

A. Toplu Bakış

Bu reformların topyekün amacı, merkez ile üretim birimleri arasında emirlerin yerini dolaylı bağlantıların almasını sağlamaktır. Buna genellikle "ekonomik araçların kullanılması", bazen de "ademi merkeziyetçi planlama" denir. Ancak bu deyimler modelin temel itkisinin anlaşılmasını güçleştiriyor. Ekonomik gelişmenin ana stratejik hedefleri yani "makro-ekonomik" tercihler, sosyo-ekonomik ve politik ölçütlere dayalı olarak merkezden ("planlı") belirlenmeye devam ediyor. Merkezin elinden alınmış ya da yerel yönetime verilmiş olan sadece günlük ya da kısa vadeli yönetimdir.

Bu modelin "üç öz" (özyönetim, özfinansman, özerk muhasebe) diye tanımlanması işletme düzeyinde alınan mikro-ekonomik kararların temelde genel plana bağımlılığının devam ettiğini yeterince vurgulamaktadır.

Kullanılan piyasa kategorileri kararların birbirinden bağımsız olarak alındığı yanılgısını yaratabilir. İşletmeler kendi mali muhasebe sistemlerini kurmakla ve giderleriyle gelirlerini denkleştirecek maliyet hesaplarını yapmakla yükümlüdürler. "Üç öz"e belli bir gerçeklik kazandıran da budur. Ama yerel kararlar kesinkes, az çok dolaysız olarak, plancıların ellerindeki "ekonomik araçlarla" (fiyat, kredi, vergilendirme, hatta normlar) belirlenir.

Birkaç örnek verelim:

a) Fiyatlar plan hedeflerinin uygulama araçları olarak nasıl kullanılabilir?

Daha önce belirtmiştik. Merkeziyetçi bürokratik planlama modelinde, devlet sektöründeki toptan fiyatlar muhasebe açısından gerçek büyüklüklerdir ama "etkin" rol oynamazlar. Bu fiyatlar yatırımların yönlendirilmesinde etkili olmayıp yalnızca malların bir birimden ötekine, planın emirlerine uygun olarak dolaşıp dolaşmadığını doğrulamaya yararlar.

Ekonomik araçlar kullanan plan modelinde, genellikle üç tip fiyat vardır: Merkezin saptamış olduğu fiyatlar; maliyetlere ve arz-talep oranına göre belli oranda dalgalanabilen kontrollu fiyatlar ve serbest fiyatlar.

"İdari" fiyatlar makro-ekonomik kararlar içerebilir. Örneğin belli bir enerji kaynağıyla ilgili talep, bir başka ulusal enerji kaynağını tasarruf etmek veya ithalatı azaltmak amacıyla veyahut da bir başka kaynağın ihraç edilebilmesi için teşvik edilmek mi isteniyor? O zaman yönetim, kârlarını maksimize etmeye çalışan "özerk muhasebeli", "özyönetimli" ve "özfinansmanlı" işletmelerin, en ucuz olan bu enerjiyi son derece rasyonel iktisadi hesaplar sonucu seçmeleri için söz konusu enerji kaynağına **yeterince** düşük fiyatlar saptar. Böylece bu fiyat, işletmenin enerji tercihinde **etkin rol** oynayan bir fiyat olacaktır. Ne var ki bu rol, yine de yerli ürünü ithal edilen ürüne göre "çok pahalı" bulabilecek olan bir **serbest pazar fiyatlarının oynayacağı role** eşdeğer değildir. Böyle bir mekanizma, ulusal ekonominin gelişmesine zaman tanır; ülke içinde üretilmesi gerekli görülen ürünlerin maliyetlerini, rekabete elverişli hale gelip, korunmalarına gerek kalmayana dek düşürme olanağı verir.

Hiç kuşku yok, plancılar düzenli olarak dünya fiyatlarıyla karşılaştırma yapabilirler ve yapmalıdırlar. İthal etmek yerine pahalı ulusal bir kaynağı işletmek her zaman akılhca olmayabilir. Ama dünyadaki piyasa fiyatı göstergelerini dayanak alan serbest piyasa yandaşlarının kanaatinin aksine, bunun tersi de her zaman doğru değildir. Dünya piyasa fiyatları uzun vadeli hesapların güvenilirliğini azaltan dalgalanmalar geçirir. Petrol fiyatlarını anımsayalım. Siyasal-ekonomik bağımlılık sorunu da bu tür tercihlerin maliyet/yarar hesabına katılmalıdır. Denkleme katılması gereken diğer bir öğe de ulusal bir kaynağın işletilmesine dayanarak istihdamı korumak ya da belli bir bölgeyi geliştirmek ihtiyacıdır. Görüldüğü gibi gerçek hesap kısa vadeli yerel kârlılık üzerine değil, "toplumsal", makro-ekonomik gelişme üzerine yapılmalıdır.

Eğer belli bir fiyat plan aracı olarak kullanılırsa, muhakkak ki, bu kaynağın üretimine ilişkin gerçek iç maliyetlerin değerlendirilmesini de içeren "çıkış fiyatı"ndan ayrı tutulmak gerekir. (Farkı hesaplama işi de tartışma konusu olmakla birlikte, burada ele alınmayacaktır.)

Bu durum **değişik işlevlerine** göre çeşitli muhasebe ve fiyat türleri ayırdetmeyi gerektirir. Topyekün ekonomik **hesapların** rasyonel seçişler ve uluslararası karşılaştırmalar yapabilmek için maliyetlerde saydamlık gerektirdiği muhakkaktır. Kaynakları yalnızca maliyetleri ya da az bulunurluğu esas alan ölçütlerden başka ölçütlere göre dağıtmak başka türlü fiyatlar gerektirir. Bu değişik hedefler gözönüne alınmaz, ya da bu işlevlerin tümü (maliyetlerin ölçümü, toplumsal emeğin ve malların dağılımı) tek bir fiyat sistemiyle sürdürülmek istenirse, o zaman, ister istemez, değer yasasını ya da birleştirici piyasa mekanizmasını diriltmeye doğru adım atılmış olur. Sovyet iktisatçılarının bu konuda ne dediği pek belli değil.

b) Plan aracı olarak krediler

Üretim araçları merkezden tahsis edilebilir. Merkeziyetçi planlamada doğrudan emirlerle yapılan budur.

Burada incelenen modelde, zorunlu tahsisle yapılan yatırımlar genelde diğer yatırımlardan, mesela işletmelerin öz kaynaklarıyla yaptıkları yatırımlar ile banka kredisiyle yapılanlardan ayırdedilir. İşletmeleri ekonomik hesaplar yapmaya ve edilgen olmayan davranışlara teşvik etmek için bu son iki kategori gelişmelidir.

Planın rolü merkezden yönlendirilen yatırımlar için çok belirgindir. Bu yatırımların boyutlarını ve stratejik rolünü hesaba katarak tek tek ele alıp değerlendirmek gerekir. Örneğin, Sovyet ekonomisinin yeniden yönlendirilmesinin, ademimerkeziyetçilik yaygınlaşmadan, 1986'da başlanan ve 1986-90 planı çerçevesinde fabrikaları ve donanımı yenileme, makine sanayilerini geliştirme yatırımlarına tanınan öncelikten geniş çapta etkileneceği açık bir gerçektir.

Fakat yeni sistemde yatırımları denetlemenin tek yolu bu değildir. Burada da "üç öz", bütünün yorumunda yanlış bir izlenim edinilmesine yol açabilir. Kredi bulunmasına bağlı yatırımlar, tanım gereği, sadece öz finansmana güvenilemeyecek kadar büyük yatırımlardır.

Bir başka deyişle, eldeki projenin boyutları belli bir eşiği aştığı andan itibaren, bir **kredi ilişkisi kurmak gerekebilecektir.** Bu nedenle kredi ilişkisinin niteliğini incelememiz gerek. Bu işlemi de her durum için ayrı ayrı yapmak gerekir. Çünkü biçim değişmediği halde öz değişebilir. Ama genelde, incelenen modeldeki kredi kurumları, planın uygulama araçları olarak kalır ve krediler işletmelerden gelen projele-

rin kârlılığını yansıtan ölçütler temelinde tahsis edilse de durum değişmez.

Her sanayi dalına tahsis edilen kredi payı ile kredi biçiminde dağıtılacak yatırım fonunu finanse edecek ulusal gelirin toplam payı merkezden belirlenebilir. Bu paylar demokratik bir süreç işletilerek belirlenebilir ama "gerçekte var olan" reformlarda böyle bir süreç görmüyoruz. Bu ilk karar düzeyinde, uzun ve orta vadeli stratejik faktörleri hesaba katan makro-ekonomik bir hesap söz konusudur.

İkinci bir aşamada, belli bir sanayide dağıtılacak kredi miktarı belirlenince bankalar ilgili daldaki bütün işletmelerden teklif alabilirler. Bu durum, kredi elde etmek için işletmeler arasında bir çeşit yarışma ya da rekabet ortaya çıkmasına olanak verebilir. SSCB'nin bu "sosyalist yarışma"yı klasik piyasa rekabetinden ayırdetmeye özel gayret sarfetmesi mizah öykülerine konu olmaktadır. "Sosyalist yarışma" gerçekten kapitalist rekabete dönüşebilir. Öte yandan farklı bir içeriği de olabilir. Modele bir firmaya kredi verilmesine ilişkin nihai kararın, basit bir kısa vadeli kârlılık ölçütünden çok, işletmelerin başvuru dosyalarının çeşitli açılardan incelenmesine bağlı olması ilkesi katılabilir. Bölgesel gelişme, projelerde gerçekleşen tasarruflar, yerli üretimin ithalata ikamesi, yerel işler yaratılması, hatta işletmenin belirli bir ürüne ilişkin talebinin karşılanmadığını gösterebilmesi gibi kıstaslar kredi tahsis mekanizmasına dahil edilebilir. Bu ölçütler kamu önünde tartışılabilir ve kredi açılması toplumsal, çoğulcu bir denetime bağlanabilir. Bütün bu durumlarda makro-ekonomik kararlarla iki düzeyde yapılan ademimerkeziyetçi girişimlerin bileşimi söz konusudur.

-Plan ile temel birimler ya da bölgeler arasında aracı olarak davranan bankalar;

-ve temel birimlerin kendi hazırladıkları projeleri esas alarak kredi istemeleri.

Banka sistemi kararlarda eşgüdüm sağlamaya yarar; böylece merkezin kendi tercihlerinin uygulanma biçiminin ayrıntılarına girmesine ya da bütün yatırım istemlerini öngörmesine gerek kalmaz.

Yukarıda anlatılanlar ışığında, kredi ilişkisinin hangi mantığa dayanacağını belirlemenin önemli bir sorun olduğu açığa çıkıyor. Deneyimler mali kurumların "tarafsız" basit aracılar olmadığını göstermiştir. "Merkeze tabi olanlar"la, "yerel bağlantıları olanlar" (bunların banka ve işletme yöneticileriyle yerel liderlerin oluşturdukları "maf-

ya" benzeri düzenler) arasında çeşitli sürtüşmelerin çeşidi de artar. Kredilerin verilmesi konusunda toplumsal -kamusal- denetim yokluğu, hiç kuşku yok, bu tür "lobi"lere serbestçe at oynatma olanağı verir.

c) Vergilendirme ve plan

Topyekün tercihler ile mikro-ekonomik girişimler arasında bağ kuran üçüncü büyük "ekonomik araç" vergilendirmedir. Varyantı çoktur, ama vergi politikasının potansiyel etki gücü en iyi iki alanda ortaya çıkar:

-Birincisi, işletmelerin elinde kalan artığın sınırlandırılmasıdır. Daha önce de gördüğümüz gibi, krediler merkezi tercihlere bağımlılığın muhtemel bir biçimidir. Bir firmanın elde edebileceği kârları sınırlandırıp, kredi almak için başvuruya zorlamak suretiyle ademimerkezi yatırımların denetimi *de facto* olarak sağlanabilir. Böylece merkezi tercihlere aykırı düşen yerel girişimlere karşı durmak ya da bunları vazgeçirmek mümkün olabilir.

Nitekim bu modelin uygulandığı Yugoslavya'da (1952-1964) "üç öz" sistemi kurulduğu halde, yatırımların yaklaşık %70'i sonuç olarak doğrudan ya da dolaylı olarak plancıların denetimi altındaydı. Krediye bağımlı kalmayacak biçimde özfinansmanın yeterli olabildiği sanayi dalları en az yatırım gerektiren ve (örneğin yetersiz tüketim malı arzını yansıttığı için) serbest fiyatların daha avantajlı olduğu dallardı. Başka bir deyişle, bu mekanizmalar hafif sanayinin ademimerkeziyetçi gelişmesini teşvik etti. Bu da plancıların hedeflerinden biriydi (temel sanayileri geliştirme sistemi mamul malların genişlemesine ayak uyduramaz hale gelene; bürokratik merkezi planın dengesizliklerini yansıtan dengesizlikler ortaya çıkana kadar).

-Vergilendirmenin bu modele müdahalesinin ikinci biçimi piyasa sonuçlarına göre gelirlerin ademimerkeziyetçi dağıtımının etkilerini yumuşatmasıdır. Fakat bu işlev de, ileride ele alacağımız gibi, birbiriyle çelişen mantıklar ortaya çıkarmıştır.

e) Merkezi müdahalenin başka yolları

Bu reformlar uygulamada benzer etkilere sahip başka reçeteler de kapsamaktadır. Kârı işletmenin değişik fonları arasında dağıtmak için normlar belirlemek, ücret skalası oluşturmak, doğrudan emir ve denetimlere başvurmak gibi... Bütün bu mekanizmalar o kadar övülen "özerklik", "özyönetim" ve "özfinansman" ile çelişebilir.

B. İşçi özyönetimi olmayan örneklerde yaşanan çelişkiler

1) *Bu tip reformlar nerelerde uygulandı?*

Aslında altmışlı yıllarda SSCB'de özellikle Liberman ve Trapeznikov'un geliştirdikleri perspektif ve Yugoslavya dışında öteki Doğu Avrupa ülkelerindeki tartışmalar, bu tür bir modeli işçi özyönetimine yer vermeden uygulama noktasına odaklanmışu. SSCB'de Kosigin (1965) ve altmışlı yıllarda Çekoslovak reformcuları aynı kavramdan hareket ediyorlardı. Prag Baharı koşullarında bu reformların siyasal dinamiği (bu noktaya gene döneceğiz) 1968'de Sovyet tanklarının müdahalesine ve SSCB'de ve Çekoslovakya'da reformcu gidişin son bulmasına neden oldu.

Öte yandan, Macaristan, Varşova Paku askeri birliklerinin Prag'a müdahalesine katılmakla birlikte, iç siyasal ve toplumsal gelişmeleri Yeni Ekonomik Mekanizma'yı denyecek ve "Büyük Birader"in bu reforma hoş bakmasını sağlayacak kadar denetleyebiliyordu. 1956'da Kuruşçevciliğin doruktа olduğu dönemde yaşanan Sovyet müdahalesi bu işi "yeterince" yapmışu aslında. İşçiler yenilmiş, ama **aynı zamanda** bürokrasinin en tutucu kanadı da bertaraf edilmişti. Bu da temizlik yapılmış bir partinin güzelce "denetlediği" siyasal bir çerçevede gelecekteki reformcu gidişi kolaylaştırdı.

2) *Bu reformların siyasal - toplumsal özellikleri*

Siyasal iktidar alanında bilanço net. Genel bir bakışla gözden geçirildiğinde bu reformlar tek partili siyasal sistemde ve planın bürokratik (devletçi) içeriğinde hiçbirşey değiştirmedi.

Merkezi tercihlerin doğrudan yöntemler yerine "ekonomik" araçlarla aktarılması, piyasa baskısını artırarak ve inisyatife daha fazla yer tanıyarak sadece "temel birimleri" (bu örnekte, işletme yönetim organlarını ve yöneticileri) etkiledi. Toplumsal temel açısından, bu reformlar, -doğrudan emirlerle planlama mekanizmalarına önceden atanmış memur takımı aleyhine- teknokrat tabakasının desteğini ka-

zandı. Genel olarak reformlarla bağlantılı olarak akla gelen teşvikler en başta bu yönetici tabakasını hedef aldı.

Altmışlı yıllarda Macaristan'da yapılan anketler, işçilerin kendileri için özellikle gelir açısından çok az olumlu değişiklik gördüklerini göstermektedir. Bu konuda Macaristan'da o sıralarda anlatılan fıkralar bu gerçeği yansıtmaktadır.

Kadar reform hakkında bir anket yapmak ister. Bir işletme müdürüne rastlar ve sorar:

- Baksana reform sana ne sağladı?

-Primlerimle bir araba satın alabildim...

-Peki kalanı?

- Kalanı bankaya yatırdım."

Sonra Kadar bir işçiye rastlar: aynı soruyu sorar, bu defa yanıt şöyledir.

-Aylığımla bir çift yeni ayakkabı alabildim.

-Peki kalanı

-Kalanı kaynanamdan ödünç almak zorunda kaldım.

Bu reformların doğru dürüst uygulanmadığı ya da daha uygulamanın başlangıç evresinde daha cüretkar reform dalgaları gelmeden yeniden merkezileşmeye dönüldüğü sık sık söylendi. Niçin? Bunun cevabı en azından kısmen, reformların neden olduğu çatışmalarda yatıyor.

3. *Görünür Çatışmalar*

A. *Çekoslovakya örneği*

Brus, Doğu Avrupa ülkelerinin ekonomik tarihini anlattığı yapıtında Çekoslovak reformunun halkçı yanına işaret etti. Brus'un bakışı birçok dönem ve özelliği birarada ele almaktadır. Halk gerçekten de sonunda Sovyet **müdahalesine karşı** reformları savundu. Ama başlangıçta, daha bizzat reformların kendisi tartışma konusu iken ortaya çıkan çatışmalar bugün SSCB'de uygulanan *perestroyka* (yeniden yapılanma) döneminin çatışmalarına çok benzemektedir.

Her iki örnekte de reformların **temel nedeni** ekonomideki durgun-

luk eğilimi idi. Bürokratik planlama Çekoslovakya'nın üretken kapasitesini hızla boğmuştu. (Çekoslovakya, Doğu Almanya ile birlikte rejim değişikliğinden önce Doğu Avrupa'daki görece gelişmiş iki ülkeden biriydi).

Reformcuların (özellikle Ota Sik) hareket noktası çok teknokratçaydı; bakış açılarında siyasi demokratikleşme ve işçi özyönetimine yer yoktu. (Reformcuların en duyarlı alanlarda ilerlerken doğrudan bir engele çarpmamak için Doğu Avrupa ülkelerinde bazen başvurdukları bir taktiği yani kendi kendini dizginleme taktiğini bu örnekte uygulayıp uygulamadıkları tartışmamızın dışında kalıyor.) Reformların temel itici gücü bürokratik savurganlığı azaltmak, emek verimliliğini ve üretimin talebi karşılama kapasitesini artırmak için piyasa mekanizmalarına başvurmaktı.

a) Toplumsal düzeyde reformlar, bugün SSCB'de karşılaşılana benzer iki tür direnişle karşılaştı:

Bunlardan biri tutucu bürokratik aygıttan geliyordu. (Çekoslovakya'da destalinizasyon süreci yaşanmamıştı); diğeri ise pasiflik, hatta direnme biçiminde işçilerden geldi. Reform işçileri birçok alanda tehdit ediyordu.

. Reformun üretkenlikçi mantığı garantili olan işlerini ve yavaş çalışma ritmini bozabilirdi;

. Merkezi sübvansiyonların azaltılması ve başta günlük tüketim mallarına uygulanacak fiyat çeşitlendirmesi nedeniyle yaşam düzeyleri olumsuz etkilenebilirdi.

Novotny çevresindeki bürokrasinin tutucu kanadı, reformların bu yönünü vurgulayarak işçilerin desteğini almaya çalıştı. İşletmelerde dilekçeler dolaşmaya başladı...

b) Bürokrasinin sınırlarını aşan bu çağrı (ve Dubçekçi reformcuların kendi toplumsal dayanaklarını genişletme yolundaki benzer çabaları) reformun siyasal dinamiği ile birleşti. Ademimerkeziyetçi mekanizmalara ve daha özerk işletmelere yönelinmesi, daha fazla haber dolaşımını ve ekonominin bir ölçüde "saydamlaşmasını" içeriyordu. Bu dinamik, sansüre ve devletin resmi gerçeklerine takıldı. Çekoslovakya, örgütün bütünlüğünde "yukarı"da meydana gelen çatlaklardan yararlanarak "aşağı"dan gelen hareketleri besleyen demokratik siyasal

ve kültürel geleneklere sahipti.

Prag Baharı böylece bütün toplumu saran ve çoğu kez yukarıdan denetlenemeyen topyekün bir hareket olarak çiçek açtı. Çekoslovakya örneğinin Sovyet perestroykasından -hiç değilse bugünkü aşamada- ayrılan yanlarından biri budur.

Solcu Çek muhalifi Peter Uhl 77'ler Bildirgesi'nin reformcu komünistlerine yanıtında işte bu farklılığa işaret etmektedir. ("Yukarıdan aşağı reformlar mı, tabandan başlayan demokratikleşme mi?" / *İnprecor* no. 258, 1/2/1988). İlginçtir ki, Sovyet resmi ağızlarının Prag Baharı'na karşı Sovyet müdahalesini savunmak için kullandığı argüman da budur; oysa o zaman Çekoslovakya için önerilen reformlar bugün SSCB'de öne sürülenlere çok benziyordu.... Aradaki fark herhangi bir şekilde sözümona kapitalizmin yeniden kurulması tehlikesinde değil, partinin siyasal denetiminin derecesinde yatmaktadır.

c) Kapitalizmin yeniden kurulması tehlikesi yoktu ama piyasa mekanizmalarının yaygınlaştırılması için gerçek bir baskı vardı. Bu tür reformların hepsinde böyle bir baskı gayet "mantıklı"dır. Müdürler sonuçta, rahatsız, muğlak ve kararsız bir konuma itilirler; maliyetleri düşürmek ve bir dereceye kadar piyasada rekabete katlanmaları için girişimlerde bulunmaları gerekir. Fakat "Merkez"in müdahalelerinin sürmesi, sanayi dallarına göre işletmeler için değişik durumlar yaratır. Ayrıca serbestçe işçi çıkaramaz, dolayısıyla maliyetleri bu yönde düşüremezler.

Her halükârda, sonuçta kârı elde tutamadıktan ve işletemedikten sonra yönetici neden riske girsin? Bu nedenle sisteme sokulan piyasa mekanizmaları sistemin kendi temel değerleriyle çatışmaya girer. Bu "değerler"in ardında halkın umut ve direnci yatmaktadır.

Geniş çapta reformlar uygulayan Macaristan örneği bu savı doğrulamaktadır.

B) *"Macar mucizesi" diye bir şey yoktur!*

Başarıyla uygulanan tutarlı reformculuğa örnek gösterilmesine rağmen Macar örneği hiç de göründüğü gibi değildir.

Altmışlı yıllarda uygulanan reformların toplumsal etkilerinden doğan gerilimler, hükümeti yetmişli yıllarda gerisin geri merkezileşme

yönünde bir uygulamaya yöneltti. "Merkez" zarar eden işletmeleri (yeni fiyatlar dünya fiyatlarına yaklaştıktan sonra) desteklemek için müdahalelerini artırmak zorunda kaldı. Öngörülen dağıtım ölçütleri yeniden gözden geçirilerek yumuşatıldı. Yeniden merkezileşme, Macaristan'ın dünya piyasasına girmesiyle aynı zamanda yaşandı. Bu eğilim o sırada Doğu Avrupa ülkelerinde oldukça genelleşmiş ve devasa dış borçlanmaya yol açan oldukça genel bir eğilimdi.

Bugün IMF'nin nezaretinde yeni bir reform dalgası uygulanıyor. Bu reform gerçekten ademimerkeziyetçi bir modele doğru, piyasanın rolünü artırmayı amaçlıyor. Ufukta Yugoslav sendromu göründü; toplumun temel gereksinimlerine karşılık düşen ana sektörleri geliştirmek bir yana, zenginleşen özel sektörle gerçek yoksullar arasında uçurumlar yaratılmaktadır. Bürokrasi ile mafya ilişkilerini birleştiren devlet sektörüne gelince, bu sektör düzeltilmesi zor ve hantal bir yapı olmayı sürdürüyor.

Bu yeni reformlar, siyasal ve toplumsal bunalım ve hemen hemen sıfır büyümeyle beslenen gerilimler ortamında başarısızlığa uğrama tehlikesiyle karşı karşıyadır. **İstihdam** ve piyasadan kaynaklanan **eşitsizlik** sorunu hızla ön plana çıkma tehlikesi taşımaktadır. Macaristan'da iş yasalarında yapılan yeni düzenlemeler, işçilerin bir sanayi dalından diğerine geçebilmesini kolaylaştıran kurallar getirdi. İşletmeler yeni bir iş bulmadan işçiyi işten çıkaramıyor ama işçi yeni işi kabullenmek zorunda bırakılıyor. İş başka bir bölgedeyse (aile sorunu) ve işçinin mesleğine tam uygun değilse yeni bir gerilim kaynağı olmaktadır. Sendikaların böyle durumlarda işçileri savunamaması, bağımsız hareketlere yol açabilir ve bu yönde gelişme haberleri duyulmaya başlandı bile.

Demek ki, hiç değilse sınai gelişme alanında bir "Macar mucizesi" olmadı. Rejimin halk tarafından tutulmasını açıklayan başarının iki açıklaması vardır. Bunlardan biri Macar siyasal yaşamıyla ilgilidir. Gerçi herşey görecelidir ama ayaklanma bastırıldıktan sonra Kadar'ın kültürel liberalleşme politikası bütün sınırlılığına rağmen komşu ülke halklarını imrendirdi. İkinci başarı halkın yaşam düzeyini çok etkileyen tarım alanında sağlandı. Fakat bu alandaki olumlu bilançonun asıl nedeni, yasal olmakla birlikte çok sınırlı kalan özel sektörün yaygınlaşması değildir; bunu sağlayan daha çok, tarımda kolhozculara tanınan sorumluluk ve yetki sınırlarıdır. Büyük ve küçük tarımsal üretim

birimleri arasındaki bağlantıların (bunlar farklı know-how, emek ve toplumsal denetim biçimleri gerektirir) geliştirilmesidir.

C) İşçi özyönetiminin varolduğu örneklerde ortaya çıkan çatışmalar:

Yugoslavya'da reformun ilk aşaması Merkezi plana tabi kılınan ademimerkeziyetçi yönetimdir. Bu deneyim, on yılı aşkın bir süreyi kapsar. Özyönetim 1950'de başladı; yeni sistemin beş yıllık planlarının ilki 1955 tarihlidir: "Piyasa sosyalizmi" ancak on yıl sonra, 1965'te resmileşti. Modellerin her ikisi de "yukarıdan" geldi.

Komşularından daha geniş özgürlükler bulunmasına rağmen Yugoslavya tek parti sistemini korudu. Kültürel, dinsel ve ulusal haklar genişletildi. Fakat ulusal ve toplumsal siyasi ayrılıklar örgütlü kolektif biçimler aldığı andan itibaren, bunlara asla göz yumulmadı.

1950-65 dönemi Yugoslav modeli bugün SSCB'de önerilen modele Macar örneğinden daha yakındır. Ancak önemli bazı farklar da var: Yugoslav yöneticilerin başlattığı "yukarıdan devrim", gücünü gerçek "aşağıdan devrim"le sağladığı popülerlikten alıyordu. Ayrıca en merkeziyetçi akımlar (ya da Stalin'i desteklediğinden kuşku duyulanları) da "temizlenmiş" bulunuyordu (hem de en ağır yöntemlerle). Ve nihayet, Yugoslav işçi sınıfı halkın küçük bölümünü oluşturuyordu; nüfusun %70'i kırsal alandaydı. Yeni rejimin vakit geçirmeden aldığı toplumsal önlemler, savaş tazminatlarının da yardımıyla, işçilerin savaş ertesindeki hayli sefil olan yaşam düzeyini yükseltmeye yaradı.

Başka bir deyişle, SSCB'de halen olup bitenlerin ve daha da olacakların tersine, **reformların hızla uygulanmasına bir engel yoktu.** Ama her iki örnekte de işçilere özyönetim hakkı tanıma düşüncesinin güç bir dönemde (Stalin'le bozuşma Yugoslavya'da ablukaya neden olmuştu) rejimin temellerini sağlamlaştırma işlevi göreceği sanılıyordu.

Özyönetim, o sırada sendika ve yerel yönetimlerin iktidarına tabi bir "ortaklaşa yönetim" biçimine daha yakındı. Reform, sistemin merkezden makro-ekonomik yönlendirilmesini, evvelce sözünü ettiğimiz "üç öz"e dayalı ademimerkeziyetçi girişimlerle birleştiriyordu.

Reformların **sonuçları paradoksaldır.** Bu reformların uygulandığı dönem, Yugoslavya'nın savaş sonrası tarihinde ekonominin en iyi performansa ulaştığı yıllardır. Toplumsal hasılada dünya çapında en

yüksek büyüme oranlarından birine ulaşıldı (yılda ortalama %10); farklı sanayi dalları arasındaki dengeler görünür biçimde düzeldi; hizmetler artu; tarımsal kooperatifleşme, zorunlu kollektifleştirmeye son verildikten sonra ilerledi. İç fiyatlar denetim altına alındı ve dış borçlar desteklenen ihracat sayesinde düşük tutuldu. Yani, ihtiyaçlar daha etkin biçimde tatmin edildi.

Bununla birlikte 1965'te bu sistem eleştirilerek terk edildi. Yukarıda verdiğimiz makro-ekonomik bilançoda, gittikçe büyüyen ve 1965'teki dönüşün başlıca nedeni olan çatışmaları açıklayan bir bölüm yok. Kısaca denebilir ki, işçi özyönetimi olmadan reform yapılan sistemler için tarif edilen bütün gerilimler Yugoslavya'da vardı ama değişik sosyo-politik boyutlarda...

a) Resmi sosyalist programın iki yönü apaçık çelişme halindeydi:

-Plan bir yandan bölgeler arasındaki eşitsizlikleri azaltmak, dengeli bir ekonomi kurmak ve uzun vadeli toplumsal dönüşüm hedeflerine yönelmek gibi yeniden dağıtım öğelerine sahipti. Ama planın yeni biçiminde, yani ayrıntılı idari emirler yerini "ekonomik araçlar"a bıraktığı biçimde, bu yeniden dağıtım öğeleri özyönetim sistemi dışında belirleniyordu. Ayrıca, Yugoslavya gibi çok uluslu bir toplumda, planın bu yeniden dağıtım yönü doğrudan doğruya bölgeleri / ulusları/ cumhuriyetleri ilgilendiriyordu. (SSCB için de durum aynıdır.)

-Öte yandan, özyönetim ya da "doğrudan üreticilerin birliği" sosyalist programın özüne dönüş olarak ilan edildi. SSCB'de bugün "çalışukları yerin sahibi", kendi mülkünü işleten vb. işçilerden söz ediliyor. Fakat özyönetim işletmenin dört duvarıyla sınırlı olunca yerel yönetim haklarını sınırlayan herşey, tanınmış hakların gasbı gibi görünmeye başlar.

b- İkinci bir çelişki de şu: Piyasada elde edilen sonuçlara göre işleyen bir dağıtım biçimi, hem planın yeniden dağıtım mantığıyla, hem de (sonuç kısmında tartışacağımız) sık sık yinelenen "**herkese çalışmasına göre**" sosyalist ilkesi"yle çatışır oldu.

●Reform şu sloganı esas aldı: "Yerel üretiminizi arturın, geliriniz de artar." Ama gelir farklılıklarını sınırlandırmak için çok kazanandan daha çok vergi alındı. (Abel Aganbegyan bugün SSCB'de, 1957'de Yugoslavların yaptığını tavsiye ediyor: Kademeli vergi yerine, herkese aynı vergi! Ne var ki artan gelir farklılıkları yeni bir gerilim kaynağı olacakur.)

●Öyle ki dağıtım giderek kişinin çalışmasına göre değil, piyasada elde ettiği sonuca göre gerçekleşmeye başladı. (Sovyet yöneticileri şimdiden sanki bu ikisi, yani çalışmaya göre ücretlendirilmekle piyasada fiyat biçilmek aynıymış gibi davranmaya başladılar). Ama işçilerin eşit olmayan koşullarda ücret kazanmaya zorlanmaları grevlere yol açtı. Yugoslavya'da resmen tanınan ilk grev 1957'de yapıldı. Grev çok ilginçti, Slovenya madencileri kömür fiyatlandırma sistemiyle kötü duruma düşmüşlerdi, çünkü kömür ürün fiyatları sabit tutulan sanayi dalları arasına sokulmuştu (hem de düşük fiyatla.) Kömür satışından elde edilen gelirler kaçınılmaz olarak düşük, piyasa performansına göre verilen ücretler yetersizdi. Diğer malların fiyatları da, sektöre göre, harcanan emek ve çabaya hiç bağlı olmayan nedenlerle gelirlerin düşük ya da yüksek olmasına yol açabiliyordu. (Bölgedeki alt yapının pahalı olup olmaması, ürün sevkiyatının etkin ve yaygın olup olmaması, doğal tekel olma hali, yeni yatırımlara bağlı olarak teçhizatın durumunun iyi olması. vb.)

Son olarak 1957'den itibaren, Yugoslav sistemi, bir "Piyasa Sosyalizmi"ne doğru yönelmeye başladı. Piyasa, özyönetime dayalı sosyalist ilişkiler kurulurken, üretici güçlerin büyümesini sağlamanın tek yolu olarak sunuluyordu. Planın yeniden bölüşüm cephesi yumuşatılırken, yerel planda özyönetimli kurumların durumu kuvvetlendiriliyordu. Kârlar normlar oluşturulmak suretiyle öncelikli alanlara akıtılmak yerine, işletmeler "net gelir"lerini (malzeme maliyetleri düşülüp vergiler ödendikten sonra kalan tutar) kişisel gelir fonu dahil olmak üzere, istedikleri fona akıtmakta serbest bırakılıyordu. Ücret/kâr ayrımı kalkmıştı (çünkü artık ücret bir maliyet unsuru sayılmıyordu.) Aslında bu, piyasada gösterilen performansa dayalı bir dağıtım mantığının yükselişiydi. Zengin cumhuriyetler kendi kaynaklarının yönetiminde "merkezi müdahaleler"den kurtulmaya çalışıyorlardı.

●Altmışlı yılların başında Yugoslav özyönetimi bir yol ayrımına gelmişti. Rejim Stalin'le bozuştuktan sonra bürokrasiye ve devletçiliğe yöneltilen bütün eleştirileri onayladığı için, resmen tanınmış hakların fiilen uygulanması yönündeki baskılar çok güçlüydü.

Seçeneklerden biri özyönetimin yaygınlaştırılmasıydı. "Devletçi" planın sınırladığı özyönetim kendine özgü bir "toplumsal adalet" biçimi arıyordu. Planı alıp kendi önceliklerini tanımlayarak eşitliği kuracak şekilde kendi dağıtım kıstaslarını geliştirebilirdi. Yerel özyönetim

kurumları kendi belirledikleri bu öncelikleri ve kıstasları hemen uygularlardı. Polonya'da Dayanışma Sendikasının önerdiği gibi, bütün federasyonda yetkili olacak bir Özyönetim Meclisi kredi kurumlarını kendi iradesine boyun eğdirebilirdi. Planlama da, federasyona bağlı çeşitli cumhuriyetler açısından, karşılıklı çıkar ve bilinçli olarak benimsenen dayanışma temelinde, kaynakların ortak tahsisini ve ortak uzun vadeli tercihleri denetleme hakkı tanıyarak, demokratikleştirilebilirdi.

Bunun yerine, karşı seçenek benimsendi. Plan parçalanarak piyasa mekanizmaları yaygınlaştırıldı.

Sonuç olarak, reformlarla çeşitli deneylere girişmek öncelikle siyasal koşullara bağlı. Başka bir deyişle yönetici bürokrasi halka ademimerkeziyetçi bir ifade özgürlüğü tanıdığı ölçüde piyasa mekanizmaları yaygın olarak gelişebilirdi. Macar deneyimi ve Prag Baharı'nın dinamiğinde bunun verilerini gördük. Yugoslavya ise bu ilişkinin açık bir örneğini sunarak, Gorbaçev'in, önerdiği reformlara neden daha baştan politik boyutlar kazandırmaya çalıştığını anlatıyor. Halk desteği almanın yolu buradan geçiyor çünkü...

Bu ilişkiyi şöyle de ifade edebiliriz: Bürokrasi, piyasa mekanizmalarını yaygınlaştırarak, merkezi siyasal iktidar üzerindeki tekelini tehlikeye atmadan yerel hakların bir miktar yaygınlaştırılmasına tahammül edebilir. Ne var ki olaylara bu şekilde bakmak piyasa hakkındaki yaygın bir inanışla çelişiyor. Çünkü piyasa gerçekte sistemin demokratikleşmesini sınırlamak için kullanılmış oluyor! Yugoslavların "piyasa sosyalizmi" deneyimi bunu iyice açığa çıkarıyor.

Sunuş 3:

"Piyasa Sosyalizmi" 1965-1971 Dönemi Yugoslavya örneği

Bölüm Planı

I- **Amaçlar ve kurumsal araçlar**
  1- Amaçlar
  2- Araçlar
    - Yatırım Fonlarının Kaldırılması
    - Şirket vergilerinin düşürülmesi
    - Banka sisteminin yeniden düzenlenmesi
    - Fiyat ve dış ticaret reformları
    - Yabancı sermayeye açılma

II- **Reformun ilk sosyo-ekonomik etkileri**
  1- Özyönetim, istihdam ve sermaye: Hangi yoğun gelişme?
  2- Toplumda parçalanmaya yol açan öğeler
    - Bölgeler arası eşitsiz gelişme
    - Kârın çekiciliği
  3- Dış ticaret açığının büyümesi
  4- Yugoslav enflasyonu

III- **Hangi özyönetim?**
    - Ücretli işçi olarak "özyönetimli" işçiler

IV- **Üretim Araçlarının, gerçek toplumsallaştırma yapılmadan, devlet mülkiyetinden çıkarılması**
    - Özel sektörün dinamiği

V- **Çatışmaların çoğalması: 1968 - 1971**

● Öğrenci ayaklanması
●İşçilerin hoşnutsuzluğu

Yugoslavya ikinci tip piyasa yönelimli reformları yani "piyasa sosyalizmi"ni sınamamıza izin veren tek örnektir.

1- Amaçlar ve kurumsal araçlar

1- Amaçlar

Yugoslav Komünistler Birliği'nin 1969'da toplanan 9. Kongresinde amaçlar şöyle açıklanıyordu:

"Komünistler Birliği günümüz koşullarında pazar için üretimin üretici güçlerin rasyonel gelişiminin tek mümkün biçimi olduğunu ve de yönetimin ve doğrudan sosyalist demokrasinin gelişmesi için gerekli nesnel önkoşul olduğunu kabul eder. Bu nedenle, her türlü öznelliğe ve devletin ilgili ekonomik yasaları görmezden gelmesine karşı çıkarak, en özgür ve en gelişkin sosyalist piyasa üretim biçimlerinin gerçekleştirilmesi yönündeki reformcu yönelimi enerjik biçimde sürdürmek gerekmektedir."

Wlodzimierz Brus'un (1975-s. 62, 69) vurguladığı gibi, artık söz konusu olan sadece giderek daha çok birikime yönelen planlamanın aşırı merkezileşmesinin reddi değil. Burada plan/piyasa **ilişkisi** tersine çevriliyor; piyasanın işlevleri genişliyor.

Resmi terminolojide bir bütün olarak (bir açıdan toplumsal kategorilerin üzerinde) ele alınan "ekonomi" resmi düşmana, yani devlete karşı öne sürülüyordu. Yani burada "ekonominin", "hakkı olan" kaynakları Devletten geri alması söz konusuydu.

Yugoslav devriminin ve devletinin üst düzey liderlerinden biri olan Vladimir Bakariç geçmişe bakarak reformun ruhunu şöyle özetliyor:

"1965 yasalarında (...) Devlet ekonomik yükümlülüklerinin bazılarından, bu alandaki rolünün bazı unsurlarından (...), bunları bizzat ekonomiye devretmek üzere vazgeçiyordu. Net ürün ekonomi (%70) ile Devlet (%30) arasında paylaşılmıştı. (...) Bugün bankaların ekonominin bütünleşmiş bir parçası olup olmadığı soruluyor. Gelişmemizin son evresini incelediğimizde, artı-emeğe, artı-değere el koyma hakkının, doğrudan üreticilerin yönettiği kurumlar veya özyönetimci organizmalar olarak düşünmeye pek eğilimli olmadığımız bankalara veril-

diğini görüyoruz.

Ancak, ekonomik ve toplumsal reform terminolojisinde bankalar ekonominin unsurlarıdır ve bu açıdan can alıcı nokta 'devlet' ile 'devlet olmayan' arasındaki karşıtlıktır."

"Devlet olmayan"ın ekonomiyi, toplumsal sistemler arasındaki farkları aşan "nesnel" ölçütlere yani dünya pazarının ölçütlerine göre yönettiği varsayılırdı. Özellikle rejimin önde gelen iktisatçılarından Branko Horvat'ın kullandığı formüle göre "ekonomik kararların depolitizasyonu" gerekiyordu.

Fiyatlar dünya pazarının fiyatları olacak ve normal bir gümrük korumasıyla böyle bir rekabete dayanamayacak olan işletmeler ya yeni düzenlemeler yapmak ya da kapılarına kilit vurmak zorunda kalacaklardı.

2- Reformun araçları nelerdi?

a) Yatırım fonlarının kaldırılması

Bir önceki reform tipinde ("piyasanın plan tarafından kullanımı" başlığı altında ikinci bölümde anlatıldı) birikim bütçe fonlarından finanse ediliyordu. Bu farklı Sosyal Yatırım Fonları 1963'te kaldırıldı ve kaynakları bankalara devredildi. Merkezi federal iktidar (Yugoslavya 6 cumhuriyet ve 2 özerk eyaletten meydana gelir) bundan böyle en az gelişmiş bölgelere yardım için ayrılanlardan başka fon sağlayamayacaktı. Dolayısıyla birikim üretim birimlerine ve banka sistemine doğru ademimerkeziyetçileşiyordu. Şirketlerin vergi yükünün azaltılması ve bankaların statüsünün değiştirmesiyle planın yıkılmasına yönelik bu süreç gerçeklik kazandı.

b) Şirket vergilerinin azaltılması

Şirketlerin gelir vergileri tamamen kaldırıldı. Şirketlerin cirosu üzerinden alınan vergi üretimden perekende ticarete ve hizmet fiyatlarına kaydırıldı.

Şirketlerin doğrudan sorumluluğu altındaki katma değer payı 1960-1963'te ortalama %47 iken altmışlı yılların ikinci yarısında %58'lik bir ortalamaya ulaştı. Şirketlerin toplumsal artığın yönetimindeki rolünün

artmasıyla birlikte bankaların rolüne de bir yenisi eklendi. Bankaların dönüştürülmesi Reformun belirleyici olgularından biri oldu.

c) Banka sisteminin yeniden düzenlenmesi

Bankalar o güne dek "sosyopolitik toplulukların" (Devlet organlarının) doğrudan denetimi altında toplumsal fonları planın emirleri doğrultusunda yöneten kurumlar olagelmişti. Şirketlerin temsilcileri reformdan önce bankaların yönetim ekipleri içinde yer alabiliyorlardı elbette. Ama asıl eleştirilen bu kişilerin politikacılarınkine kıyasla yok denecek kadar az ağırlığa sahip olmalarıydı.

Bölgelerarası engellere karşı mücadele etmek adına bankalar bütün ülkede çalışma hakkını alarak birleşmeye teşvik edildiler.

Bankalar tek tek şirketler tarafından ya da (en az 25 üyeli) "sosyopolitik topluluklar"la ortaklaşa olarak kurulabiliyordu. Dolayısıyla bir Devlet organı bundan böyle tek başına emniyet sandığı (tasarruf bankası) kuramayacaktı.

- Bankanın yönetim organının, kurucu üyelerin yatırdıkları fon oranında oy hakkına sahip olduğu Genel Kurul olduğu kabul edilmişti.

Sistem şirketlere oy çokluğu garanti etmeyi amaçlıyordu. *Pratikte çoğunlukla şirketlerin, bankaların ve yerel yönetimlerin yöneticileri arasında geçişme söz konusuydu. Ama yönetim mantığı giderek merkezi* tercihlerden kopuyordu. Esas dönüşüm işte buradaydı.

Genel Kurul, uzmanlardan oluşan bir "Kredi Komisyonu" kurdu. Banka Müdürü otomatik olarak bu komisyonun üyesi oluyordu. Bu organ kuramsal olarak Genel Kurulun bir yürütme organıydı.

-En önemli yenilik kuşkusuz bir "kredi fonu" oluşturulmasıydı. Bu fonda bankanın kurucu üyelerinin sermaye paylarından ve kredilere işleyen faiz gelirlerinden oluşan kaynakları toplanıyordu. Böylece tamamen bankaya ait bir fon söz konusuydu ve banka plasmanlar aracılığıyla bu fonu büyütmeyi hedefliyordu.

1965 tarihli Bankalar ve Kredi Yasası bir şirketin başka bir şirketteki yatırımından gelen (yani başkalarının emeğinden kaynaklanan) geliri almasına açıkça izin veren ilk yasaydı...

-Krediler teorik olarak tavanı %8 olan faiz oranı karşılığında şirketlere verilerek bankaya gelir sağlanıyordu. Bu gelir kuruluşun Ge-

nel Kurul kararına göre üçe bölünüyordu: a) Bir kısmı cari masrafları (faaliyet, amortismanlar, hukuki ve sözleşmeden kaynaklanan yükümlülükler, kişisel gelirler) karşılamak üzere banka çalışanlarının iş kolektifine intikal ediyordu. Çalışanların ayrıca fonun yönetiminden gelecek kazancı tasarruf etmek suretiyle banka fonuna katılma paylarını artırmaları da mümkündü; b) bir diğer kısım kredi fonuna gidiyor ve nihayet; c) kalan tutar kurucu üyelere yatırım payları oranında faiz biçiminde ödenebiliyordu. Ancak bankanın faaliyetinde başarılı olmasına bağlı bu tür "temettüler" kişisel gelir biçiminde dağıtılamazdı.

"Temettü"lerin serbestçe kullanımını sınırlayan yönetmeliklerin kaldırılması ve bu "temettü"lerin gerçek hisse senedi biçimini (içeriğini) alması yönünde büyük baskı (kimi yerde de buna karşı bir direnç) vardı. Ama bu reform hiç yapılamadı.

Yatırım ölçütleri de iç fiyatlar sisteminin değiştirilmesini zorunlu kılıyordu.

d) Fiyatlar ve dış ticaret

Reform iç fiyatların dünya fiyatlarına göre ayarlanmasını, dinar için daha "gerçekçi" bir kur oluşturulmasını ve koruyucu gümrük tarifelerinin indirilmesini öngörüyordu. Devletin ayrıcalıklarının şirketler lehine azaltılması söz konusuydu; karşılığında şirketler koruma ve sübvansiyonlarını yitireceklerdi; bu da madalyonun öteki yüzüydü.

1964'te gerçek fiyatlar imalat ve madenlerde %15, ama hammaddelerde %24, tarımda %43, inşaat ve konut sektöründe %21 ve hizmetler sektöründe %30 oranında yükseldi.

1970'te malların üçte ikisine serbest fiyat uygulanıyordu. 1965'te başlayan enflasyonist eğilim arzulanan "gerçek" fiyatların çok ötesine geçti. Enflasyon sorunu giderek sistemin ekonomik krizinin temel bir bileşeni haline geldi ve devam ediyor. Bu konuya ileride döneceğiz.

Dinarın devalüasyonu (dinar kuru: 1 dolar= 750 dinardan, 1.250 ye ya da 12,50 yeni dinara çıktı) ihracatı teşvik edip dinarın konvertibilitesine doğru ek bir adım olacaktı.

1971'in sonunda ithalatı sınırlayan kotalar ve lisans sistemi sadece teçhizat ithalatının 1/5'i, hammadde ve yarı mamul maddelerin 1/4'ü ve tüketim mallarının %37'si için geçerliydi.

Yabancı paralara ancak teorik olarak, o da, dövizi kazanan şirket-

ler ulaşabiliyordu (ürünlere göre farklılaşmış kotalar temelinde). Pratikte rezerv kotalarının önemli bir bölümü dolaşımdaydı. Ayrıca şirketler, doğrudan dış kredi alma hakkına da sahiptiler; ancak bu durumda, dış borç alan şirket veya bankanın elindeki dövizin en fazla üç katı kadar borçlanması koşulu aranıyordu.

Nihayet Reform dış ilişkilerde iki önlem daha getirdi: serbest dolaşım ve göç (bu konuyu istihdam sorunuyla birlikte ele alacağız); dış sermayeye açılma.

e) Dış sermayeye açılma

Dış sermayeye açılma ile amaçlanan bir yandan teknoloji ve know-how ithalatıyla Yugoslav ürünlerinin rekabet gücünü artırmak, öte yandan da dış krediden başka yatırım kaynağı bularak dış borçlanmayı azaltmaktı. Bu mantık bugün SSCB'de de geçerli.

1967'ye kadar böylesi yabancı yatırımlar yasaktı. Bu tarihte çıkarılan yasalar ve anayasada yapılan değişiklik, toplam fonlarının en az %51'i Yugoslavlara ait olmak şartıyla ortak girişim yapma olanağı tanıdı. Yeni mevzuat hem Doğu Avrupa ülkeleriyle karşılaştırıldığında çok cüretli bir açılıma, hem de sistemin tutarlılığını koruma kaygısına işaret ediyordu. (Bkz. OECD'nin Yugoslavya'da yabancı yatırımlara ilişkin broşürleri).

Yugoslav sisteminin sosyo-ekonomik yapısı ve egemen yönelimleri açısından önce ortak girişimlerdeki işçilerin statüsü sorunu gündeme geldi. Bu işçilerin haklarının bu tür şirketlerde farklı olmaması gerektiği ve dolayısıyla özyönetim ve ilkelerinin bunlarda da uygulanması gerektiği öne sürülüyordu. Zaten %51 kuralı karar alma sürecinde Yugoslav "oy"larının ağırlıklı olmasını amaçlıyordu. Daha geniş bir perspektifle, ortak girişim bir kez kurulduktan sonra devredilemez bir "toplumsal" mülk oluyordu. İflasın zorluğu ve işçi ücretlerinin koruma altında olduğu gözönüne alınırsa kalıcı zararlar halinde ne olacağı belirsizdi.

Başlangıçta koyulan ayrıntılı kurallar çok sayıda çelişki içeriyordu; bunlar bugün SSCB'de de karşımıza çıkıyor.

Bu ilk sorunların ötesinde Yugoslav yetkililer makro-ekonomik dengesizliklerin bir kısmının azalmasını istiyorlardı. Ama, paraları konvertibl olan ülkelere avantajlı bir biçimde ihraç edilebilecek ürün-

lerin üretiminin artması, dövizle borç veren fon sahiplerinin çıkarlarıyla çakışmıyordu (üretimin %40'ı ihraç edilmek zorundaydı.) Yugoslavya'nın yeni yabancı ortakları, aralarında rekabete girmektense, Yugoslavya'da ve (bu ülkenin yardımıyla) Doğu Avrupa'da yeni pazarlar aramaya yönelmeyecekler miydi? Yugoslav yöneticiler için, ortak girişimleri yabancılar nezdinde çekici (dolayısıyla da kâr getirici) hale getirmek, ama bunu, elde edilen artığın büyük kısmını Yugoslavya'da tutarak yapmak söz konusuydu. Kârın %35'i vergilendirilmiş ve en az %20'sinin yine Yugoslavya'da yatırıma yöneltilmesi şart koşulmuştu. Az gelişmiş bölgelerde veya bu oranın üzerinde yapılan yatırımlar için vergi indirimleri öngörülmüştü. Ayrıca yabancı ortak için kârın ve yatırılan sermayenin ülkesine transferi çok karmaşık ve dövizleri elden çıkarmama amacına bağımlı bir işleyişti. Bütün bunların "çekici" olması mümkün mü?

II. Reformun ilk sosyo-ekonomik etkileri

1. Özyönetim, istihdam ve sermaye: Hangi yoğun gelişme?

Daha yoğun bir gelişmeye öncelik tanınması zorunlu olarak istihdamı etkileyecektir. Gerçekten sonuçta büyüme oranlarında gerçek bir çöküş ve beraberinde işsizlik ve kitlesel göçler görüldü.

Teknolojik yatırımlar işçi başına çıktı miktarı ile ölçülen "emek üretkenliği"nde önemli bir artış olarak karşımıza çıktı. Bu rakam 1961'de (taban birimi olarak alınan) 100'den 1971'de 178.9'a çıkmış, çıktı artışı emek artışından yüksek olmuştu. Bu durum her sektörde gözlendi. (Dünya Bankası Raporu, (1975), s. 92-94). Ne var ki bu üretkenlik işsizlik anlamına geliyordu.

Buna paralel olarak, işçi başına sabit varlıklar her sektörde arttı; 1965'te 57.000 dinardan, 1970'te 80.000'e çıktı. 1960 ların ikinci yarısında 60'ların ilk yarısıyla kıyaslandığında her ilave iş, üç katı yatırım gerektiriyordu. Aynı tarihler arasında, her ilave çıktı birimini sağlamak için bir buçuk kat fazla sabit varlık gerekiyordu. Böylece imalat sanayiinde 1961-71 yılları arasında "sermayenin üretkenliği" 100'den 95'e, inşaat sektöründe 100'den 68.8'e, hizmet sektöründe 100'den 88'e ve tarımda 100'den 71'e düştü.

Bölgelere göre büyük farklılıklar göstermekle birlikte, 1971'de iş

arayanların sayısı 300.000'e yakındı (toplam nüfus yaklaşık 20 milyondur.) Bu rakam yaklaşık 700.000 işçinin göç etmesiyle azaldı.

Ancak, Yugoslav işsizliğinin özel niteliğini vurgulamak gerekir. Yugoslav şirketlerinde halen geçerli olan toplumsal ilişkiler, bunları **istihdam düzeyini değiştirmeden** teknik kapasitelerini artırmaya zorluyor. Bu toplumsal mantık kullanılmaya devam edildiği sürece işletmelerin özerkleşmesi maliyetlerin düşmesi sonucunu doğurmayacak, toplumsal emek üzerindeki tasarruflar tam istihdamı gözetecektir. Mevcut işlerin teminat altında olması, bu işten yararlanan işçiye aynı anda ekonominin topyekün yönetimi konusunda gerçek bir eğitim ve sorumluluk verilmiyorsa, zorunlu olarak olumsuz bir katılığa ve artan maliyetlere yol açar. Piyasanın baskıları işten atılmayı bireysel bir risk olarak kabul ettirtmeden yeni işçi alma eğilimini engeller (böylece işsizliğin artması esas olarak demografik öğelerden kaynaklanmış olur).

Maliyetleri düşürerek kârı yeniden oluşturmak için bir mekanizma olarak emeğin yerine sermaye ikame etmek gibi kapitalistçe bir girişim Yugoslavya'da görülmedi çünkü kâr esas öğe olmadığı gibi emek de artık sadece bir maliyet değildi.

Kuşkusuz bu durum toplumsal açıdan bir ilerlemeydi ama öte yandan bu özendiricinin yetersiz ve verimsiz olduğu anlamına geliyordu! Bir başka deyişle, mikro-ekonomik kârlılık kıstaslarına göre işletilmeye çalışılan özyönetimli işletmelere empoze edilen rekabet, toplumsal nedenlerle, istenenin aksi sonuçları doğurdu. Bir bütün olarak sistemin verimi düştü; başlangıç hedefine ters düşen toplumsal ve ekonomik etkiler ortaya çıktı.

Şimdi de istihdam ve üretkenlik dışındaki alanlarda sonucun bu olduğunu göreceğiz.

2. Nüfusun yer değiştirmesini etkileyen faktörler

a) Eşitsiz bölgesel gelişme

Burada ele alınan sürenin sonuna gelindiğinde, az gelişmiş bölgeler ülke alanının %40'ını, nüfusunun %35'ini oluşturuyor ama Gayrisafi Maddi Hasılanın ancak %21'ini üretiyorlardı.

Ademimerkeziyetçi anlayış, gelişmiş bölgeleri, topraklarında kalan yoksul bölgelerin geliştirilmesinden sorumlu tutmaya başladı. Fe-

derasyondan gelen bölgesel yardım öncelikle Makedonya, Karadağ, Bosna Hersek ve Kosova'ya yönelmişti.

Bu yardıma rağmen 1965-70 yılları arasında kişi başına gelir dağılımı yine bozuldu. 70'lerin başında yoksul bölgelerde gelirler, zengin bölgelerin yarısı civarındaydı (Dünya Bankası Raporu 1975, Bölüm VIII). Bütün bölgeler yatırım tahsisatına ilişkin yeni mekanizma ve kıstaslara tabiydi; bunların son derece "kapitalist" ve giderek maliyeti artan genel sonuçlarından daha önce bahsettik. Ama bu genel öğeler daha az gelişmiş cumhuriyetlerde iyice belirgin biçimde ortaya çıktı. Altyapı projelerine duyulan gereksinim ve sermaye yoğun temel sanayi dallarının yoksul bölgelere kurulması, birim çıktı başına düşen sabit varlıkların payını başka yörelere kıyasla çok daha fazla artırdı.

Hammadde üretimi için büyük fonlar gerekmesi ve üretimin geliştirilmesi için uzun zaman geçmesi, bu ürünlere dünya fiyatlarının uygulanmasıyla birleşince, yeni yönetim yöntemlerini ve yoksul bölgelerde temel sanayi kuruluşunu olumsuz etkiledi. Bu sanayilerde kazanılan gelirin fiyatların serbest veya korumalı olduğu bölgelere kıyasla düşük olması (ve bu dönemde el emeğinin düşük nitelikli emek sayılmaya başlaması) bu temel sektörlerde işgücü sıkıntısına yol açtı.

Yoksul bölgelerde üretkenliğin düşük olması, uluslararası rekabete açılma politikası çerçevesinde bu bölgeler için ancak zarar getirirdi. Üstüne üstlük, döviz elde etme yarışında da gelişmiş bölgeler bazı "doğal" avantajlara sahiptiler. Örneğin Hırvatistan'ın Adriyatik Kıyıları turizme çok elverişliydi.

Nihayet, Güneydeki dağlık bölgede ilkel yöntemlerle yapılan tarımda çalışanlar, reformun sağladığı özel traktör alma fırsatından yararlanabilecek durumda değildiler.

Nüfus sorunlarının da geri kalır yanı yoktu: %2.1 civarında bir doğum oranı nüfusun yenilenme hızına karşılık düşerek uzun vadede istikrarlı bir nüfus büyüklüğü sağlayabilirdi. 1970'lerde Yugoslavya'da ortalama doğum oranı %2.3'tü; bu oran az gelişmiş bölgelerde %3 (özellikle Kosova'da %5.4), diğerlerinde %1.9'du.

Merkezi bir birikim ve gelir dağılımı politikası bağlamında bile bölgelerarası eşitsizliklerin ortadan kaldırılmasının uzun ve zor bir süreç olduğu ortaya çıkmıştı. Transferleri ve karşılıklı bağımlılığı engelleyen bir sistemde ise kesinlikle olanaksızdı. Buna ek olarak bu transfer ve yardımların etkinliği, yöresel istihdam ve (üretkenliği çok

düşük olan) geleneksel tarım üzerindeki etkilerine yakından bağlıydı. Bürokrasinin yardımı irrasyonel bir biçimde, iyice kapitalist veya prestij yönelimli yatırımlarda kullanması, bazı ulusların gerilemesine ve toplumsal gerilimlere yol açan diğer bir faktördü.

Genel olarak, dağıtılan yardım reformun değer ve ilkelerinin ihlali anlamına geliyordu. Bu yardımların yönetimindeki irrasyonellik, yapılan tercihlerin tutarsızlığını ve ilgili herkesin duyduğu hoşnutsuzluğu artırmaktan başka bir şeye yaramadı.

b) Kârın çekiciliği

Ayrıcalıklar, kötüye kullanma ve toplumsal fonların çarçur edilmesi reformdan önce de vardı; kaldı ki bunlar zaten bürokratik sistemlerin bilinen öğeleridir. Reform bu tür uygulamaları ortadan kaldırmadığı gibi, daha da yaygınlaştırdı. Kârın çekiciliğini haturlattı; bütünüyle olmasa da piyasa ilişkilerinin yarattığı eşitsizlikleri (yeni ayrıcalık biçimlerini!) kabul etti. Kapitalist bir toplumda büyük gelir farkları ve zenginliğin piramidin üst kısmında toplanması olgusu, sermayenin doğurduğu kâr nedeniyle kuşkusuz çok daha belirgindir. Bu kârların esas özelliği tamamen yasal biçimde yeniden üretken yatırıma yönelti1ebilir olmalarıdır. Yugoslavya gibi sermaye piyasası olmayan ve özel mülkiyetin konumunun zayıf olduğu bir toplumda ise servet birikimi esas olarak rüşvet aracılığıyla gerçekleşir (özel sektörden çok toplumsallaştırılmış sektörde) ve yasadışı tüketime yönelik ayrıcalıklar ya da faaliyetler biçimini alır. Piyasanın ademimerkezileşmesi ekonominin "özelleşmesi"nden çok daha yaygın bir sürece bağlı kolay, spekülatif kârların elde edilme olasılığını artırır.

Bugün Polonya, Macaristan Çin ya da Yugoslavya'da her ademimerkezileştirici reform dalgasına ve piyasanın yaygınlaşmasına, kısa bir uygulama döneminden sonra, "gayrimeşru zenginleşenler"e karşı kampanyaların açılması eşlik etmektedir.

Kuşkusuz bu kampanyalarda demagoji esas olarak halkın hoşnutsuzluğunu birkaç kişinin sırtına yükleme görevini görür ama bu arada birilerinin zenginleşmiş olduğu da doğrudur. En büyük skandallar genellikle kısmi yeniden merkezileşme dönemlerinde açığa çıkmaktadır. Yugoslavya'da basında ve mahkemelerde defalarca milyonerlerin, yöresel parti yöneticilerini ve mülki amirleri de bararak çeşitli beyanat-

larda bulunduğu görülmüştür.

İnsanların zihinlerinde ve yüreklerinde reformun ortaya çıkardığı ihtiyaçların doğal bir sonucu olarak meydana gelen karmaşayı ölçmek ise daha da zordur.

Rejim reformdan önce eşitlikçi ideallerinden vazgeçmeye ve gelirlerin eşitlenmesini *(uranilovka)* aşağılamaya başlamıştı. Üretici güçleri genişletmek için maddi teşvik arama ve işçi konseylerinin yerel düzeyde yönetim güçlerini artırma güdüsü daha başlarda gelirlerin piyasa sonuçlarına ve son derece muğlak bir kavram olan "iş kalitesi"ne göre dağıtılmasının yüceltilmesine vardı (ki Gorbaçev'in yaptığı bundan farklı değil). Reformla birlikte işyeri yönetiminin sorumluluğu artıı ama sadece belli yönetici ekipler yararına!

Gerçekten, cesur ve başarılı girişimlerde bulunabilen bir müdürün performansı oranında iyi bir ücret alması, firmasının kendisine bir Mercedes/Benz tahsis etmesi "doğal" değil midir? (Bu markaya karşı olduklarından değil ama halk "Peugeotkrasi"den söz etmeyi yeğliyor). Sosyalizmde her üretim birimi bir "kolektif girişimci" olacaksa, "herkese işine göre" gibi "dar ücret bakışına sahip" bir dağıtım kıstasının bütünüyle terk edilmesi gerekmez mi?

Bu karı Yugoslavya'da çok yaygın ve piyasa sonuçlarına göre gelir dağılımının savunulmasına karşılık düşüyor. İşyerinde işçileri iktidarı (geçici olarak) mali uzmanlara devletmeye teşvik ediyor. İşyeri dışında firmalar arası dayanışmayı yok ediyor. Bu yaklaşım posta ve iletişim sektörünün sendika temsilcilerini "ekonomik fiyatlar" talep etmeye, yani posta ücretlerinin artırılarak kapitalist mantığa göre belirlenmesini istemeye itti. Reformun dili, mantığı ve kısa vadeli kâr esasına dayalı bakış açısı işte budur.

En yüksek gelirlerin elde edildiği sektörler piyasa ilişkilerini geliştiren mali aracı kurumlar, ithalat-ihracat firmaları, petrol ve gemi inşaat sanayileri oldu.

3. Artan dış borç

1964'ten 1971'e Yugoslavya'nın dış borçları dörde katlanarak 700 milyon dolardan 2.7 milyar dolara çıktı. Bu borcun %90'ı ve faizinin %95'i konvertibl dövizle ödenecekti. Söz konusu borç 1966 fiyatlarıyla Gayrisafi Maddi Hasılanın %14'ünü, ve 1971'de neredeyse %30'unu

temsil ediyordu. (Dünya Bankası Raporu, 1975).

Dış ticaret rakamlarının bölgelere göre incelenmesi Karşılıklı Ekonomik Yardım Konseyi (Çin ve Arnavutluk hariç, SSCB ve diğer "sosyalist" denen ülkelerin ekonomilerini eşgüdümleyen bu konseye Yugoslavya tam üye değildir. Burada ticaret, takasa benzeyen ve kar şılıklılık esasına dayanan yöntemlerle yapılır.) ile yürütülen ticaretin payının 1965'te %36 iken, 1970'te %25'e düştüğünü göstermektedir.

Buna karşılık başlıca gelişmiş kapitalist ülkeleri kapsayan OECD ile yapılan ticaretin payı 1965'te %47 iken, dönemin sonunda %62'ye yükseldi. Üçüncü Dünya ülkeleri ile yapılan ticaret ya sabit kaldı, ya da %15 ten %10'a düşme eğilimi gösterdi.

Yugoslavya'nın ticaret açığının büyümesi açıktır ki, OECD'den yapılan ithalatın çokluğundan kaynaklanmaktaydı.

İç fiyatlardan çok dünya piyasa fiyatlarının verdiği sinyallerin mali kazanç kıstası haline getirilmesi, her alanda ithalatı artırdı. Yugoslav yetkililer yerli enerji ve hammadde kullanımını teşvik etmek amacıyla düşük fiyatlar koyunca, yatırıma tahsis edilmek üzere ayrılan kaynakların ademimerkezleştirilmesi ve karar verme sürecinin yapısı temel sektörlerde darboğazlara yol açtı. İç ulaşımın yüksek maliyeti ve yetersizlikleri de bölgelerarası ticaret aleyhine ithalatı teşvik etti. Daha avantajlı fiyatlara sahip olan ve daha hızlı kâr getiren imalat sektöründe, sanayileşme çok hızlı bir ritim gösteriyordu ama altyapıda ve hammadde kullanımında buna paralel bir büyüme yoktu. Öyle ki bu gelişmenin temel unsurları ithalat ve dış satıcıların verdiği krediler oldu.

Yetkililer dış piyasalarda Yugoslav firmalarının kendi aralarındaki "haksız rekabet" uygulamalarını defalarca kınadılarsa da, aslında reformun getirdiği son derece "normal" bir davranış değil miydi bu?

Dinarın güçsüz konumundan kaynaklanan ve dinar krizini derinleştiren "yabancı para peşinde koşma" olgusu, giderek ticaretin itici gücü haline geldi. Üretim için gereksinim duyulan malları bir yana bırakan işletmeler büyük kârlarla satılan ithal edilmiş tüketim mallarına yöneldiler. Fiyat farklılıkları ve ihracata tanınan avantajlar birçoklarınca kötüye kullanıldı. Bazı firmalar kendi mallarını dışardaki hayali bir komisyoncuya satarak denetimsiz fiyatlarla yeniden ithal ettiler. 1970'de dinarın devalüe edileceğine dair bir söylenti yayılınca büyük çapta spekülasyon başladı; bu da önleyici bir ithalat dalgasını harekete geçirdi.

4. Yugoslav enflasyonu

Horvat (1976) reform arifesinde Uluslararası Para Fonu'nun (İMF) önerdiği nicelci teoriler ve monetarist çözümlerin Yugoslavya üzerinde kesin bir etkisi olduğunu vurguluyor. Hakim anlayışa göre, fiyat artışları, kredinin aşırı genişletilmesine (ki bu genişleme, talebi arturarak enflasyona yol açıyordu) karşı ekonominin bir tepkisiydi.

Bu anlayışın mantıki sonucu fiyat artışlarına neden olduğu düşünülen kredi ve para arzını kısmaya yönelik bir ekonomik politika formüle edilmesiydi. Nitekim alınan önlemler bu anlayışa uygundu. Tüketici kredileri sınırlandı; firmalar tasarruflarını dolaşıma giren fonları finanse etmek için kullanmaya zorlandılar; merkez bankasının ticari bankalara verdiği krediler kısıldı vb. Sonuç felaketti! Ekonominin büyüme oranı aniden düştü; göç ve işsizlik hızla arttı; kredilerin ve para arzının azaltılması ise fiyatlara istikrar getirmeyi başaramadı.

Belgrad İktisat Enstitüsü'nün araştırmalarına göre kredi artışı ve fiyat artışları arasında pozitif değil, tersine, hafif negatif bir bağıntı vardı. Para arzının en çok genişletildiği dönemler fiyatların en az arttığı dönemlerdi. Branko Horvat, Enstitünün Yugoslav fiyat oluşum sisteminin özgüllüğü üzerine yaptığı araştırmanın bulgularını şöyle özetliyor: Bir firmanın sermayesinin faizi ve amortismana ayrılan tutarlar sabit maliyetlerdir; ücretler her yerde olduğu gibi düşürülmeye direnç gösterir ama özyönetim sistemi sayesinde *depresyon dönemlerinde bile yükselme ve yüksek düzeyde kalma eğilimi ağır basar.* Bu nedenle gelirlere endekslenen vergiler de *bir resesyon döneminde bile* otomatik olarak artabilir.

Özyönetimli işletme, herhalükârda (başını belaya sokmamak için) ücret ve vergi ödemek zorundadır. Zor dönemlerde firma yeni işçi almaz, mevcutlarını işten atmaz ve üretim devam eder. Bu noktada kârla ve krediyle finanse edilen stoklar birikir. Bu iki kaynak kuruduğunda yerlerini olağanüstü ticari krediler (firmalararası karşılıklı veya zorunlu krediler biçiminde) ve sonunda da fiyat artışları alır.

Para arzının fiyatlar genel düzeyini belirlediğini öne süren nicelci nedensellik ilişkisi açıklaması, Yugoslavya'da da başka yerlerde olduğu gibi inandırıcı olmaktan uzaktır (en azından kredi kullanımı yaygınlaşıp, plan darmadağın olduğu zaman böyledir!)

Yugoslav işçilerin "ücret"lerinin bazen emeğin üretkenliğinden daha hızlı artığı bir dönemde, enflasyonu taleple açıklayan yaklaşım yerini "maliyet" enflasyonu açıklamasına bıraktı. Dikkatler önce "teknolojik rant"lardan yararlanan "organik bileşimi" yüksek sanayilerde elde edilen ücret artışlarının bulaşıcı etkisine odaklandı. Emekten kaynaklanmadığı düşünülen bu tür gelirleri ortadan kaldırmak ya da hiç olmazsa azaltmak için müterakki bir vergi tasarlanmışu. Bu vergi kaldırılınca gelir farkları büyüdü ve başka sanayi dallarındaki ücretlerin bu düzeye varma çabaları yeni bir "eşitlikçi" eğilim doğurdu.

Bu tür olayların yaşanmış olduğu yadsınamaz ama nedenselliğin *yönü* açık değildir: Fiyat artışlarına sebep olan ücret artışları mıydı yoksa tersi mi doğruydu?

Ücret ve fiyat artışları arasında potansiyel olarak pozitif bir bağıntının varolması bile kendi başına hiçbirşeyi açıklamaz. Üretimin dağılan gelir tutarının gerisinde kalması, talep kaynaklı bir enflasyona yol açabilir ama bu defa da üretimde neden ayarlama yapılmadığının açıklanması gerekir. Bu soru bizi sanayi ve tarımdaki birikim tarzlarının tahliline, yani "saf parasal" olguların değil, bütün sistemin tutarlılığını sorgulamaya götürür.

OECD uzmanları enflasyonun kaynağını bizzat özyönetimde görüyor ve; "İşçi konseylerinin hem ürünlerin satış fiyatını, hem de firma çalışanlarına dağıtılacak gelir düzeyini belirlemesine izin veren bir kurumsal sistem, yapısal bir enflasyon öğesi oluşturur" diyorlar. (OECD, *Etudes,* 1970, s.53)

Özyönetim olgunlaşmamaya mahkum mu? Aslında, Yugoslavya'nın kurumsal çerçevesinde fiyat ve gelir tercihlerini belirlemede neyin etkili olduğu sorusunu bir kez daha sormak gerekiyor. Hayat standartlarındaki değişmeler, yatırımların finanse ediliş biçimi, kredi tahsisinde ve üretim tercihlerindeki karar mekanizmaları, sürecin bütününü etkileyen toplumsal ve siyasal güçler, hepsi Yugoslavya'da yürürlükte olan atomize özyönetim sistemini biçimlendiren öğelerdir. Bunlar, özyönetim sisteminin girişimci işlevini boğar ve yönetim gücünü azaltırlar. İşte bu yüzden enflasyonu özyönetimle açıklamak aslında hiçbirşeyi açıklamamaktır.

Tahlilimizi bir adım ileri götürmek ve kurumsal çerçevedeki karar alma sürecini, giderek sistemin toplumsal ilişkilerini incelemek zorundayız.

Enflasyon üzerine son bir söz: Para hem hacmi, hem de işlevleri artırılarak "aktif" hale getirildi ama bu adım arzulanan tutarlılığı sağlamayı başaramadı. Enflasyon, finansman biçimi dahil birikim koşullarının dönüştürülmesiyle birlikte başgösterdi: kredi bankalarla özyönetimli firmalar arasında yeni bir toplumsal ilişki olarak genelleştirilmiş ama üretim hedefleri bir planla koordine edilmemişti. Kayıplar, tekrarlanan çabalar ve aşırı üretim kapasitesi piyasanın kararı olmadan, toplumsal olarak kabul görmüş bir düzenleme mekanizması olmadan çoğaldı.

Kapitalist toplumlarda enflasyon piyasaya ve ekonomik bunalıma bir direniş biçimi, piyasanın kararıyla meydana gelen iflasların yükünü erteleme ve bütün toplumu mal etme yoludur. Yugoslav toplumunda ise bu hepten böyledir. Piyasa kararlarının reddedilmesi sisteme sızmakta olan ideoloji tarafından meşrulaştırılıyor. Bu sadece bir "propaganda" meselesi değil artık. Gerçek mali risklerin olmayışı ve işlerin garanti altında oluşu, özel mülkiyetin kaldırılmış olmasından kaynaklanıyor. Bu durum sisteme derhal veya kendiliğinden bir tutarlılık getirmese de, özyönetimle piyasa arasında ilişkilerin dikkatle incelenmesini zorunlu kılıyor. Piyasa gerçekten özyönetimin vazgeçemiyeceği bir kan damarı mıdır?

III. Hangi özyönetim?

Özyönetimli işçilerin 1971'de Sarajevo'da yapılan İkinci Kongre'sinde V. Bakariç, 1961-68 yılları arasında firmaların işletme sermayesinin yarısından fazlasını kredi faizi olarak ödediklerini belirtti. Birçok firmanın varlıkları artık vadesi gelen borçları ve daha önce alınmış borçların faizini ödemeye yetmiyordu. Firmaların işletme sermayesi ve amortisman fonundan meydana gelen üretken kapasitesi mutlak değer olarak büyümüş, ama maddi ve göreli değer olarak düşmüştü. 1964-68 yılları arasında (1966 hariç) firmaların kendi kaynaklarından yaptıkları yatırımlar toplam amortisman tutarının giderek daha küçük bir miktarını temsil eder hale geldi: 1967'de %37, 1968'de %32 ve 1969'da %17 (Bakariç'in Sarajevo'da sunduğu tebliğ, 1971, s. 102). Birçok örnekte ücretler işletme ve amortisman fonlarından ödenmek zorunda kalmıştı. Bu açıdan özyönetim daha o zaman özünü yitirmeye başladı.

Burada ele alınan dönemde firmalararası "zorunlu kredi" genel bir eğilim, "nakit sıkıntısını" yani maddi üretim ile finansman arasında ortaya çıkan ve bütün ekonomiyi rahatsız eden farkı yansıtan tipik bir unsur haline geldi.

Ücretli işçi olarak "özyönetimli" işçiler

Özyönetim haklarının varlığına rağmen işçilerin greve gitmiş olmaları en azından özyönetimin başarısız olduğunun kanıtıydı. 1968-71 yılları arasında grevlere hoşgörüyle bakıldığından gerilimler iyice açığa çıktı.

Uygulamada, profesyonel yöneticiler siyasi kararla atanan yöneticilerin yerini aldı; yani politokrasi yerini teknokrasiye bıraktı. İşçiler Genel Kurulu, iktidarı çeşitli yönetim organlarına kaptırdı; resmi Yugoslav istatistiklerine göre İşçi Konseylerinde işçilerin oranı %76'dan (1960) %67'ye (1970) düştü.

Yönetime gelen ekipler birikimi nasıl yönlendirip, firmayı nasıl finanse edeceklerini kararlaştırıyor, sonra kararlarını yarı resmi bir şekilde Genel Kurula bildiriyor, bu arada uzmanlar da Genel Kurulu teknik belge ve bilgi bombardımanına tutuyorlardı. Özyönetim ayrıca kurumsal ve sosyo-politik kökenli bazı gerçek zorluklarla da karşı karşıyaydı. Josip Zupanov ve başka Yugoslav sosyologlar özellikle "ekonomik yapıların işletme maliyetlerini yükselten ve aşırı kırtasiyeye yol açan çok sayıda kuralın varlığı"na dikkati çektiler. Sık sık yapılan ve bazıları özyönetimi korumayı amaçlayan, ama en çok etkilenenlerin anlamını kavrayamadıkları hukuki mevzuat değişikliklerinin de pek işe yaradığı söylenemez. İşçilerin fiilen yönetimi ele geçirmelerini bir biçimde engellemek için kültürel farklılıklar bilinçli olarak kullanıldı. Bu dönemde firma büyüklükleri ve firmalararası birleşme ve devirler yönetici ekiplerin özerkliğini artırdı.

Ancak unutulmamalı ki, teknokratların bu yükselişi işçi haklarına çok önem veren bir toplumda yaşanıyordu. Yasalarla gerçeklik arasında her ne kadar büyük bir uçurum açılmışsa da, "negatif bir unsur" olarak özyönetim vardı ve yönetici ekiplerin gücünü, özellikle işçi çıkarma konusunda sınırlıyordu. Vladimir Bakariç şöyle diyor: "Hiçbir işçi konseyi çok sayıda işçi çıkarılmasını kabul etmez. Başka bir deyişle, herhangi bir modern teknik firmanın fonlarını fersah fersah

aşan yeni ve önemli yatırımlar olmaksızın uygulamaya konulamazdı." (1975; s.81)

Özyönetimli İşçilerin İkinci Kongresi'nde de benzer yorumlar yapıldı:

"Zenica'daki maden ve çelik kombinasında üretimin modernleştirilmesi ya da atölyelerin veya fabrika birimlerinin yeniden düzenlenmesi gibi gerekçelerle "artık size ihtiyacımız yok" diyerek hiçbir işçinin işten çıkarılamayacağı ilkesi kabul edildi. Rasyonel bir işbölümü ve gerekli seyyaliyetin sağlanması amacıyla, üretimle doğrudan ilişkisi olanların ve uzmanların yaşamboyu eğitilecekleri bir sistem kuruldu. Bor maden ve çelik havzasında fazla emek gücü bulunduğu gerekçesiyle hiçbir işçinin işten çıkarılamayacağı ve işçiye kendi işyerinde ya da başka yerde eşdeğer bir iş bulunacağı ilkesi de onaylandı". (Daktilo edilmiş kongre belgesi).

Tüm bu söylenenler Yugoslavya'da ve başka Doğu Avrupa ülkelerindeki reformların en duyarlı noktasına, **çalışma hakkına** değiniyor.

İşçiyi toplumun değer sisteminin çekirdeğine yerleştirdiğiniz andan itibaren, işçinin iş değiştirmesi çok önemli bir siyasal sorun haline gelir. Her işçinin ya da işçi kolektifinin o ana kadar elde etmiş olduğu iş konumunu savunması, toplumun bütünü için her zaman rasyonel olmayabilir. Ama bunun sadece iki çözümü vardır: Bu çatışma ya "piyasanın yasaları" tarafından hızla çözülür ya da sorunla ilgili kişileri de kapsayan ve onların çıkarlarını zedelemeyecek çözümler bulabilen mekanizmalar yaratılır. Bu da gerekli emek zamanını kısaltıp herkes arasında bölüştürülerek, iş değiştirmelerde işçinin vasıflarını ve konumunu yükselterek ve ailevi yükümlülükleri hesaba katarak mümkündür. Bu yaklaşımın getireceği "ek yük", halkın, herkese çalışma hakkı ilkesini rehber edinen ve sorunları çözmek için üretimde demokrasiyi derinleştirme yolunu yeğleyen bir yönetime duyacağı coşku ve yakınlıkla ödenecektir. Bir kez daha sorunun esas düğümlendiği yere geliyoruz.

Yugoslavya'daki reform koşullarında bu sorunların çözümü yoktu; ortada sadece iki çelişen, çatışan mantık vardı. İşte yatırımların yönetiminde "ücret sistemi benzeri" ilişkiler bundandı. Yani işçilerin özyönetim hakları ancak işten çıkarmalara ve yaşam standartlarını düşürücü girişimlere karşı kitlesel direnişle savunulabilecekti.

Firma yöneticilerine gelince, sermaye ve üretim araçlarının "ger-

çek" sahibi olmadıklarından, kâr maksimize ve üretim maliyetlerini minimize etmeye dayanan kapitalist rasyonaliteyi uygulamaya kalkmaları beklenemezdi. Üretim araçlarının savurganca kullanılması ve mali sorumsuzluk, konumları zaten garantili olmayan bu yöneticiler için önemli bir problem değildi. Bu açıdan bürokratların plan karşısındaki tutumları ile karşılaştırıldığında arada nitel bir fark yoktur; sadece bu yöneticilerde çok daha güçlü bir merkezkaç kuvvet vardır.

IV. Üretim araçlarının, gerçek toplumsallaştırma yapılmadan devlet mülkiyetinden çıkarılması

Bu incelemede ele alınan dönemde, "resmi" olarak Yugoslav ekonomisinde "sosyal sektör" özel sektörün aleyhine genişlemeye devam etti.

Ama işin özüne bakarsak, aslında bu makro-ekonomik düzeyde, hem işyeri düzeyinde ekonomiye ("toplumsal mülkiyet") daha az denetim eğilimi egemendi. (Ayrıca bak. Brus, 2, 1975).

Özel sektörün incelenmesi bu negatif bilançonun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Özel sektörün dinamiği

Özel sektör ve ilişkilerinin toplumsallaşmış sektör içindeki yeri ve gelecekte sahip olacağı yer Yugoslavya'da uzun tartışmalara konu oldu. R. Bicanic gibi bazı yazarlar NEP döneminde Bolşevikleri ikiye bölen tartışmanın bugünkü sorunla ilgili ipucu sunmadığını düşünüyorlar. Yugoslav ekonomisinin ve bu ekonomideki toplumsallaşmış sektörün bugünkü gelişme düzeylerinde "güvensizlik duygusu"nu ve sömürü ilişkilerinin hortlayacağı korkusunu "anlaşılmaz" buluyorlar. Branko Horvat gibi kuramcılar (6-1969) soruna yepyeni bir çözüm getirdiler. Horvat'ın savunduğu ademimerkeziyetçi "birlikçi sosyalizm" modeli çerçevesinde, özel üretim araçlarında harcanan kişisel emek, doğrudan bir özyönetim biçimi olabilirdi. Horvat piyasa ve özel mülkiyetin (ücret-sömürü ilişkisi olmadan) sosyalizm içinde bir geleceğe sahip olduğuna inanıyordu. Aynı yaklaşıma sahip Yugoslav iktisatçılarından Alexander Bajt "bireysel ya da kolektif toplumsal mülkiyet" kavramını geliştirdi. Bu biçim özel üreticinin "toplumsal ürünün

kendi emeğinden kaynaklanan kısmından fazlasını almaması" kaydıyla geçerli olabilirdi.

Ne var ki özel sektör konusundaki genel kanı kuşkulu ve pragmatik olmaya devam etti. Toplumsal sektörün yetersiz kaldığı yerlerde, özel üretim araçları üzerindeki vergiler azaltılarak, özel sektörün gelişmesine izin verilecekti. Ancak sınırlamalar kalkmadı. Hiç kimse 5 kişiden fazla işçi çalıştıramıyor, 10 hektardan fazla arazi sahibi olamıyordu. Bu arada, planın ve plana özgü yeniden dağıtım işlevinin ortadan kaldırılmasından sonra, her iki sektörde firmalararası rekabet de başlamıştı. Bu koşullarda, reform toplumsal ve özel sektörler arasında başlayan geçişimi yani giderek artan gönüllü işbirliği eğilimini tersine çevirdi.

1964'te yaklaşık 1.300.000 kooperatif üyesi vardı. 1971'de bu rakam 860.000'e düştü. Toplumsal sektöre verilen sübvansiyonun büyük miktarda azaltılması bu dönüşümün temel nedenlerindendi. Ama hepsi bu kadar değil.

Yönetimin kooperatiflerdeki köylülerle ilişkileri ve şüpheci yaklaşımının da kuşkusuz olumsuz bir etkisi oldu. Bu tavır, daha önce işbirliği yönünde atılan adımların neden güçsüz olduğunu da açıklar. Köylüler yönetimin sözleşme yükümlülüklerini yerine getirmemesinden bıkmış, eşitsiz güç ilişkilerinin, ortaklaşa kazanılan gelirlerin dağıtımı konusunda çatışmaların ve özyönetim çabalarının başarısızlığa uğramasının acısını çok çekmişti. Kooperatifleriyle ilgili kararlarda sadece "yol gösterici" oy verme hakkına sahiptiler ve temsilcileri yoktu.

Bu sorunlar bir yana, eleştirinin nerede odaklanacağı ve işleri düzeltme çabasının daha fazla demokrasi ve kooperatiflerdeki köylülere saygı gösterilmesi mi, yoksa özel sektörü daha fazla özerkliğe ve dağıtılan toplumsal sektörle rekabete teşvik yönünde mi olacağı konusu tarımın yönetimi açısından önemliydi. İstenen sonuç ne idi bilmiyoruz ama reformun fiili sonucu köylüleri sorunlarına bireysel çözümler aramaya itmek oldu.

Köylüler kendilerine açılan bireysel gelişme marjlarını kullanarak toplumsal konumlarını yükseltebileceklerini fark edince, kooperatiflerde işbirliği yapma isteklerini iyice yitirdiler. Konumlarının istikrarlı, tanımlanmış ve kabul görmüş bir konum olmadığını bildiklerinden bu eğilimleri iyice güçlendi.

Durumu hızla kötüleşen toplumsallaşmış sektöre katılmak giderek

daha az çekici oluyordu.

Başlangıçta bir süre artan tarım ürünleri fiyatları sanayiye kıyasla tarımın lehine işledi. Reform %35'lik bir artış planlamıştı. Uygulamanın ilk iki yılında %66'lık bir artış elde edildi (aynı dönemde imalat sanayiinde %28'lik, parekende ticarette %59'luk artışlar sağlanmıştı.) Ama bu arada tarıma yapılan sübvansiyon Avrupa'da görülen en düşük düzeye indi. Reformun genel ruhuna uygun olarak, yatırımların finansmanı için federal fonlar da büyük ölçüde azaltıldı. Sanayideki fiyatların artışı hızla tarımsal fiyatlara yaklaştı ve kredilerin de pahalılaştığı bir dönemde girdi fiyatlarını yükseltti. Zararlar artmaya başladı.

Piyasa fiyatları ve yatırım finansmanında kullanılan yeni yöntemlerin baskısıyla, devlet kombinaları ve çiftlikleri gübre tüketimlerini üçte bir, başta ücretleri daha yüksek olan nitelikli personel olmak üzere işçi sayısını yarı yarıya, traktör ve hayvan sayısını da yarı yarıya azalttılar. Bunların büyük bir kısmı özel sektöre satıldı (toplumsallaşmış sektörde traktör sayısında görülen mutlak düşüşün nedeni budur). Bu gelişmeler bağlamında kooperatiflerin çekiciliği azaldı ve bireylerin sahip olduğu traktörlerin rekabet gücü arttı. Kooperatif sayısı yarıya indi.

V. Çatışmaların çoğalması (1968-1971)

1971'de hem piyasa yönelimli reformlara hem de bürokrasiye karşı işçi grevlerindeki yükselişin, 1968 öğrenci ve solcu aydın hareketiyle birleşmesi ve uluslararası gerilimin artmasıyla yeni bir dönüm-noktasına gelindi. Piyasa mekanizmalarının yaygınlaştırılması derhal durduruldu ama artık çok geçti; sistemin ve mevcut dayanışma biçimlerinin dağılmış, parçalanmış oluşu artık geri dönülmez bir noktaya varmıştı. Aşağıdaki iki makale bu durumu çok güzel anlatmaktadır.

Öğrenci ayaklanması

Öğrencilerin resmi gazetesi *Öğrenci*'de yayımlandığı biçimiyle öğrenci talepleri şunlardı:

Siyasal eylem programı

"Sosyalist toplumumuzun, tek bir halk ve eşit ve özgür birkaç ulustan oluşan özyönetimli topluluğumuzun temel sorunlarına hızlı ve etkin bir çözüm getirmek için aşağıdaki önlemlerin alınmasını gerekli buluyoruz:

I

1. Toplumumuzdaki büyük toplumsal eşitsizliği hızla azaltacak önlemler alınmalıdır. Bu amaçla, "herkese çalışmasına göre" sosyalist ilkesinin sistematik olarak uygulanmasını, kişisel geliri belirleme kıstaslarının açık ve kesin biçimde tanımlanmasını, asgari gelir-azami gelir diye bir anlayışı benimsenmesini, iktidar tekeline sahip olmaktan kaynaklanan sosyalizme aykırı, ayrıcalıklı konumlara dayalı gelir farklılıklarının kaldırılmasını talep ediyoruz. Sosyalist olmayan biçimde özel mülkiyet biriktirme eğilimine karşı girişimlerde bulunulmalıdır. Haksız olarak elde edilmiş mülklerin derhal millileştirilmesini talep ediyoruz. Toplumumuzdaki ayrıcalıklar ortadan kaldırılmalıdır. Aşırı yüksek ücretler müterakki vergiye tabi olmalıdır.

2. İstihdam sorununu hızlı bir biçimde gerçekten çözmek ve ekonomimizin gelişmesi için, tüm ülkede herkesin çalışma hakkını tanıyan uzun vadeli bir bakış açısı benimsenmelidir. Tam istihdam ve halkımızın maddi ve kültürel koşullarını iyileştiren bir yatırım politikası benimsenmelidir. Genç nitelikli işçilerin işe girmelerine olanak tanınmalı, fazla mesai ve gönüllü çalışma ya asgariye indirilmeli, ya da tamamen kaldırılmalıdır. Boşalan işlere uygun beceri ve niteliğe sahip kişiler alınmalıdır.

3. Tüm toplumda özyönetimi kurmak ve toplumumuzun gelişmesini engellemiş olan bürokratik güçleri ortadan kaldırmak için hızla önlem alınmalıdır.

Özyönetimi sadece işyerinde değil, en küçük yerel yönetim biriminden federal hükümete kadar her düzeyde sistematik olarak geliştirmeliyiz; böylece üreticiler üretim organları üzerinde gerçek bir denetime sahip olabileceklerdir. Gerçek özyönetimin gelişmesinin anahtarı işçilerin çalışma koşulları ve artıkdeğerin dağıtımı konusunda tamamen bağımsız karar verme yetenekleridir.

Bütün özyönetim organları bu görevlerin yerine getirilmesinden sorumlu olmalı, başaramadıkları takdirde toplumsal sorumluluğunu

üstlenmelidirler. Kişisel sorumluluğa da hak ettiği önem verilmelidir.

4. Özyönetim organlarına paralel olarak,bütün sosyal ve siyasal örgütler, özellikle Komünistler Birliği demokratikleştirilmelidir. İfade özgürlüğünü sağlayacak araçların demokratikleştirilmesi özel önem taşımaktadır. Son olarak, demokratikleşme Anayasada tanınan bütün hak ve özgürlüklerin uygulanmasına olanak tanımalıdır.

5. Toplumsal mülkiyeti özel mülkiyete dönüştürme yolundaki bütün girişimler derhal durdurulmalıdır. Bireysel emeği bireysel ya da belli bir gruba ait sermayeye dönüştürme girişimlerine son verilmelidir. Bu tür eğilimleri kesin biçimde ortadan kaldıracak yasal önlemler alınmalıdır.

6. Gayrimenkul yasası toplumsal veya özel mülkiyetle spekülasyon yapılmasını önleyecek şekilde derhal değiştirilmelidir.

7. Kültürün ticarileştirilmesinin yolları kapatılmalı, yaratıcı kültürel etkinlik olanakları herkese açılmalıdır.

II.

1. Eğitim sisteminde, ekonomik ve kültürel gelişmenin ve özyönetimin gelişmesinin gereklerine yanıt verecek şekilde derhal reform yapılmalıdır.

2. Bütün gençlerin eşit eğitim koşullarına sahip olması Anayasa ile güvenceye alınmalıdır.

3. Üniversitenin özerkliği yasa ile tanınmalıdır."

(R. Plomenic'nin "La Révolte des étudiants en juin à Belgrade" / Öğrencilerin Belgrad'da Haziran Ayaklanması/ *Quatrième Internationale* No: 34, Kasım 1968, s. 38)

İşçilerin hoşnutsuzluğu

"Belgrad'daki öğrenci ayaklanması üzerine yayımlananlar bir yana bırakılırsa, 26-29 Haziran 1968'de toplanan sendika kongresi hakkında mutlak bir suskunluk hüküm sürüyordu. Yugoslavya Sendikalar Konfederasyonu'nun Altıncı Kongresi, işçilerin, boyutları ve toplumsal önemi açısından öğrencilerin öfkesini aşan hoşnutsuzluğunun patladığı arena oldu.

Dört gün boyunca Yugoslavya'nın farklı bölgelerinden ve sanayi

sektörlerinden gelen konuşmacılar birbiri ardına kürsüye gelerek "ekonomik reform"un sonuçlarını genellikle ağır sözlerle eleştirdiler. Üsküp, Ljubljana ve Zagrebli metal işçileri adına konuşan Milos Kicoviç "Kağıt üzerinde sosyalizmden sıkıldık artık!" diyerek, sendikaları işçilerin haklı maddi taleplerini desteklemeye çağırdı. Kongre arifesinde *Borba* gazetesinde bir metal işçisinin hükümete ağır eleştiriler yöneltten bir mektubu yayımlandı: "Ülkede işçi özyönetimi oldukça gelişmiş bir durumdayken, bunun işçi sınıfını yani üreticileri yoksullaştırmış olduğunu kabul etmemiz gerekiyor. Üreticiler en temel hakları için kavga vermek zorunda kalırken, birileri zengin oluyor. Evleri, villaları ve otomobilleri olanlar yurtdışına tatile veya gezilere çıkabiliyorlar. Sendikanın neden yavaş yavaş öldüğünü anlamak zor değil... Sendikayı suçluyorum çünkü bir metal işçisinin ücretinin, yaşamasına yetmeyecek kadar düşmesine izin vermiştir.

İşçilerimiz ya başka ülkelere göç ediyor ya da burada işsiz kalıyorlar. Suçlular devletin üst organlarıdır. Onlara villalarını ve yüksek ücretlerini biz verdik. Biz fabrikada birbirimizle kavga ederken paramız başka bir yerlere gidiyor. Sendika hükümetin değil işçilerin çıkarlarını savunmalıdır." (*Borba* 1 Haziran 1968)

Kongrede ifade bulan hoşnutsuzluk o kadar güçlüydü ki, Tito öğrenci ayaklanması sırasında başvurduğu manevrayı yeniden kullanmak zorunda kaldı. Kongrede kürsüye çıktı ve "ekonomik reform"un olumsuz sonuçlarını suçlayan bir konuşma yaptı.

("Le mécontentement des ouvriers Yougoslaves" /Yugoslav İşçilerin Hoşnutsuzluğu/ *Quatrième Internationale* No: 38, Temmuz 1969, s. 32.)

DEVRİMDEN BU YANA YUGOSLAVYA: BAZI ÖNEMLİ TARİHLER

8 Mart 1945: Yugoslav Komünist Partisi (YKP) ile sürgündeki hükümet arasında varılan uzlaşma resmen bir koalisyon rejimi kurulmasını sağladı ama YKP 800.000 kişilik partizan ordusunu ve halk kurtuluş komitelerini dağıtmadı.

Ekim 1945: Son iki burjuva bakan da hükümetten ayrıldı. Yeni devlet aygıtı üretim araçlarını ve bankaları millileştirdi, toprak reformu yaptı, dış ticareti devletleştirdi.

1945-58: *Sovyet modeline uygun tam merkeziyetçi planlama ve toprakların kolektifleştirilmesi dönemi.*

29 Kasım 1945: Referandumdan sonra Yugoslavya Federatif Halk Cumhuriyeti ilan edildi.

1948: Kremlin "Tito kliği"ni kınadı ve "YKP içindeki sağlıklı unsurları" yeni bir yol tutmaya çağırdı. buna tepki olarak YKP içindeki kominform yandaşları acımasızca tasfiye edildi; partinin ezici çoğunluğu Yugoslav önderliğini destekliyordu. Bunun üzerine Kominform dünyanın bütün komünist partilerinde geniş bir "Titocular" temizliğine girişti.

1950: İşçilerin özyönetimi yasası kabul edildi; ekilebilir arazilerin %80'i özel mülkiyete açıldı.

1950/1952-65: *Bu dönemde özyönetim hizmet ve kültürel sektör dahil bütün sektörlere yayıldı ama devlet yatırımların %70'ini kontrol ediyordu. Özel sektör tarım ve küçük zanaatlarla sınırlıydı (Birinci tür piyasa reformları üzerine Sunuş 2'ye bakınız).*

1954: Milovan Djilas tasfiye edildi.

1955: SSCB başbakanı Kruşçev iki rejimi barıştırmak için Yugoslavya'ya geldi.

1958: Yugoslav Komünistler Birliği'nin Yedinci Kongresi özyönetimin sadece "Yugoslav tipi Sosyalizm"in değil sosyalist devrimin evrensel bir hedefi olduğunu kabul etti.

1965-71: Bu dönemde piyasa yönelimli ekonomik reform tam anlamıyla uygulamaya konuldu: Firmalararası rekabet yoluyla kârlılık amaç oldu; dünya piyasasında fiyatlar serbest bırakılarak Merkezi Yatırım Fonu ortadan kaldırıldı. ("Piyasa sosyalizmi" konulu Sunuş 3'e bakınız).

1965: Ademimerkeziyetçi ekonomik reform yürürlüğe konuldu.

1968: Öğrenci ayaklanması, işçi grevleri ve son derece kritik bir sendika kongresi yaşandı. Tito kapitalist ilişkilerin gelişmesini eleştirerek, SSCB'nin Çekoslovakya'ya müdahalesini kınadı.

1971: Hırvatistan'da milliyetçi hareket yükseldi.

1971-80: Bu dönemde kısmi bir yeniden merkezileşme yaşandı. *İsimsiz banka hesabı açma hakkı kaldırıldı.* "Özyönetimli planlama" görüşmeler sonucu varılan anlaşmalar sonucunda uygulamaya kondu. Büyük firmalar parçalanarak küçük birimler oluşturuldu.

1972: Hırvatistan'da baskı ve tasfiyeler. Tito milyonerleri suçladı.

1973-74: Sol eğilimli Praxis dergisine ve Kominformculara karşı baskılar yoğunlaştı.

1976: Birleşmiş emek yasası, firmaların küçük birimlere bölünmesi çerçevesinde özyönetimin gücünü artırdı.

1980-88: *Bu dönem dış borç, ekonomik bunalım, siyasal tıkanıklık ve Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) giderek artan baskılarının yaşandığı dönemdir.*

Sunuş:4

Sovyetlerde 1920'lerde Değer Yasasına İlişkin Tartışmalar: Eleştirel bir güncelleştirme denemesi

Bölüm Planı

İki tartışmanın ayırdedilmesi gerekmektedir:

1. **Pazar toplumsal açıdan yansız mıdır?**

a Farklı görüşler
b) Deneyden çıkarılan dersler
NEP deneyimi
NEP sonrası örnekler

2. **Kapitalizm sonrası geçiş dönemine ilişkin "ekonomik yasalar" sorunu**
a) Buharin: Tek düzenleyici olarak değer yasası
b) Preobrazenskiy: Çatışan iki yasa
1- Değer Yasasının tarihsel nitelği
2- Dünya pazarı ile çelişkili ilişkiler
3- Dönüşümün hedefi
4- "Sosyalist ilkel birikim yasası" varsayımı

3. **Sorunun güncelleştirilmesi**

a) Preobrazenskiy'in tarihsel yaklaşımı
b) Sosyalist ilkel birikim yasası sorunu

Ekler
Sol Muhalefet ve Köylüler (1927 Platformundan seçmeler)
"Tahıl Bunalımı" Üstüne; Moshe Lewin
"Sağ" Kanat Üstüne; Moshe Lewin

Sovyetler Birliği'nin bugünü ve yarını hakkında saydamlık arayışı, çok doğal olarak SSCB'nin geçmişinin ve özellikle de Stalin'in yükselişini çevreleyen olayların gözden geçirilmesi yönünde bir çabaya yol açmıştır. Her akım 20'li yılları, özellikle NEP'e son verilmesini, geleceğe nasıl baktığına ve Stalinciliği nasıl değerlendirdiğine göre yorumladı. Tarih siyasal bir tartışmanın konusu oldu. Ama Stalinizm arkasında fazla iz bırakmamak için kayıtları ve belgeleri yok etmişti.

İki tartışmayı ayırdetmek

Herhangi bir karışıklığa meydan vermemek için bugün en azından iki tartışmayı birbirinden ayırt etmek zorunluluğu vardır: bunlardan biri NEP'in sona erdirilme biçimi, öbürü NEP'in yarattığı gerçek çelişki ve çatışmanın doğası ve boyutlarıdır.

Gerçekten de, Troçki ve Sol Muhalefet'in yaptığı gibi (Bak ek, s.....) NEP döneminde Buharin'in önerdiği "kaplumbağa adımı" ile sanayileşme ve Stalin'in zorla kolektifleştirme / çılgınca sanayileşme politikasının yanlış olduğuna inanmak mümkündü. Buharin'in köylü sorununa ve daha genel olarak mevcut bütün becerileri harekete geçirip kullanma gereğine yakın ilgi gösterdiğini düşünmek mümkün. Preobrazenskiy'de ise "nesnellik" dikkati çeker. Bu nesnelcilik eğilimi kısmen Preobrazenskiy'in sonunda neden Stalin'in dayattığı sanayileşmeyi desteklediğini açıklayabilir. Bir başka deyişle, "Buharin'in görüşlerini" ya da hasmınınkileri benimsediğini söylemek Stalinist politikanın iki farklı sorununu, iki yüzünü ve iki dönemini birbirine karıştırmak anlamına gelir. Neden bahsettiğimizi açık bir şekilde ifade etmekte sonsuz yarar var.

Kanımızca, NEP'in birdenbire sona erdirilme biçiminin, Sovyet toplumunda kalıcı olumsuz etkiler doğurduğuna kuşku yoktur. Ne zorla kollektifleştirme,ne "bir sınıf olarak kulakların fiilen ortadan kaldırılması", ne sanayileşmedeki dengesiz ritim ve tercihler ille de benimsenmesi gerekli ve kaçınılmaz politikalar değildi. Bu konuda eleştirimiz temeldendir. Ama bunu yaparken, bizi ilgilendiren ötekı tartışmayı da bir kenara itmemek gerekir: NEP'in hedefi neydi? NEP'in yapabilecekleri nelerdi? Ve daha genel olarak **sosyalizmin kuruluşunda piyasa ilişkilerinin rolü nedir?**

Burada bu tartışmaların sistematik bir çözümlemesini yapmak ni-

yetinde değiliz. (Bak; bibliyografyada SSCB'de 1920'li yıllarda yapılan tartışmalara ilişkin yapıtlar). Kaldı ki, Stalin bir kez zorla kollektifleştirme ve sanayileşmeyi uygulamaya koyduktan sonra, birbiriyle çatışan görüşler tamamen yer değiştirdiler. Buharin'in bu noktada ileri sürdüğü eleştiriler birçok açıdan Sol Muhalefet'in eleştirilerine yakındı; oysa Preobrazenskiy o sırada Sol Muhalefet'ten ayrılmıştı.

Preobrazenskiy ve Buharin ile görüş ayrılıklarımız ne olursa olsun, yirmili yılların başında, bizimki gibi geriye dönüp bakma lüksüne sahip olmadan, başlattıkları tartışmanın kalitesine saygı duymak gerekir. Vurguladıkları teorik ve pratik sorunlar, bugün de kapitalizm sonrası toplumların tümünde çözülmesi gereken problemlerin başında gelir. Bu tartışmaları, yani Stalin tarafından karikatürleştirilen biçimiyle değil, doğrudan doğruya, gerçek kuramcılarına giderek ortaya çıkarmak ve güncelleştirmek gereklidir.

Bu bölümde yukarıda anılan başlıca iki sorunu ele alacağız: Bunlardan birincisi piyasa genişleyince ne gibi toplumsal farklılaşmalar doğacağı meselesi, ikincisi ise sosyalizme geçiş sürecine egemen olan ekonomik yasalar üzerine teorik tartışmadır.

1. Piyasa "toplumsal bakımdan yansız" mıdır?

"Yansızlık" terimi ile piyasanın farklı sınıfsal yapıdaki toplumlarda yararlanılabilecek bir mekanizma olduğu kastedilmektedir. Bu varsayım doğruysa, piyasa bir başına özgül toplumsal ilişkiler ortaya çıkarmaz, beslemez.

Preobrazenskiy ile Buharin'i bu konuda karşı karşıya getiren tartışma ne idi?

a) Farklı görüşler

Buharin

Buharin, tıpkı Preobrazenskiy gibi bir devrimci ve Marksist bir kuramcı idi. Ama Preobrazenskiy'den farklı olarak **burjuva devletin devrilmesinin, sosyalist sanayiye özel sektörle olan rekabetinde üstünlük sağlamaya yeteceğine** inanıyordu. Durum böyle olunca, piyasayı devlet sektörü ile özel üreticiler arasında "eşit" mübadele sağlamaya elverişli bir araç saymak gerekirdi; piyasanın bu işleyişi işbir-

liğini artırır, dolayısıyla da toplumu sosyalist dönüşüme götürürdü. Bu çerçevede Buharincilerin, kulaklara "zenginleşiniz" demekteki amaçları "işçi-köylü blokuna" istikrar kazandırmak, hatta toplumsal çelişkileri azaltmaktı.

"Sosyalizme doğrudan üretim sürecinden ulaşmayacağız; mübadele ve işbirliği aracılığı ile ulaşacağız." ("Sovyet Ekonomisi üzerine Yeni Bir Görüş yada İşçi-Köylü Bloku Nasıl Çökertilir?" İlk yayımlandığı yer Bolshevik, Moskova, 10 Aralık 1924).

Buharin bu makalesinde Preobrazenskiy'in "belirsizlikleri" konusunda oldukça alaycı bir üslup benimsemiştir. Çünkü Preobrazenskiy kooperatifleşmenin tarımda toplumsallaşmayı getireceğine inanmakla beraber, bunun işbirliğinin olası evrilme doğrultularından sadece biri ve en olumlusu olduğunu savunuyordu. Buharin ise evrimin bu yönde olacağına kesin gözüyle bakıyordu. "Aslında sınıf ilişkilerinin iyice pekişmesine doğru değil, ortadan kalkmasına doğru ilerliyoruz. Sosyalist ekonomik ortamda ve onun toplumsallaşmakta olan periferisinde birikim ne kadar hızlı olursa, proletarya ile köylüler arasındaki karşıtlık o kadar azalır."

Buharin'e göre bu özgül dinamik kapitalizmdekinin tam tersine işliyordu çünkü kapitalizmde, küçük meta üretiminin kapitalist sistemle bütünleşmesi burjuvazi (hakim sınıf) ile küçük köylüler arasındaki çıkar çatışmasını keskinleştiriyordu.

Buharin, Preobrazenskiy'in kuşkularında "köylü düşmanlığı" ve köylülere karşı yersiz bir güvensizlik görüyordu. (Buharin'in sonraları kötü ün kazanan polemik tarzını kullanmaktan çekinmediğini de belirtmeden geçmeyelim.)

"Burada çarpıcı olan Preobrazenskiy'in alçakgönüllülüğüdür; Lenin'le polemiğe girmiyor... sadece henüz var olmayan, ortaya çıkacağı umulan bir şey hakkında teorik bir çözümleme yapılamayacağını belirtiyor... Preobrazenskiy'e göre köy ekonomisinin evrimi üç doğrultuda gerçekleşebilir:

1. Küçük meta üretimi küçük meta üretimi olarak kalır.
2. Küçük üretim kapitalist işbirliği aracılığıyla kapitalistleşir.
3. Küçük üretim henüz bilinmeyen sosyalist bir yolla işbirliğine yönelir; tarımsal kartel ve komünler bunun ilk aşamaları, ilk örnekleridir."

Bu saptamayı yapıktan sonra ise şöyle devam ediyordu:

"(...) Preobrazenskiy proletarya diktatörlüğünün kullanabileceği yolların özgül karakterini anlamıyor. Sanıyor ki, köy ekonomisinin evrim yasaları proletarya iktidarında da kapitalist iktidardaki gibi kalacak! (...) Köylü kitlesinin kooperatif örgütleri, burjuva iktidarında kaçınılmaz olarak kapitalizmle bütünleşmişse de, proletarya iktidarında, proleter ideolojisinin, bankaların, kredi ve sanayinin, örgütleyicilerin varlığıyla durum farklı olacaktır."

Preobrazenskiy

Preobrazenskiy, Buharin'in dediği gibi, evrimin doğrultusu konusunda kuşkular taşıyordu. Bunun nedenlerinden biri sosyalist denilen sanayinin (devlet sektörü) üstünlüğünün geçiş döneminin başından itibaren güvencede olduğuna inanmamasıydı (bu konuya sonra döneceğiz). Preobrazenskiy, piyasa ilişkilerinin genişlemesiyle kırsal bölgelerde de toplumsal farklılaşmanın kaçınılmaz olarak artacağını düşünüyordu. Toplumsal çatışmaların ortaya çıkacağını çok önceden sezmiş ve bu konuda *NEP'ten Sosyalizme* adlı bir kitap bile yazmıştı. Kitapta piyasanın yaratacağı NEP türedilerinin işçi devletini boğmaya çalışmasını anlatan bir senaryo vardı. *Yeni İktisat*'ın yazarı, aslında bir yandan dünya pazarı ile ilişkiler bakımından, öte yandan da sanayileşmenin yetersizliği ve tarımsal ihtiyaçları yeterince karşılayamaması bakımından, zengin köylülerle potansiyel uyuşmazlık alanlarını belirlemeye çalışıyordu.

Birinci nokta, ülkenin sanayileşmesi için gerekli donanımı sağlamak üzere ihraç ürünleri (en başta tarım ürünleri) elde etme ihtiyacına bağlıydı. Devlet tekeli köylülere onların dünya pazarında ürünlerini serbestçe satabildikleri takdirde elde edebileceklerinden daha düşük fiyat veriyordu. Preobrazenskiy, kapitalist birikime getirilecek her sınırlamanın bir gerilim kaynağı olacağını belirtiyordu.

İkinci nokta ülkenin genel durumuna bağlıydı. Preobrazenskiy zengin köylü tabakası ile kararlı bir ittifak kurulabileceğine inanmayı saflık sayıyordu: tarımsal mal ve ürün fiyatlarının yükseltilmesi rejimin toplumsal hedefleriyle (emekçilerin yaşam düzeyinin yükseltilmesi) uyuşamazdı ve devlet henüz çiftçilere istediklerini, yani tarımsal üretimi ve kırsal bölgede yaşam düzeyini yükseltmeyi sağlayacak donatım, altyapı, gübre, kalifiye personeli verebilecek durumda değildi.

"Fakat proletarya diktatörlüğü, yalnız kırsal kesimle ilişkileri yönlendiren politikada işlenen hatalar yüzünden köylülerle "iyi geçinmekte" başarı sağlayamadığımız takdirde değil, ekonomik temelimiz, piyasa ekonomisinin üreteceği kapitalist yapılardan daha yavaş gelişeceği için de tehlikeye girebilir. *(NEP'den Sosyalizm'e* Moskova'da ilk yayımı 1926-27 Fransızcadan çeviri, Preobrazenskiy 1966, s. 328).

Preobrazenskiy, zengin özel tarım sektöründen emilecek kaynaklarla ülkenin sanayileşmesini sağlamaya öncelik tanımayı zorunlu görüyordu. Buna karşılık bu sektöre ihtiyacı olan donatım, elektrik, ulaşım ağı, vb. sağlanmalıydı. Ona göre, izlenecek vergi politikası, bir artık yaratamayan fakir köylüleri açıkça kayırmalıydı. Bu önermelerden de anlaşılacağı gibi, Preobrazenskiy (bu tartışmanın karikatürleştirilmiş anlatımlarının ima ettiğinin aksine) tarıma yüksek bedelle sanayi ürünleri dayatarak onu boğmaktan yana değildi; halkın yaşam düzeyi aleyhine birikim sağlanmasını ise hiç ama hiç savunmuyordu.

"Bu bakımdan benim gerçek görüşüm şöyle özetlenebilir. Devlete ait sanayi ürünlerinin fiyatları konusunda güdülecek adil bir politika şu üç hedefe yönelik olmalıdır: Sanayinin teknik açıdan yeniden donatımı ve genişletilmiş yeniden üretim için sermaye birikimi, ücretlerin yükseltilmesi, fiyatların düşürülmesi. Bu üç hedefe aynı anda ulaşılabilir mi? ... Evet, ulaşılabilir. Ancak ekonomi dengede kalırsa, devlet ve köylü sektöründe gelirlerin hacmi dengeli ve kararlı bir durumda olursa çelişki doğar. İşte o zaman birikimi gerçekleştirmek ücretleri düşürmek ya da fiyatları artırmakla olur... Ama emeğin üretkenliğinde sağlanacak bir artış bu üçlü sorunu yeniden çözebilir... Verimlilikteki artışın sağladığı kazancın bu üç hedef arasında paylaştırılması üretim artışına ve emeğin üretkenliğine bağlıdır ama aynı zamanda da bu artışın meydana gelmesi için vazgeçilmez bir koşuldur." (a.g.e. s. 332-333).

Görülüyor ki burada gerçek tartışma, öncelikle işin daha iyi düzenlenmesi sayesinde üretkenliği artırarak kazanç sağlama arayışı ve ikincisi, *optimum* birikim düzeyini bulma konusundadır. Stalinci sanayileşme politikasının daha sonraları sunduğu üzere maksimum birikim düzeyi değil; çünkü Preobrazenskiy'in makalesinde vurguladığı gibi, üretkenliği artırarak kazanç sağlama olasılığı, halkın yaşam düzeyinin yükseltilmesine bağlıdır.

Preobrazenskiy'e göre bu optimum oranı elde etmenin güçlüklerinden biri özel ticaretin hâlâ özel sektörün elinde olmasından kaynaklanıyordu. Dolayısıyla görceli bir kıtlık durumunda bu sektör sanayi fiyatlarındaki düşüşü tüketici için fiyat indirimi lehinde değil, kendi birikimi yönünde kullanabilirdi.

b) Deneyden çıkarılan dersler

NEP Deneyimi

Moshe Lewin'in kitabı *La Formation du Système Soviétique* (Sovyet Sistemimin Oluşumu) Sovyet tarihinin bu dönemiyle ilgili ayrıntılı bilgi edinmeye olanak sağlamaktadır. Stalinist politikanın önceden belirlenmiş bir tasarı olmadığını, **biriken güçlüklere ve gerilimlere bürokrasinin bir yanıtı olduğunu** göstermektedir. Kitap bu dönemde sadece "kulak"lara baskı yapıldığı yolundaki Stalinist iddianın gerçekdışılığını ortaya koymaktadır. Stalin'in çarpıtmaları bir yana bırakılsa da, NEP'in gerçek sorunlara yol açtığı yadsınamaz. Moshe Lewin kırsal kesimde gerçek toplumsal farklılaşma yaşandığını göstermektedir; ama bu farklılık ona göre, hemen hemen ortadan kalkan kulaklarla orta köylüler arasında değil, orta ve yoksul köylülük arasındadır. Lewin özellikle kentlere buğday ve besin maddeleri gönderilememesine varan ve rejimi giderek boğan politik hatalar zincirine işaret etmektedir. Bu bağlamda Stalinist politika kendi yöntemleriyle diktiği duvarı aşmak için körlemesine bir dalış gibidir. Lewin, Sol Muhalefet ile "Sağ" olarak nitelenen ve oldukça gevşek bir akım olan kanadın Stalin'e yönelttiği eleştirileri ele almıyor ama Buharincilerin önerdiği politikayı ve onların köylülerle olan gerginliğini çözmek için fiyat politikasının erdemlerine ilişkin hayallerini dikkatle inceliyor. (Bak; bu bölümün sonundaki ekler).

NEP'ten sonra

NEP'ten bugüne yaşanan deneyler daha kesin bir bilanço çıkarmamıza olanak tanıyor. Yugoslavya'da, Macaristan'da, Çin'de planlamada yapılan piyasa yönelimli reformların kısa vadeli ve çelişkili olsa da olumlu yanları vardır. Daha önceki çelişkileri ve tartışmaları ele almıştık.

Reformculara yönelen Stalinist "kapitalist yolcu" suçlamaları piyasa mekanizmaları'nın yaygınlaşmasıyla ortaya çıkan toplumsal gerilimler ile kapitalizmin restorasyonunu ayırt etmeyi özellikle önemli kılıyor. Stalinci maniheizm (iyi-kötü karşıtlığı) büyük yıkımlara neden oldu: Herşey burjuva/proletarya karşıtlığına indirgenemez. Bir önceki sistemde varolan gerilimler, hatta uzlaşmaz çelişkiler ile kapitalizmin yeniden kurulması arasında büyük fark var ama -karikatürleştirme çabalarına karşı çıkmak adına saf olmamak lâzım- ortak noktalar da var. Bu ayrımın kavranması bağlamın ve sürecin çok somut analizini gerektiriyor. Reform deneyleri gösteriyor ki, bürokratik aygıtın bir kısmı, reformlardan doğan toplumsal gerilimlere karşı, kapitalizmin restorasyonuna doğru niteliksel bir değişim eşiğine gelinmeden çok önce tepki göstermekte, harekete geçmektedir. Ama bizzat bu aygıtta restorasyondan yana eğilimler vardır (hele siyasal sistem bu tür eğilimlerin başka yerde kendini ifade etmesine olanak tanımıyorsa). Yugoslavya örneği, toplumsal çözülmenin, parçalanmanın kritik bir noktaya varabileceğini gösterdi.

Ayrıca, farklılıklar ve gerginlikler sadece **özel sektörle devlet sektörünü** karşı karşıya getirmemekte, bütün tolumsal bünyeyi sarmaktadır. Formel hukuki statünün ötesine geçerek, örneğin Yugoslav reformlarında yaygın olarak görülen süreçleri, piyasanın **özyönetimli** işletmelerde yarattığı yatay eşitsizlikleri ve dikey farklılıkları, "toplumsal mülkiyet"te mevcut özel mülkedinme ilişkilerini ortaya çıkarma gereğine daha önce işaret etmiştik.

Nihayet, **küçük meta üretiminin** evrim yönünü ve rolünü belirlemek karmaşık bir çözümlemeyi gerektirmektedir. Buharin, **kooperatifleşme** yoluyla küçük meta üretimi sektörünün "toplumsallaşabileceği"ne işaret ederken haklıydı. Bugün, küçük üretimin ağırlığını Marks'ın yazılarında öngörülenden daha uzun süre hissetireceğini görebiliyoruz. Bu hem kapitalizm, hem kapitalizm sonrası toplumları için geçerlidir. Bazı malların üretimi ya da taşarona yaptırılan hizmetler muhtemelen zanaatkar ya da küçük çapta üretim biriminde yapılırsa, büyük sanayiye göre daha iyi sonuç alınacak ve bu durum bir dönem sürecektir. Alec Nove büyük çapta üretimin her zaman ekonomik olmadığını söylerken çok haklıydı.

Öte yandan, özel sektör için tek bir olası dinamik yoktur. Özellikle

de sırf burjuva egemenliğinin ortadan kaldırılmasıyla (hatta ücretli işçi kiralama olanağının yok edilmesiyle) olumlu bir dinamik garantilenemez. Bu konuda Preobrazenskiy kuşku duymakta haklıydı. Çıkabilecek eğilimlerden biri özel birimlerin kendi kendine yeterli olup içlerine kapanmaları, diğeri ise devlet sektörü aleyhine birikime yönelmeleri olabilir. Nihayet, işbirliği ve yeni işbölümü biçimleri aracılığıyla toplumsallaşmaya yönelebilirler. Yugoslav deneyi göstermiştir ki, toprakta aynı hukuki mülkiyet ilişkileri geçerli olduğu halde (%15 devlet toprağı, %85 özel) farklı dinamikler ortaya çıkabilmektedir. Yugoslav tarımı 1955-64 arasında [illegible] **eşme yoluyla toplumsallaşmaya,** bu tarihten sonra ise [illegible] gerçek bir [illegible] **tirmeye** doğru gitmiştir. Temel fark, [illegible] ikinci dönemde [illegible] parçalanması ve gittikçe [illegible] yüzden [illegible] rinin giderek yaygınla[illegible]

Ne Macaristan, ne Çin, ne Yugoslavya'nın [illegible] den herhangi biri[illegible] bir eğilim vardır. Bazen [illegible] zor oluyor çünkü [illegible] bürokratik [illegible] na yol a[illegible] Yine de [illegible] sünün ve özel mülk edinmenin, insanların mesai ve zihni ilişkileri üzerindeki [illegible] dikkate almamız gerektiğini gösteriyor.

[illegible] "yasa" (ya) değiller, [illegible] mı? Uygulamaya [illegible] yasa değildir [illegible] bir yasa vardır?

2. Kapitalizm sonrası geçiş dönemlerinde "ekonomik yasalar" sorunu

Geniş bölümüyle doğu yasası hakkındaki görüşlerimizi açıklamış[illegible]. Bu[illegible] Preobrazenskiy tartışmasının konumuz [illegible] görüşleri ve [illegible] gösterdikleri [illegible] ele bu konuda da [illegible] gitti.

a) Bahsettiğimiz Türk düşüncesinde doğu yasası

Bahsettiğimiz doğu yasası bakışı başta [illegible] tartışmalarda da [illegible] Marksist terminolojiye [illegible] olarak [illegible] "marksist" (bir [illegible]) konumlarda [illegible]

olarak yaygın biçimde savunulur.

Önce Doğu Avrupa'nın bürokratik planlama reformcularının sık sık ifade ettiği bazı formülleri gözden geçirelim.

Bu yaklaşıma göre evrensel kaçınılmaz bir "nesnel ekonomik yasa" vardır: piyasa (ya da değer yasası) aracılığıyla ekonomiyi düzenleyen bir yasa. Bu piyasa yasasının belirlediği "gerçek" fiyatların serbestçe oluşmasına izin verilmelidir. Yani devletin müdahalesi olmamalıdır (tabii Oscar Lange'nin modelinde olduğu gibi devletin işlevinin zaten piyasa fiyatlarının egemenliğini kabul ettirmekten ibaret olduğu haller hariç).

Buna göre, piyasa fiyatları yatırımlara yön veren göstergelerdir. Yetersiz arzın doğurduğu fiyat artışı, kârları artıracak ve yatırımcıları çekecektir. Oysa aşırı üretim ya da kötü bir ürünü satma güçlüğü yüzünden fiyatların düşmesi, o üretim hattının kapatılmasına yol açar. Açık veren firmaların sermayelerinin (o fiyatlar düzeyinde) daha kârlı dallara akmasına izin verildiği sürece dünya piyasasında rekabet edebilmek için en uygun uzmanlaşma alanlarının neler olduğu böylece ortaya çıkar. Durumu kötüleyen firmalara verilen ucuz kredi ve diğer sübvansiyonların bir yana bırakılması gerekir. Macar ve Yugoslav iktisatçıların çoğu, bu koşullarda ekonominin sektörleri arasında bütünsel dengenin yeniden kurulabileceğine ve dış borçların azalacağına inanmaktadırlar.

Bu neo-liberal serbest piyasa dünyası, aykırı gibi görünmekle birlikte, sosyalist ya da Marksist olduğunu söyleyen reformcular tarafından da savunulmaktadır.

"Neo-klasik" liberal teorik modeller Doğu Avrupa ülkelerinin iktisatçılarına çok çekici geliyor. Bu modeller, "gerçekte" sadece "üretici" ve "tüketici"nin davranışlarını gözönüne aldıklarından, toplumsal ilişkilerin "üstünde" yer alıyormuş gibi görünüyor ve evrensel olduklarını iddia ediyorlar. Doğu Avrupa ülkelerinin birçoğunda planlama reformcularının pek çoğu bu teorik modellerin sosyalist çerçeveye uyarlanabileceğine, hatta Marksist bir yaklaşımla bağdaşabileceğine inanmaktadırlar. (Örn. Yugoslavya'da Branko Horvat).

Bu tartışmanın ayrıntılarına girmeden, sosyalizmi benimsemiş piyasa yandaşı bu reformcuların görüşü şöyle özetlenebilir: Kapitalizm hakkındaki Marksist eleştirinin esas hedefi kapitalist özel mülkiyettir.

Bir başka deyişle, onlara göre belirleyici kıstas özel işletmelerin

ücretli emekçileri kiralayabilmesidir (işte bu nedenle bu konuda katı yasalar öneriyorlar). Bu durumda piyasayı eleştirmek, kapitalist özel mülkiyet kaldırıldığı, ya da adamakıllı sınırlandırıldığı andan itibaren haksızlık etmek demektir. Bu kuramcılara göre devlet başkasının emeğinin sırtından gelir biriktirmeye karşı çıkmalıdır ama özel üretim araçları üzerinde bireysel çalışma bununla karıştırılmamalıdır (doğru!). Bu açıdan bakıldığında, planlamanın temel rolü yol gösterici olmak, işletmelere, piyasanın durumuyla ilgili tercihleri için gerekli her tür bilgiyi sağlamak, kısacası kapitalist "kör" rekabetin (kör çünkü el yordamıyla yürümekte ve çevrimsel bunalımlara düşmektedir) yasalarını, bilinçli bir şekilde uygulamaktır.

Görüldüğü gibi, bu görüşün somutlaşması işçilerin yönetimindeki işletmelerin kâr etmek ve bütün toplumun çıkarlarını korumak için rekabetin kurallarına uymak zorunda olduğu özyönetime dayalı bir düzen biçiminde oluyor. Bu rekabetin işletmenin daha düşük maliyetle üretim yapmasına, tüketici taleplerinin daha esnek bir şekilde uyarlanmasına ve özyönetimli firmanın gelirini maksimize etmesine olanak sağlayacağı düşünülüyor (özellikle ABD'de Jaroslav Vanek'in önerdiği özyönetim modellerine bakınız.) Daha "Keynesçi" görüşler devlete daha büyük rol tanırlar. Sistem temel düzenleyici olarak tamamen piyasa fiyatlarına ve rekabete dayanacak, ama merkezi yönetim tam istihdamı sağlayabilmek için yatırımları gerekli oranlarda tahsis etmeyi garanti edecektir.

Bu reform tasarılarına bir kalemde kapitalizm yanlısı deyip işin içinden çıkamayız. Keza Buharin için de böyle bir iddiada bulunulamaz. Çünkü Buharin'in de değer yasasından başka düzenleme aracı aramaya gerek olmadığı görüşünü destekledikten sonra, 1920'lerin sonuna doğru planın, tam ve katıksız rekabete dayalı bir piyasanın zorladığı yönelimleri bilinçli olarak uygulamaya sokması gerektiğini önermişti.

"Plan kendiliğinden bir düzenleme bağlamında, eylemden sonra (post factum) kurulup yerleşecek olanı önceden ortaya koymaktır." (Buharin, alıntı Brus 1968'den, s. 75).

Planın kendini sadece piyasa kurallarını uygulama göreviyle sınırlaması gerektiği bir kez kabul edilince, bugünkü reformcuların ağır işleyen bürokrasiyi de gözönüne alarak neden planı tamamen devreden çıkarmak istediklerini anlamak kolaydır. Başka bir deyişle, değer ya-

sasının (ya da neoklasik modellerde düzenleyici olarak piyasanın) "sosyalist"çe kullanılabileceği varsayımı, mantıksal sonucuna götürüldüğünde Oscar Lange'ın önerisindeki gibi piyasa mekanizmasının taklit edilmesine değil, planın kaldırılması önerisine varır.

Buharin'in Preobrazenskiy ile tartışmasında öne sürdüğü düşüncelerinden biri, kapitalizmde olduğu gibi sosyalizmde de ekonomiyi emek tasarruf eden ekonomi olarak algılamak gerekliliği idi. Bu yorumun emek tasarruf eden her türlü ekonomiyi tek bir tarihsel biçimle, değer yasası ile özdeşleştirdiğine daha önce işaret etmiştik.

Özetle, Buharin'e göre değer yasası özünde evrenseldir. Yalnız biçimi değişir. Nitekim küçük meta üretiminden kapitalizme geçişte bir değişiklik geçirmiştir; kapitalizm sonrası toplumda da aynı şekilde değişecektir. Ama bu seferki temel değişiklik yasanın bilinçli bir şekilde uygulanmasıdır. Kapitalist özel mülkiyetin ve uzantısındaki birbirinden bağımsız alınan kararlar anarşisinin ortadan kaldırılması kapitalist bunalımlar çevrimini aşmaya olanak verecektir.

b)Preobrazenskiy: Uzlaşmaz iki "yasa"

Buharin'den farklı olarak Preobrazenskiy kapitalizm sonrası geçiş döneminde uzlaşmaz iki yasanın bir arada var olacağını ve çatışacağını öngörüyordu. Bunlardan biri özellikle dünya kapitalist pazarının etkisiyle güçlenen değer yasası, diğeri de "ilkel sosyalist birikim yasası" adını verdiği yeni bir yasaydı. Preobrazenskiy bu tezi nasıl savunuyordu ve öne sürdüğü düşüncelerin bugünkü deneyimlerimiz ışığında geçerli oldukları söylenebilir mi?

1. Değer Yasasının Tarihsel Niteliği

Preobrazenskiy için değer yasası tarihseldir; dolayısıyla belirli sosyal ilişkilere karşılık düşer. Sermaye piyasası (rekabet eden hareket halinde sermayeler) ve emek piyasası (bu piyasada işgücü bir metadır) birlikte piyasanın düzenleyici olarak işlev görmesine olanak verirler. Bu kapitalist üretim ilişkileri "sosyalist dönüşüm" evresinde varlığını sürdüren kısmi meta biçimlerinden farklı olarak genelleşmiş piyasaya karşılık düşmektedir.

"Sosyalist piyasa sistemi ve saf meta üretimi iki farklı tip ekono-

mik yapıya aittir"... Düzenleyici mekanizmayı içinde doğduğu ekonomik yapıdan ayırmak olanaksızdır... Değer yasası tam da piyasa ekonomisinin ilişkilerini yaratır ve ancak bu ilişkilerin varlığı ve gelişmesi sayesinde düzenleyici olarak işleyişini sürdürür. (Preobrazenskiy'in *Yeni İktisat'taki* önsözü, Fransızcadan çev. 1966, s. 59 s. 68.)

Preobrazenskiy'in yorumu, yarı felsefi bir tarzda, teorik Marksist geleneğe dayanıyordu: Marks'ın pek çok yazısında, her toplumun nasıl kendi farklı tercihlerini, ihtiyaç ve maliyetlerini belirlediği çok güzel anlatılır. Yukarıda anılan "neoklasik" yöntemin tam karşısında Marks, "üretici" ve "tüketici"nin ardındaki gerçek mülkiyet ilişkilerini, artığın gerçek temellük biçimini, her üretim sisteminin ortaya çıkardığı özgül sınıf mantığını keşfetmeye çalışmıştı.

Başka bir deyişle, Preobrazenskiy için toplumsal emeğin farklı sistemlerde farklı biçimlerde "ölçümü", Buharin"in savunduğu gibi aynı oranların sonunda kabul edileceği olgusunu değiştirmeyen basit bir biçim sorunu (planlı hesaplara daha çok yer verilmesi) değildi.

"Nihayet, iki farklı toplumsal ve yeniden üretim sistemine karşılık düşen iki farklı düzenleyicinin varolması meselesini ve düzenleyiciden dolayı farklı maddi sonuçların varlığı meselesini, dar anlamda düzenleme mekanizmaları arasındaki bir farklılığa indirgemek... problemin bir yüzünü problemin tümünün yerine koymak demektir." (a.g.e. s. 70)

Preobrazenskiy "yasalar"ını çözümlemeye çalıştığı kapitalizm sonrası toplumun, yeni bir tarihsel durumda var olduğunu ve var olacağını öne sürüyordu:

-Bu toplum üretimin yeni mantığı çerçevesinde, her ne şekilde olursa olsun, işçiye, emekçiye ağırlıklı bir yer vermek için emek piyasasını elden geldiğince hızla ortadan kaldırmalı, işsizliği bir daha dirilmemek üzere yok etmeliydi.

-Bu toplum kapitalist özel mülkiyeti ortadan kaldırmaya çalışmalı, ama iç piyasada ve dış ticarette bu mülkiyetin kaynaklarından yararlanmayı sürdürmeliydi;

-Piyasa artık egemen olmayacaktı ama ülke düzeyinde ve uluslararası düzeyde bir süre daha gerekli olacaktı.

-Küçük meta üretimi varlığını sürdürecekti (sınıf ittifakları bunu gerektiriyordu).

-Deneyimler proletarya devriminin kapitalist sistemin en zayıf

noktalarından başlayacağını gösteriyordu. O halde en gelişmiş kapitalizmin üretkenliğinden düşük bir üretkenlikle komünizme geçişi sağlamak yalnız o gün SSCB için değil,yarın ABD karşısındaki Avrupa için de bir sorundu.

Preobrazenskiy geçiş dönemi ekonomisini, Marks'ın öngörmediği gerçek tarihsel koşullarda tahlil etmeye çalıştı; yani problemi en gelişmiş kapitalizmle ipleri koparan bir toplumda değil, klasik metinlerin öngördüğü gibi "birleşmiş üreticiler"in "pazar dolayımından" geçmeden hemen kuracakları sosyalist bir toplumda da değil, piyasanın egemen durumda olmamakla birlikte bir süre daha var olacağı ve proletaryanın kendi üretkenlik kaynaklarını geliştirmesi için zamana ihtiyaç duyduğu bir çerçevede ele aldı.

"Şu sırada devlet ekonomimiz, hem teknik, hem ekonomik bakımdan Avrupa ve Amerika'nın kapitalist ekonomisinden zayıftır. Sovyet ekonomisi kapitalist Amerikan ekonomisinden ... (ve bugün Japon ekonomisinden diye ekleyebiliriz C.S..) daha zayıf olacaktır. Gelişmesinin ilk evresinde sosyalist biçim sosyalizmin ayırt edici üstün yanlarını geliştiremez çünkü teknik temeli yeniden kuracak maddi önkoşullardan ve proletaryanın kültür ve eğitimi için gerekli araçlardan yoksundur." Aynı zamanda "kapitalist ekonominin bir takım üstünlüklerini de yitirir (Preobrazenskiy burada piyasanın zorlamasını, özellikle de üretkenliği artırmak için bir kapitalist mekanizma olarak işsizlik tehdidini kastediyor -C.S.) "Kapitalist ekonomi ise tepeden tırnağa silahlı kalır... Bu da demektir ki kapitalizmin çöküş döneminde bile, sosyalist sistem genel olarak kapitalizmle eşit temelde rekabet ve mücadele etmek zorunda kalır" (Preobrazenskiy, 1966, s. 184)

2. Dünya Piyasası ile çelişkili ilişkiler

Dolayısıyla dünya pazarıyla ve değer yasasıyla ilişkiler çelişkili olmak durumundadır. Preobrazenskiy'e göre otarşi gerici bir tutumdur ve kaçınmak gerekir. Tersine, kapitalist dünya ile ilişki kurmak yaşamsal önem taşır. Bütün sorun bu ilişkilerin hangi temelde kurulacağını bilmektir: Korumalı mı, korumasız mı?

"...özel ekonomiye karşı, kapitalizmle zorunlu işbirliği biçimi de dahil, çeşitli şekillerde yürütülen mücadeleyi barışçı, "güllük gülistanlık" gibi göstermek, olaylara yüzeysel bakarak gevezelik etmek de-

mektir" (age. s. 70)

Ya da:

"Eğer bugün ülkemizde ekonomik ilişkiler dünya ekonomisinin değer yasasının serbestçe işlemesi temelinde biçimlenecek olsaydı, sonuç şu olurdu: Dünya pazarındaki bugünkü fiyatlar ve Avrupa'nın aşırı sanayileşmesi veri iken, büyük sanayimizin üçte ikisi, açık verecği ve kapitalist açıdan, *kapitalist temelde dünyadaki iş bölümü açısından* (altı ana metinde çizilmiştir) gereksizleşeceği için yok olacaktır. Tersine, uzun vadede ülkemizin dünya kapitalist sisteminin yarısömürgesi haline dönüşmesiyle derin bir dönüşüme uğrayacak olan tarımımız ise sanayi fiyatlarının oldukça düşük ve dünya pazarında mübadelenin elverişli olması nedeniyle, ilk yıllarda bundan [dünya pazarına açılmaktan] bir ölçüde yarar sağlayacaktır.... (Fransızcadan çev. "NEP Perspektifleri", *Critiques de l'économie politique,* s. 116)

Preobrazenskiy ayrıca, Menşeviklere yanıt olarak, değer yasasının SSCB'de serbestçe işlemesine olanak vermenin hiç de ulusal bir kapitalizmin gelişmesine hizmet etmeyeceğini, bunun ulusal ekonomiyi dünya kapitalizminin gereklerine ve işbölümüne tabi kılacağını eklemektedir.

Dünya kapitalizmiyle karşılaşma Preobrazenskiy için çok önemliydi; oysa Buharin bu konuyu önemsemiyordu.

"Dış pazarı gözönüne almamak, dünya ekonomisi ile karşılıklı ilişkileri hesaba katmamak, bu ekonomiyle olan istisnai değer ilişkilerimizi, dış ticaret tekelimizi... varlığımızın temel koşullarını gözönüne almamak demektir. ("Önsöz", *Nouvelle Economique,* s. 78)

Preobrazenskiy'in görüşleri sunulurken çoğu zaman unutulan, oysa onun görüşünü en iyi dile getiren nokta budur: *Piyasayı içerdiği ölçütlerle mücadele ederek kullanmak.*

3. Dönüşümün hedefi

Çözülmesi gereken yeni tarihsel problem başlangıç ilişkilerinde dönüşümü sağlamaktı. Yoksa onların genişletilmiş ya da normal yeniden üretimini değil. Sosyalist olmak için, böyle bir dönüşüm, hem maddi kaynakların gelişmesini, hem eşitsizliklerin ve baskı ilişkilerinin azalmasını gerektiriyordu. (Piyasa ise bunları üretme eğilimindedir.)

"Herhangi bir geçiş biçiminin tarihsel yerini ayrıntılarda yitip gitmeden ya da yüzeysel bir betimlemeyi somut bir sistemin bilimsel çözümlemesi olarak sunmaya çalışan kaba iktisada düşmeden anlamamız ancak, tüm süreçte iki kutbu (başlangıç ve son) daima göz önünde bulundurmakla mümkündür." (Fransızcadan çev. "Utilité de l'étude théorique de l'économie soviétique", *Bolshevik* sayı 15-16 Ağustos 1926, *Critiques de l'économie politique* içinde.)

Bunun bürokratik planlamayı "gelişmiş sosyalizm" diye sunma yaklaşımından ne kadar farklı olduğunu dikkat çekmek isteriz.

4, *"Sosyalist ilkel birikim yasası" varsayımı*

Peki, değer yasası yeni toplumun düzenleyicisi olamayacaksa topluma başka bir birikim yasası mı egemen olacak? Preobrazenskiy içeriğinin ne olacağını kestiremediğini vurgulayarak bir varsayım olarak bunu öne sürdü. Deney ve bilimsel araştırmanın zamanla bunun sınırlarını en iyi şekilde belirleyeceğini düşünüyordu. Ama gene de keşfedilecek bu yeni yasaya bir ad verdi: "Sosyalist ilkel birikim yasası" (ilkel sözcüğü sermayenin ilkel, yani başlangıç birikimi ifadesiyle benzeşim kurularak kullanılıyordu.)

Ona göre bu yasa, devlet sektörü ile özel sektör arasındaki ilişkilere ve değer transferlerine ilişkin kararlarını, özellikle sanayileşmenin köylülerin zengin kesiminin sırtından sağlanacak birikime dayanması gerektiğinden "devlete dikte ettirecekti".

Stalin tarımı ve NEP üreticilerini ve her tür özel üreticiyi feda ederek zorunlu sanayileşmeyi savunurken karikatürleştirilmiş biçimiyle de olsa bu noktaya dönmüştür.

III. Sorunun Güncelleştirilmesi

a) Preobrazenskiy'in tarihsel yaklaşımı

Preobrazenskiy'in tarihsel yaklaşımı, kuramsal ve deneysel düzeyde verimliliğini korumuştur. Bu kitapta, düzenleyici olarak piyasaya başvurmanın niçin bürokratik planlamanın sorunlarını çözmekten uzak, toplumsal açıdan yansız kalmaktan uzak ve özyönetimsel sosyalist ilişkilerin gelişmesini sağlamaktan uzak olduğunu, bu üç noktada

çıkmaza girdiğini gösterdik.

Daha geniş anlamda söylemek gerekirse, az gelişmişlikten ve bağımlılıktan kurtulma sorunuyla başbaşa bulunan bütün ülkeler bu temel sorunla karşılaşmışur/ karşılaşacaktır: Kapitalist ülkelerle ilişki kurmak zorundadırlar ancak halkın gereksinimlerini tatmin etme ilkesine sadık kalmak istiyorlarsa kapitalizmin kıstaslarına boyun eğemezler.

Bu, otarşiyi savunmak anlamına gelmez. Değer yasasına karşı korunma, ülkeyi egemen ekonomilerden yalıtmasa bile akıntıya karşı kürek çekerek teknesini yürütmesini sağlayacak bir savunmanın gerekliliği anlamına gelir. Karşısındaki gücü ne kadar iyi tanırsa, o kadar iyi ve kolay başedecektir. Yugoslavya "sağlıklı rekabet"e (sağlıklı olduğuna inandığı için) açıldığı oranda bunalıma düşmüştür.

Preobrazenskiy'in değer yasasına tarihsel yaklaşımını Yugoslav özyönetimi deneyini yorumlamak bakımından aydınlatıcı buluyoruz. Değer yasasının "düzenleyici" olarak işe yaraması için genelleşmiş bir pazara "ihtiyacı vardır". Yani bir "emek ve sermaye pazarı"na muhtaçtır. Bir başka deyişle, "emeği" (işçiyi) bir şeye, bir bedele, bir metaya, yani gerektiğinde birileri tarafından (kim tarafından? işçilerin özyönetim organı tarafından mı?) başka "üretim faktörlerinin" yerine ikame edilebilecek ya da bu faktörlerle bir araya getirilebilecek bir meta haline indirgeyen toplumsal ilişkilere muhtaçtır.

Dolayısıyla bilançomuz bir paradoks içermektedir: **"özyönetimci" piyasa reformlarının mantıksal sonucu işçi özyönetiminin ortadan kalkmasına varır.**

Ama yeni toplum için eski ölçütlerin bir çıkmaz olduğunun saptanması, yararlı emeğin sosyalist "ölçümü"nün nasıl bir şey olduğu hakkında pek açık bir yanıt vermez. Yapılması gereken, hangi emeğin yararlı olduğunu değerlendirebilecek yeni bir mekan-zaman (artık piyasa tarafından tanımlanmadığı için yerel ve kısa vadeli olmayan bir mekan-zaman) ve yeni mekanizmalar (aktörler) bulmaktır.

Preobrazenskiy'in görüşü ancak bu bakımdan eleştirilebilir.

b) Sosyalist İlkel Birikim Yasası Sorunu

Biz Preobrazenskiy'in uzlaşmaz iki "yasa" formülü yerine, daha geniş "iki düzenleyici" deyimini kullanmayı yeğliyoruz. Ekonominin

kendi yasasını insan iradesinden bağımsız olarak yürütür göründüğü yegâne tarihsel durum rekabetçi kapitalizmdir. (Kuşkusuz piyasa perdesinin ardındaki toplumsal ilişkiler çözümlenebileceği gibi, rekabetçi kapitalizm mekanizmalarında devletin oynadığı rol de teorik ve pratik açıdan tartışılabilir). Ekonomik "yasa"ya değerini veren bu otomatik gibi görünen tepkilerin piyasada çok yaygın olmasıdır.

Sosyalist birikim (ya da sosyalist geçiş) söz konusu olduğunda, kuşkusuz bilimsel bir yaklaşım kaygısıyla kullanılan yasa terimi pek yerinde görünmemekte, hatta karışıklık yaratmaktadır.

Yeni İktisat'ın yazarı gerçekten değer yasasını "meta üretiminin değer yasası" olarak sunar (ki bu anlamlıdır) ama öte yandan benzetmeye başvurarak, *"henüz taslak halinde bilinen* ve *gereklilik temeline dayanarak, 1) üretim güçlerinin dağılımında belirli oranları, 2) birikimden belirli oranları devlete dayatan sosyalist doğal birikim yasalarını"* aramak gerektiğini söyler (La Nouvelle Economique, . 92; *107)*

[illegible] değer yasasının belirleyiciliğinden farklı bir ucuzlar bütüncesinin keşfedilmesi gerektiği ve bilimsel araştırmanın bunları ortaya çıkarmaya yetecektiği ima edilmektedir.

Oysa ekonomik ucuzluk ve "yasa" terimi hem karşılaştırmalıdır. Kapitalizmde ucuzluk için belli koşullar ve uygulama gerektiren kanallar vardır; bunların keşfedilip ortaya konması ve açıklığa kavuşturulması gerekir. Bu aynı zamanda, toplumsal ilişkilerin yeni amaçlarına uygun düzenleyici mekanizmaların da keşfedilmesi gerektiği anlamına gelir. Her açıdan, her kurum ve toplumsal ilişki bütününün karşısında ortaya çıkan çelişki ve dengesizlikler, sürekli araştırmayı gerektirmektedir. Ama bu ucuzluk düzenlemelerini özünde bir "sosyalist doğal birikim yasası" olarak çok farklı bir şeydir.

Ürünlerin karşılaştırılması ve her bireyin kendini geliştirmesinin sağlanması, birikimin "optimal" seviyede ve bu seviyeyi belirleyecek kıstasların tanımlanmasında rol oynayan hem temel, hem de tarihsel ve toplumsal zorunluluklara yönelik olarak ilgilidir veren bir kavramdır.

Yeni İktisat'da bürokrasi ile [illegible]. Gerekli ucuzlukları devlet kim dayatacaktı?" Sosyalist birikim "yeni" ve hem [illegible] mc"ye dönüştü,

Yaklaşımımızın ağırlık merkezi bu durumda çelişkiler ilişkilerinden hangi ölçütlere, hangi toplumsal çıkarlara, hangi [illegible]

kanizmalara göre kim karar verecek sorusuna kayıyor. Bu sorular piyasa, plan ve bunların çeşitli bileşimleri için de geçerlidir. Preobrazenskiy'in değer yasasına tarihsel ve toplumsal yaklaşımı temel değerini korumaktadır. Fakat planın bürokratikleşmesi, sosyalist geleceği de tehdit eden yeni bir toplumsal katmanlaşma kaynağı olmuştur.

Piyasa reformları Preobrazenskiy'in öngördüğü gibi eşitsizliklerin artmasına yol açtı, ama kapitalizmin yeniden kurulması tehlikesi bizzat "sosyal sektör"ün bünyesinde ortaya çıktı.

Piyasa egemenliğinin ortadan kaldırılması, emeğin ve toplumsal ilişkilerin niteliğini dönüştürme gereksinimine odaklanarak, yatırım tercihlerini geniş anlamda ihtiyaçların karşılanmasına bağımlı kılan ekonomik bir mantığı gündeme getirdi.

Fakat çözülmesi gereken ve hâlâ çözülmemiş olan sorun, "öznelliği", sonuçlarının saydam bir şekilde sunulmasından sonra topluma ilişkin tercihleri hesaba katan düzenleme yöntemi sorunudur.

Başka bir deyişle **üretim faktörü olarak demokrasi sorunu, sosyalist birikim mekanizmalarının göbeğine oturtulmalıdır.** İşte bu nedenle Preobrazenskiy'in kullandığı "yasa" terimi yerine "düzenleyici" demeyi yeğliyoruz. O takdirde kapitalizm sonrası toplumda iki düzenleyici arasındaki çelişkiden söz edilebilir:

-Piyasaya dayanan düzenleyici, tutarlılığını farklı sermayeler arasındaki rekabetten, serbest girişimden ve meta muamelesi gören işgücünü işe alma ve çıkarma hakkından alır.

-"Sosyalist" düzenleyici ise önceliklerinin başına dayanışmayı, eşitsizliğin azaltılmasını, en önemli ihtiyaçların (tam istihdam dahil) bilinçli bir şekilde belirlenmesini yerleştirir.

Preobrazenskiy'in iki düzenleyici hakkındaki varsayımını reddetme girişimi ancak iki sonuç doğurabilir: Ya kanıtlanamaz olanı kanıtlamak ve piyasanın sosyalizmin kıstaslarına uyan bir düzenleyici olduğunu göstermek, ya da sosyalizmin geleneksel hedeflerinden vazgeçmek zorunda kalırsınız.

Biz Preobrazenskiy'nin varsayımını reddetmeyi değil, eleştirel olarak güncelleştirilmesini öneriyoruz. Bu güncelleştirme çelişen düzenleyiciler varsayımını kabul etmeyi, ama sosyalist hedeflere bürokratik araçlarla (ya da yurttaşlar/işçiler topluluğunun yerine kendini ikame eden bir devletle) ulaşılabileceği görüşünü açıkça reddetmeyi öngörür.

Halkın bürokratik planın kararlarına gösterdiği direnmeyle piyasanın diktatörlüğünün yasalarına gösterdikleri direncin büyük benzerliği, her ikisinin ardında yatan bir toplumsal bağıntının belirtisidir. Toplumun sosyalist bir üretim ve mübadele sistemi olarak kendini ortaya koyması için gereken toplumsal ilişkiler keşfedilmeyi bekliyor.

Nikolay İvanoviç Buharin

Buharin 1888'de Moskova'da bir öğretmen ailesinde dünyaya geldi. 1906'da Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisine girdi; Bolşevik kanada katıldı. 1910'da Moskova'daki faaliyetleri nedeniyle Sibirya'ya sürüldü ama 1911'de kaçtı.

Sürgün yıllarında (1911-17) uluslararası sosyalist harekette yer aldı. Ekonomi üzerine çalıştı. I. Dünya Savaşı'nda emperyalizm üzerine bir kitap ve proleter devletin hızla sönmesi gereğine ilişkin bir makale yayımladı; New York'ta kısa bir süre Troçki'nin çıkardığ *Novi Mir* dergisinde çalıştı.

1917 Ağustosunda Rusya'ya dönünce Bolşevik Partisi Merkez Komitesine seçildi. 1917 Ekim ayaklanması sırasında Moskova parti yönetiminin başında bulunuyordu; 1918'de Brest-Litovsk barışıyla ilgili önermesi reddedildiği halde, 1919'da Politbüro'ya girdi. Partinin kolektif yönetim kadrosunda yer alarak sendikalar sorununda azınlığın görüşlerini savundu; o sırada "Sol Komünistler" fraksiyonunun yöneticilerinden biriydi. Merkezden güdümlü savaş komünizminin kuramcılarından olan Buharin, 1921'de NEP'in (Yeni Ekonomik Politika) başlatılmasını onayladı ama Politbüro'ya yeniden seçilmedi.

Ancak 1924'te, Lenin'in ölümünden sonra yeniden Politbüro'ya seçildi ve NEP uygulamasının sürdürülmesini savundu. Sanayileşmenin başlatılmasını isteyen (1923) "43'ler" muhalefetine saldırdı; daha sonra Troçki, Zinovyev ve Kamenev'in Birleşik Muhalefetine (1925-26) karşı Stalin'le birleşti. *Pravda* ve Büyük Sovyet Ansiklopedisi'nde yönetici, Komünist Enternasyonal'e başkan oldu. "Tek ülkede" gerçekleşmesini mümkün gördüğü sosyalizme geçiş için NEP'in en uygun yol olduğunu açıkladı.

Bununla birlikte 1927'den sonra kolektifleştirme *ve* sanayileşme girişimlerinin gerekliliğini kabul etti. Ancak bu girişimlerin gelecekteki kapsamı, yöntemleri ve sonuçları üzerinde 1928-29'da Stalin'le an-

laşmazlığa düştü ve Rikov ve Tomski'nin de desteğini alarak eski Birleşik Muhalefetle birleşme girişiminde bulunduktan sonra "Sağ Muhalefet" adı verilen politikayı sürdürdü.

Stalinci devlet aygıtı karşısında yenilgiye uğradı ve 1929'da "hata yaptığını" kabul etti. Çeşitli görevlerde adeta Stalin'in tutsağı olarak hizmet etti; Bilim ve Teknoloji Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü, İzvestiya Gazetesi Yöneticiliği, 1936 Sovyet Anayasasının redaktörlüğünü yaptı. 1934'ten sonra Stalin Buharin'in hoşnutsuzların liderliğine soyunmasından korktu.

Buharin 1937'de tutuklandı ve Moskova büyük davalarının üçüncüsünde yargılandı. Mahkemede bütün somut suçlamaları reddederken en "canavarca" cürümleri kabul ederek savcı Vişinski'yi gülünç duruma düşürmeye çalışan bir savunma yaptı. 15 Mart 1938'de idam edildi.

Başlıca Yapıtları:

1915 Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi
1919 Komünizmin ABC'si
1920 Geçiş Dönemi Ekonomisi
1921 Tarihsel Maddeciliğin Kuramı
1925 Emperyalizm ve Sermaye Birikimi: Sosyalizme Giden Yol ve İşçi Köylü İttifakı
1928 Komünist Enternasyonal'in Program Taslağı (VI. Kongre)

(Bak S. Heitman, *Nikolay I. Buharin, A. Bibliography,* California, 1969)

Yevgeni Alekseyeviç Preobrajenskiy

Preobrajenskiy 1886'da doğdu ve 1903'te Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi'ne katıldı. Bolşevik fraksiyonu seçti. Teknik öğrenim gördü ve Ural bölgesinde maden mühendisi olarak çalıştı. Ekim devrimi sırasında bu bölgede partiyi yönetti. 1917'de Merkez Komitesine seçildi. İç savaş sırasında çeşitli cephelerde askeri görevler aldı ve 1920'de Merkez Komitesi sekreteri oldu.

Buharin ile birlikte Komünizmin ABC'sini yazdı (1919) ve *Komünist* dergisini (1918-20 döneminin Sol Komünistleri bu dergide etkin-

di) çıkaran Moskova grubuna katıldı. NEP'in teorik ve pratik sorunlarına eğildi. NEP'ten Sosyalizme (1922) ile Sosyalist Birikimin Temel Yasası'nı (1924) yazdı.

Preobrazenskiy baş yapıtı olan Yeni İktisat'ta öne sürdüğü birçok düşünceyi benimseyen Sol Muhalefet'i desteklemeye yöneldi. Faal görevlerden uzaklaştırılınca ekonomik incelemelere girişti; planlama, kolektifleştirme ve sanayileşme politikası uygulaması yolundaki çağrılarını dile getirdi. 1927'de partiden atıldı.

1928'de önerilerinden bir kısmının Stalin tarafından benimsendiğini umarak Muhaliflerin yeniden partiye katılmasını önerdi. Fakat Stalin geri dönüşlerini ancak daha önce söylediklerini tamamen reddetmeleri şartıyla kabul ediyordu. Preobrazenskiy 1929'da bu koşulları kabul etti ve yeniden partiye alındı; 1931'de yeniden çıkarıldı, 1934'te genç alındı, 1935'te gene çıkarıldı ve tutuklandı. 1937'te hapiste kayboldu.

Lev Davidoviç Troçki

Troçki 1879'da Odessa yakınında Yanovka'da dünyaya geldi; babası zengin bir çiftlik sahibiydi. 1896'da devrimci eylemlere girişti ve marksist oldu. 1898'de Sibirya'ya sürüldü, ama 1902'de kaçarak Lenin'in yanına gitti ve *Iskra*'ya yazılar yazdı. Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin yeniden düzenlenmesi girişimi 1903 kongresinde suya düşünce Troçki bolşeviklerle menşevikler arasında kaldı. 1905 devriminde Petrograd sovyetinin yöneticisi olarak yeniden Sibirya'ya sürüldü. Sürgünden kaçtı ve Avrupa'da sosyalist hareketle etkin oldu; özellikle I. Dünya Savaşı boyunca sosyalistlerin koyu milliyetçi siyasetine karşı koydu.

1917'de Rusya'ya dönünce Bolşevik Partisine katıldı, merkez komitesine seçildi ve Petrograd sovyetinin başına geçerek Ekim ayaklanmasını düzenledi. Politbüro üyesi olarak zaman zaman Kızılordu'nun düzenlenmesiyle, Sovyet dış siyasetiyle ve Komünist Enternasyonal'in yönetimiyle görevlendirildi.

1920-21'de NEP'in başlatılmasından yana oldu; 1922'de NEP'in sınırlarının saptanmasını ve planın güçlendirilmesini istedi. 1923'te bunlara partide ve sovyetlerde demokrasi sağlanması çağrısını ekledi ve "43'ler" muhalefetine katıldı.

1925-26'da Buharin'in "Yeni NEP"ine karşı mücadele etmek için Zinovyev ve Kamenev'e yaklaştı. Yürüttükleri geniş tabanlı muhalefet parti önderliğinin koyduğu yasağa rağmen Sol Muhalefet Platformu dergisinin yayımıyla sonuçlandı. Platform kulaklara vergi koymayı, yoksul köylülere esas olarak kooperatifler aracılığıyla yardım etmeyi ve sanayi üretimini genişletmeyi öneriyordu.

Troçki 1927'de partiden atıldı ve 1928'te Alma Ata'ya sürgün edildi. 1929'da zorla kolektifleştirme ve ağır sanayiye dayalı beş yıllık plan konularında Stalin'e katılmayı reddedince ülkeden çıkarıldı. Rus muhalefetini canlı tutmayı ve Sovyet ekonomisin gelişimini izlemeyi sürdürürken ayrıca yeni bir Enternasyonal kurmaya girişti. Stalin'in bir ajanı tarafından Ağustos 1940'ta öldürüldü.

Troçki'nin SSCB üzerine başlıca yapıtları

1921	Yeni Aşama
1923	Yeni Yol
1925	Kapitalizme doğru mu, Sosyalizme doğru mu?
1927	Sol Muhalefet Platformu
1927-28	Çarpıtılan Devrim
1931-33	Rus Devriminin Tarihi
1932	Sovyet Ekonomisi Tehlikede
1933	4. Enternasyonal ve SSCB, Sovyet Devletinin Sınıf Karakteri
1935	"İşçi devleti", Termidor ve Bonapartizm
1936	İhanete Uğrayan Devrim
1939	SSCB Savaşta, Bir Kez Daha SSCB'nin Niteliği üzerine
1940	SSCB İşçilerine Mektup

(Bak Louis Sinclair, *Leon Trotsky: A. Bibliography,* L. Sinclair, Edinburg, 1978)

1920'LERDE SOVYET EKONOMİK POLİTİKALARINDA BAZI DÖNÜM NOKTALARI

Ekim 1917-Haziran 1918
Sovyetlerin izniyle işçi denetimi altında özel sanayi

Ekim 1917-Bolşevikler iktidarı sovyetlere devrediyor; büyük toprak mülkiyeti kaldırılıyor ve büyük mülkler köylülere dağıtılıyor; hükümet özel işletmeleri işçilerin denetimi altında çalıştırmaya girişiyor.
Aralık 1917- Bankalar millileştiriliyor.
Nisan 1918- Dış ticarette devlet tekeli kuruluyor.

Haziran 1918-1921 Başı
"Savaş Komünizmi"

Mülk sahiplerinin işbirliğine yanaşmaması ve işçilerin şiddetli baskısı karşısında hükümet sanayi işletmelerinin millileştirilmesine başlıyor. İç savaşın gereksinimlerini karşılamak için ekonomik kararlar parti merkez büroları ve askeri yönetim tarafından alınıyor; tarım ürünlerine el konuyor; yiyecek kameye bağlanıyor. Üretim siyasal seferberlik, eşitlikçiliğin yüceltilmesi ve zorla yönlendiriliyor.

1921-23
Bolşevik Politbüro Oybirliğiyle NEP'i Kabul Ediyor

İç savaş, Sovyet limanlarının ablukaya alınması ve savaş komünizmi tarım ve sanayi üretiminde düşüşe ve açlığa yol açıyor. Askeri zafer işleri kolaylaşıyor. Yeni Ekonomik Politika (Rusça kısaca NEP) 1920'nin sonlarında tartışılmaya ve 1921'de uygulanmaya başlıyor. Zoralımlar yasaklanıyor; bütün köylülerin vergileri azaltılıyor; özel ticarete bir ölçüde izin veriliyor ve yabancı yatırımlara açılınıyor. Durum elverdiğinde ilerleme için gerekli yapılar kuruluyor: Elektrifikasyon planı ele alınıyor ve 1921'de sınırlı yetkilere sahip Devlet Planlama Komisyonu (Gosplan) kuruluyor. 1922-23 kıtlığına rağmen ekonomi canlanıyor.

1924-27
Uzatılan NEP ya da "Yeni NEP" ve Makas Bunalımı

1923 sonlarından itibaren sanayideki büyüme, tarımın büyüme düzeyine ulaşmakta güçlük çekiyor. Troçki buna "makas bunalımı" adını veriyor. Köylü sanayi ürünleri pahalı iken ürünlerini düşük fiyatla satmakta gittikçe çekingen davranıyor. 1923'te sanayiyi geliştirme ve üretimi artırma araçlarının neler olabileceğini tartışılıyor.

Bir yanda Preobrazenskiy ve Troçki zengin köylülerden kademeli vergi alınmasıyla yeni bir denge kurulmasını ve planın uygulama alanının genişletilmesini öneriyorlar. "Optimal" birikim yolunu arıyorlar. Zinovyev ve Kamenev 1925'te benzer temaları ele alıyorlar. Böylece Birleşik Muhalefet'in temeli oluşuyor.

Öte yandan, Buharin dozu akıllıca ayarlanmış bir ödün olarak değil, sosyalizme giden en iyi yol olarak köylü üretiminin teşvikini savunuyor. Ona göre, aile işletmeleri etkin birimlerdir ve kooperatiflerin yöntemleri daha üstün olmadıkça kooperatiflere girmeye zorlanmamalıdırlar. Kooperatiflerin ve girişimci-köylülerin ürettimi vergi yoluyla sosyalist sanayiye katkıda bulunacaktır. Bunun üzerine Stalin Buharin'le anlaşıyor.

Ama 1926-27'den itibaren makas bunalımı ağırlaşıyor ve Buharin özel ticareti denetleme ve sanayileşmeyi hızlandırma gereğini kabulleniyor.

1928-32
Zorla Kolektifleştirme ve Birinci Beş Yıllık Plan

1927-28 kışında, tahıl sevkiyatı yavaşlayarak kentlerin beslenmesini tehlikeye sokacak noktaya ulaşıyor. O zaman Stalin köylüden ürün ve sürülerin zorla alınmasını ve zorla kolektifleştirmeyi başlatıyor. Buharin şiddet yöntemlerine karşı çıkarak, bunun terör rejimine varacağını söylüyor. Buharin, bir kısım eski Sol Muhalefet üyelerinin yeniden katıldığı parti örgütünce ve Stalin tarafından yenilgiye uğratılıyor. Uzun süre tartışılıp gözden geçirilen birinci beş yıllık plan, ağır sanayi ve enerji sektörüne öncelik tanınarak uygulamaya konuyor.

Gorbaçov

"Sosyalizmde piyasa-para ilişkilerinin ve değer yasasının rolüne karşı önyargı dolu bir tutum işte bu koşullarda gelişti. Bu kavramların sosyalizme yabancı hatta aykırı olduğu öne sürüldü. Bu tutum, kâr-zarar hesabının önemsenmemesiyle birleşince, fiyatların oluşumunda kargaşaya ve paranın dolaşımı konusunda kayıtsızlığa yol açtı." (Mihail Gorbaçov, Perestroyka ve Yeni Düşünce).

Preobrazenskiy'in ekonominin farklı alanlarında iki yasa arasındaki ilişki hakkında düşünceleri:

Özetleyen: Brus

Preobrazenskiy özellikle şu noktaları ayırt etmektedir:

1) Devlet işletmeleri arasındaki dolaşım alanı. Ona göre bu alanda sadece meta mübadelesi biçimleri sözkonusudur ve değer yasasının işlerliği yalnızca işgücü (hele işçiler özel üretici ve tüketiciler olmaktan daha fazla tüketim eşyası satın almak zorunda olunca) açısındandır.

2) Devletin tekelci üretici olarak göründüğü ama tekelci satıcı olarak görünmediği dolaşım alanı. Bu esas olarak köylülere satılan mamul mallar için söz konusudur. Bu alanın düzenleyicisi devlettir. Fiyatları o belirler ama bunu yaparken büyük ölçüde özel çiftliklerin kârlılığının bir fonksiyonu olarak ortaya çıkan talebin yapısını da hesaba katması gerekir. Bu nedenle bu alan ekonomik süreçleri yöneten "yeni yasalar"la hâlâ etkili olmayı sürdüren değer yasası arasında bir "mücadele" alanıdır.

3) Devletin alıcı olarak (genellikle başka alıcılarla birlikte bulunduğundan tekel değildir) müdahale ettiği dolaşım alanı. Bu alan esas olarak zanaat kökenli sanayi hammaddelerinin satınalımını kapsar. Bu alanda güçler arasındaki ilişki bir önceki örneğin tam tersidir. Temel fiyat ilişkileri değer yasasıyla (azami fiyat düzeyi dünya fiyatlarıyla, minimum düzey ise kârlılık koşullarıyla) belirlenir ve devletin yeni ekonomik yasalara dayalı fiyatlandırma politikası ancak bu çerçeve içinde etkili olabilir.

4) Tüketim mallarını kapsayan perekende ticaret alanı (özellikle kentte yaşayanlara yapılan satışlar). Preobrazenskiy'e göre burada değer yasasının işleyişi, kaçınılmaz olarak üretim alanındaki işbölümü-

nün değiştirilmesi sonucunu doğurmadan (örneğin fiyatın değerden yüksek olduğu her yerde otomatik üretim artışına yol açmadan) fiyatlandırma politikasının arz-talep dengesi ilkesine bağlı olması gerekliliğiyle yansır.(**Brus, 3.-1968, s. 70)Toplumsal Sınıflar, Tarih ve Ekonomi**

Tartışmayla ilgili birkaç hatırlatma yapmak istiyoruz. Konuyu bilen okuyucular geçebilirler.

Emek süresi (ve çalışma koşulları) köleci, feodal ve kapitalist toplumlarda farklıydı. Her toplum "üretim" ve "tüketim"ini örgütlüyordu. Ama karşılanması gereken gereksinimler sınıf ilişkileriyle, bunların yarattığı değerlerle, öncelik belirleme mekanizmalarıyla belirleniyordu. Küçük meta üretimi döneminde bile üretimin büyük kısmı pazara değil, devletin emir ve denetimine bağlıydı.

Kapitalist toplumun da kendine özgü tutarlılığı ve ölçütleri vardır. Ama bu toplum, ölçütlerini genelleşmiş piyasanın yığıntıları arasında saklar. *Kapital*'de tahlil edilen işte budur, sözde "evrensel ekonomik yasa"lar değil.

Serfin **artı emeğine,** belirli bir süre feodal beyin toprağında çalışma (ya da beye belli miktar mal verme) biçiminde saydam bir "kâr" adı altında el konur. Kâr kapitalist yatırımlar toplamı ve piyasadaki satışlar tarafından belirlendiğinden doğrudan doğruya emeğe bağlı görünmez. Sömürü örtülüdür.

Aynı şekilde, pazarın gerektirdiği "en düşük maliyetle" üretim kıstası bir ayrıntıyı, iş gücünün bu "maliyetler" arasında bir maliyet olduğunu gözden saklar. İş gücü bir meta, bir eşya, kâr kıstaslarına göre makinelerle "bir araya getirilecek" bir üretim faktörü sayılır. Zaman zaman ortaya çıkan kapitalist bunalımlarda bu kıstaslar iyice öne çıkar. Milyonlarca işsizin varlığı sayesinde emek piyasasına "esnek iş" ilkesi uygulanabilir.

Piyasa fiyatları toplumsal ilişkilerden bağımsız olarak sadece ortalama "verimliliği" (ya da "üretkenliği") yansıtır; Fiyatlar (insan irade ve kararlarının üstünde) "nesnel" görünüm alır. Ama bu ortalamalar (piyasa) işçilerin durum iyiyken, yani işçi hareketi güçlüyken kazandıklarının, pahalı ve "etkisiz" olmasını getirir.

Gereksinimlerin saptanmasında da sorun aynıdır. Kapitalist pazar

yalnız kendi kıstaslarına uygun düşen gereksinimlere yanıt verir; cebinde parası olan alır (buna "karşılanabilir talep" denir) ve her mal yeterli bir kârla satılır. Kapitalist bunalım bu sürecin gerçek içeriğini gözler önüne serer. Aşırı üretim, karşılanmamış çok sayıda gereksinimin varlığında metaların aşırı üretimidir. Bu metaların arkasında kapitalist bir ilişki yatar: Her malın, her özel kapitalistin yeterli sayacağı bir kârla satılması gerekir.

Marks "değer yasası"nı çözümlediğinde sadece fiyatların gerisinde değerin asıl özünü emek zamanın oluşturduğunu değil, aynı zamanda kapitalist yatırımları belli bir toplumsal ilişkiler ve mekanizmalar kümesinin belirlediğini vurgular. "Toplumsal bakımdan gerekli emek"in ne olduğu hakkındaki hüküm, son tahlilde, üretim koşullarına, arz-talep bağıntısına ve bunları belirleyen toplumsal ilişkilere göre verilir. Bu hükmü dayatan özel sermayeler arasındaki rekabet ya da yarışmadır. Sermayenin yoğunlaşması ya da devlet himayesi sonucu bu rekabet hafiflediği zaman değer yasası da gücünü kaybeder. Tersine, ekonomik bunalımlar ve rekabetin hızlanması ise değer yasasını azdırır; özelleştirmeler ve refah devletinin içine girdiği kriz bunun yansımalarıdır.

Piyasa, "en düşük maliyet" kaygısının ardında, (uluslar arasında, kadın ve erkekler arasında, kuşaklar arasında) eşitsizlikleri sömürür ve güçlendirir. Tam istihdam, ahlaki, ekolojik, kolektif gereksinimler, güvenlik ve dayanışma umudu, boş zaman ve tembellik hakkı gibi çok önemli temel gereksinimleri dikkate almaz. Özel mülkiyet bağlamında verimi ve maliyetleri dikkate alır; piyasa tercihlerinin dış etkilerinin", topyekün sosyo-ekonomik sonuçlarını, ahlaki, psikolojik sonuçlarını ölçüp biçmez.

Kapitalist piyasa sisteminde maliyet olan bir şey, sosyalist bir sistemde yeni bir üretkenlik kaynağı olabilir: (yoksa sırf belli zamanlarda yapılan parlamento seçimlerinde değil) "İş"te demokrasi ve boş zamanın artırılması...

EKLER

Sol Muhalefet ve Köylüler (1927)
Platform'dan özet

"...Nüfusun ezici çoğunluğunun yoksul ve küçük köylülerden ve genel olarak küçük mülk sahiplerinden oluştuğu bir ülkede [milli gelirin dağılımına ilişkin] bu mücadelenin en önemli süreçleri bir süre parça bölük ve yeraltından da olsa sürer ve zaman zaman "beklenmedik" patlamalarla su yüzüne çıkar,

... Zanaat işçilerinin ticaret ve esnaf sermayesi tarafından sömürüsünün çeşitli açık ve gizli biçimleri son derece önemli ve de üstelik yeni burjuvazi için giderek büyüyen bir birikim kaynağıdır.

Vergiler, ücretler, fiyatlar ve kredi milli geliri dağıtmanın, bazı sınıfları güçlendirip bazılarını zayıflatmanın temel araçlarıdır.

...Ancak işçi sınıfının ve partimizin zorluk ve tehlikelerle başedemeyeceğine yürekten inanan biri gelişme sürecimizdeki bu çelişkilerin ve bu düşman güçlerin gelişmesinin açıkça ifade edilmesinin, panik ya da kötümserlik olduğunu söyleyebilir. Biz bu görüşte değiliz. Tehlikeyi görmek gerek. Daha etkin bir mücadele ve zafer için tehlikeleri doğru teşhis etmek gerek.

...Kırdaki sınıf mücadelesinde parti yalnız lafta değil, eylemde de çiftlik işçilerinin, yoksul köylülerin ve orta köylü kitlesinin başında kulakların sömürücü amaçlarına karşı örgütlenme yapmalıdır.

Tarım kredisi artık köylerdeki en zenginlere verilmemelidir. Zaten az olan yoksul köylülere yardım fonlarının orta halli ve zengin köylülere aktığı bugünkü duruma bir son vermeliyiz.

Bireysel çiftçiliğin gelişmesi karşısında kolektif çiftlikleri hızla geliştirmeliyiz. Kolektiflerde örgütlenen yoksul köylülere yardımcı olmak için sistematik olarak her yıl fon ayırmak gerekir.

Aynı zamanda, kolektiflerde olmayan yoksul köylülere de vergiden muaf tutarak, toprak ve tarım gereçleri için kredi vererek, tarım kooperatiflerine girmelerini sağlayarak yardım etmeliyiz.

...Parti kuşkusuz orta köylülüğün de ekonomik gelişmesini desteklemelidir. Bunu akıllı bir tahıl fiyatları politikası, bu köylülerin başvurabileceği kredi ve kooperatiflerin örgütlenmesi, bu en kalabalık köylü grubuna büyük ölçekli, mekanize, kolektif tarımın yararlarını göstererek yapmalıdır.

Partinin giderek büyüyen kulaklara karşı tavrı bunların sömürü çabalarını her yönden sınırlandırmak olmalıdır.

Ancak tarımın giderek sanayileşmesi böyle bir sosyalist işbirliğinin (ya da kolektifleştirmenin) tabanını yaratabilir. Üretim yöntemlerinde teknik bir devrim olmadan, yani tarım makinaları ya da ekinin dönüşümlü ekilmesi ve gübre olmadan, tarımın gerçekten kolektifleştirilmesi yönünde başarılı ve yaygın bir çalışma yapılamaz.

...Başarılı kooperatif yapısı ancak katılanlara azami tanınırsa sağlanabilir. Kooperatiflerin büyük ölçekli sanayi ve proleter devletle ilişkileri kooperatif örgütlenmelerde, bürokratik düzenleme yöntemlerini dışlayan normal bir yönetim biçimi öngörür...

(L. Troçki, G. Zinovyev, vb. "Muhalefetin Platformu", *Challenge of the Left Opposition* (1926-1927) içinde, New York, Pathfinder Press 19..., s...., 326-329)

Moshe Lewin'e göre "Tahıl Bunalımı"nın Rolü

"Tedarik krizi partiyi habersiz yakaladı. (1) Ekim 1927'de Stalin şimdiye kadar güdülen politikanın başarılı olduğunu, herşeyin iyi gittiğini beyan etti. (2) Bu sadece basit bir "resmi iyimserlik" yanılsaması olamazdı çünkü Stalin daha sonra "köylü grevi" adını verdiği olayı önceden görebilse kuşkusuz böyle konuşmazdı.

Köylerden gelen tahıl miktarı tehlikeli bir düzeye düşüp, mujiklerin tavrı kentlerde kıtlık tehdidine yol açınca Politbüro ve basında Stalin acil durum önlemleri aldılar. Tehditle karşı karşıya kalan parti önderleri otomatik olarak iç savaş dönemindeki tepkilerine dönüyorlardı. Partinin kaynakları seferber edildi, acil durum yetkileriyle donatılmış müfettişler ve işçi tugayları yola çıkarıldı, yetersiz ya da inatçı olduğu düşünülen yetkililer tasfiye edildi ya da baskıya maruz kaldı, tahıl toplama işine nezaret etmek üzere troikalar kuruldu, vb. Bu askeri bir

operasyondu, tıpkı iç savaştaki gibi. "Sınıf çizgisi" anlayışı da aynı kaynaktan ilham alıyordu. Yoksul köylülere durumu iyi köylülerden zorla alınan tahılın %25'i vaadedildi. 1926'da Ceza Yasasına spekülatörlere karşı konan 107. madde tahıl saklayan köylülere de uygulanmaya başladı.

Ancak, "sınıf tavrı"na ve kulaklarla durumu iyi olan köylülere yapılan suçlamalara rağmen (bu aşamada bu iki kategori arasındaki farklar dikkate alınmıyordu) Stalin olayları resmen "kulak grevi" olarak açıkladı; oysa sorunun kökü başka yerde yatıyordu. Stalin de bunu biliyordu ve başka bir bağlamda dile getirdi. Mikoyan da parti organında bu yolda bir beyanatta bulundu. Tahılın asıl büyük kısmı kulakların elinde değil, orta köylülüğün *(serednyaki)* elindeydi ve onlar da paralarıyla satın alacak bir şey olmadığı sürece satmaya istekli değildiler. (3) O zaman bu köylüleri tahılı serbest piyasada değil de, devlete satmaya nasıl razı etmek lazımdı?

Seçilen yöntem en hızlı yöntemdi: Piyasa kapatıldı, idari baskı uygulandı, para fazlası emildi. Tüm bunlar sadece kulaklara değil, köylülüğün çoğunluğuna yönelikti. Çok ciddi önlemlerdi bunlar. Özellikle yaz aylarında, Nisan plenumunda acil durum önlemlerinin kaldırılacağı vaadedilmişken ikinci bir önlem dalgası uygulamaya konduğunda bir bunalım yaşandığı çok belliydi.

Bunalım beklenmedik olduğu için Stalin'in bu "sol tavrı" önceden ölçülüp biçilmiş bir tutum değil, koşulların zorladığı önlemlerdi. Bu dönemde Sovyetlerin "hamlesi" ve Stalin'in politikalarının tarihi açısından bu karakteristik bir durumdu.

...Dolayısıyla rejim "topyekün kolektifleştirme"den çok uzaktı; ama bildiğimiz gibi o sırada farkında olmasalar da bu yolda ilerliyorlardı.

Stalin'in durum hakkındaki düşünceleri Temmuz plenumunda berraklaşmıştı ve "tahıl bunalımı"nın o sıralarda gün ışığına çıkardığı sa-

(1) Rykov'un konuşması *Pravda*, 11 Mart 1928.

(2) Bak Stalin'in 23 Ekim 1927 konuşması, *Socinenya*, cilt X, s. 196-197.

(3) Bak C.A. Mikoyan, *Pravda*, 10 Şubat 1928.

(4) Stalin, Temmuz Plenumunda Yapılan Konuşma, a.g.y. s. 159.

(5) A.g.y. ve Nisan 1929 Plenumunda Yapılan Konuşma, *Bolşevik*, No. 23-24, 1929, s. 34; Socinenya cilt XII.

(6) N.I. Buharin'den I.B. Kamenev'e *Socialisticeskii Vestnik* içinde n. 9. s.10.

ğa karşı mücadeleye bağlı manevralardan bağımsız olarak aynı doğrultuda ilerliyordu. Stalin köylülerin sanayinin gereksinimi karşılamak için bir "katkı"da bulunması *(daan')* gerekeceğini biliyordu ve Merkez Komite'de bunu ifade etti. (4) Bu Preobrazenskiy'inin teorisini Preobrazenskiy'nin duyduğu tedirginlik ve koyduğu çekinceleri koymadan benimsemek demekti. Stalin işçilerin de birşeyler ödeyeceğini ve bunun da giderek artan toplumsal çelişkilere yol açacağının farkındaydı. O zaman işlerin dört yıl daha, devlet ve kolektif sektör işleri düzeltene kadar yürümesi nasıl sağlanacaktı? Stalin kararını verdi. Bu arada rejim tahılı toplamak için acil durum önlemleri alacaktı. Bunu bir önceki yıl yapmıştı. Temmuzda bunu tekrar önerdi ve Nisan 1929'da resmi politika olarak kabul ettirdi. (5) Buharin Kamenev'e "Ayaklanmaları kanla bastırması gerekecek" derken haklı ve Stalin de bunu yapmaya hazırdı. (6)

(Moshe Lewin *The Making of the Soviet System,* New York, Pantheon Books, 1985, s. 97-99).

Moshe Lewin'e göre Sağ Kanat

"Sağ ile Stalinciler arasındaki ayrılıklar tek bir sorun çevresindeki anlaşmazlıkla özetlenebilir: Sanayileşme ve kırsal kesimin dönüşümü siyasal-ekonomik yöntemlerle mi, yoksa tersine olağanüstü önlemlere, bir başka deyişle zora başvurularak mı sağlanmalıydı? Rejim çok geniş bir yaptırım ağı mı kurmalı, yoksa daha esnek bir yaklaşımı mı yeğlemeliydi? (1) Tüm Sovyet Rusya'nın geleceği bu ikilemde yatıyordu.

Sağ doğal olarak esnek yaklaşımı yeğliyor, bunu da "NEP yöntemleri" ile ilerleme sağlanabileceğine olan inancına ve Stalinistlerinkinden farklı olan bunalım çözümlemelerine dayandırıyordu. Sağa göre bunalımın nedenleri bir takım hatalardan kaynaklanıyordu: Kusurlu planlama, fiyat politikasında hatalar, tarımsal üretime yardımla ilgili bir dizi önlemin uygulanmaması (2). Politbüronun çoğunluğu ise tersine, köylü işletmelerinin ve tarlaların küçük oluşu gibi nesnel etmenler üzerinde durma eğilimindeydi.

Sağın yorumuna göre bunalımdan kaçınmak hâlâ mümkündü. Res-

mi makamlar köylülere bazı ayrıcalıklar tanımak için (piyasanın yeniden açılması, üreticilere daha iyi fiyatlar verilmesi, özel sektöre yardım ve gerekirse tahıl ithalatı) geri adım atmayı kabul etse (3) bu olabilirdi, çünkü Buharin'in dediği gibi, acil durum önlemlerine başvurmaktansa tahıl ithal etmek daha iyiydi. (4) Sonraları ortalık sakinleyince uzun vadeli önlemler düşünülebilirdi.

Sağ, piyasayı etkilemek için temel yöntem olarak ekonomik ve mali önlemlere dönmeyi savunuyordu. Tamamen geçici önlem olarak algıladıkları *sovhozlar* konusunda pek konuşmuyorlardı. *Kolhoz*lara daha iyi gözle bakıyor ama bu konuda çok temkinli olmayı, kolhozlar ancak özel çiftliklere üstün olduklarını kanıtladıkları ölçüde kolhoz açmayı öneriyorlardı.

Daha sonra Nisan 1929'da beş yıllık plan çerçevesinde iki yıllık bir plan önerdiler *(dvuhlileta)*. Bu plan tarımın durumunu düzeltip gerilikten kurtarmayı amaçlıyordu. (5) Sağ, özel sektörde hâlâ ilerleme umudu görüyor, NEP'i, NEP türedilerini, kulakları muhafaza etmek istiyorlardı. Kulakların gücünü ve büyümesini sınırlamaya hazırdılar ama sadece mali önlemlerle... Sağ bu aşamada sanayileşme gereksinimini kabul etmişti ama Stalin'in istediği gibi dörtnala sanayileşmeye karşıydılar. (6) Sözcülerinin dediğine göre ülke 1928 sonunda yatırım potansiyelinin sınırına varmıştı ve şimdi stok oluşturmak ve girişilen inşaat projelerinin mevcut inşaat malzemeleriyle uyumlu olmasını sağlamaya uğraşmak gerekiyordu. Daha önce de belirtildiği gibi, sağ

1. Rykov'un baskıya karşı çıkışı konusunda Bak Robert V. Daniels, *The Conscience of the Revolution,* Cambridge, Massachusets, Harvard University Press, 1960, s. 329-220.

2) Bak N.I. Buharin, Temmuz 1928 Plenumunda yapılan konuşma, aktaran Daniels, *conscience,* s. 331-335.

3) "Sağ" kanadın önerileri resmi kaynaklardan da bulunabilir: Stalin, *Socinenya,* cilt XI. s. 218-335; cilt XII, s. 92, *Bolsevik,* no. 23-24, 1929, s. 30-35, 46; *16-tyj s'ezd... stenotcet* 1962, no, 56, 133, 135, 215, 266.

4) *16-tyj s'ezd... stenotcet;* 1962 baskısı n. 135.

5) Age, no 56 (parti arşivlerinden), Rykov'un Sovnarkom'da konuşması, *Pravda,* 6 Nisan 1928.

6) *KPSS v. rezoljucijah,* II. cilt. s. 558; Y.E. Rudzutak, *16-tyj s'ezd... stenotcet* s. 201; Buharin 'Lenin'in Siyasal Vasiyetnamesi" adlı makalesinde hertürlü "dikkatsiz ileri hamle"yi reddetti. *Pravda,* 24 Ocak 1929.

7) N.I.Buharin, "Zametki ekonomista" *Pravda,* 30 Eylül 1928; agy'de şöyle diyor: "Ya bilimsel ekonomik yönetim sayesinde kazanacağız ya da hiç kazanamayacağız."

8) Buharin, a.g.y.

perekacha gereksinimini de, köylülere kendi özel stoklarını oluşturma olanağı tanıyacak sınırlar içinde kabul ediyordu.

Buharin'e göre ülkenin içinde bulunduğu zorlukların nedenlerinden biri "anarşi" ve planlamadaki ve sektörlerarası koordinasyondaki hatalar"dı. Bunlar gereksiz yere hızlı büyüme oranlarıyla daha da ağırlaşıyordu. "Bir İktisatçının Notları"nda ve başka yazılarında bilimsel ekonomik yönetim (7) talep ediyordu ki, Sovyet sanayileşme sürecinde bu nokta ne birinci beş yıllık planda ne yakın zamana kadar önemsenmiştir.

Stalin'in sosyalizm ilerledikçe keskinleşeceğini öne sürdüğü sınıf mücadelesi tezine karşı Buharin'in sloganı "Üçüncü Devrime Hayır!" idi. Buharin'e göre kıra komünizm götürmenin zamanı gelmemişti. (8) Köylülerle ittifak *(smychka)* kooperatif hareketi temelinde yürütülmeliydi.

Anlattıklarımız sağ kanadın konumunu çok kısaca özetlemektedir. Bu kanadın görüşlerinin bir kısmı günümüze Stalinist kaynaklardan ulaşmıştır ve bütün önerilerinin eksiksiz kayıtlarına sahip değiliz. Ancak görüşlerinin çekirdeği budur ve önemle üstünde durulmalıdır. Tahlillerinden bazıları (örneğin sanayileşmek zorunda olan bir ülkede fiyat mekanizmasına ve mali önlemlere fazla güvenmeleri, tarımda özel sektörün potansiyellerini aşırı vurgulamaları, yeni örgütlenme biçimlerinin geliştirilmesi konusunu ise pek önemsememeleri) açıkça yanlıştı. Örneğin aşırı hızlı büyüme oranlarına, köylülüğün aşırı sömürüsüne, planlamada ve uygulama aşamasında bilimsel yöntem kullanılmamasına, baskı yöntemlerine fazla prim verilmesine karşı çıkışları ise tarih tarafından doğrulandı."

(Moshe Lewin, *The Making of the Soviet System,* New York, Pantheon Books. 1985, s. 97-99).

SONUÇ

Toplumsal Bir Optimuma Doğru Ota Sik'in Bir Önerisi Üzerine

"Bireyler kendi ilişkilerini, onları bizzat yaratmadan önce denetim altına alamazlar." (Karl Marks, *Ekonomi Politiğin Eleştirisinin Temelleri.*)

Bir Dünyadan Ötekine

Sovyetler'de Preobrazenskiy, kapitalizm-sonrası toplumun "yasa"larını incelerken, oldukça sıradan görünebilecek sıradan bir saptamaya dayanıyordu (1966, sf. 68): "Her mekanizma, içinde yer aldığı ekonomik yapıya bağlıdır."

Bu nedenledir ki, *Yeni İktisat*'ın yazarı, sosyalizme geçişin, biçim ve içerik olarak "değer yasası"nın düzenleyiciliğini kabul edemeyeceğine inanıyordu. Bu iç ve dış piyasadan tümüyle vazgeçmek anlamına gelmiyor; yerlerini planlı ilişkilere bıraktıkça işlevlerini yitireceklerine işaret ediyordu.

Preobrazenskiy, bu bakışıyla, sözkonusu planın, emeğin yabancılaşmasına, işçilerin tercihlerinin ekonomik tercihlere ve kendilerinin dışında bir yapının kararlarına tabi kılınmasına alet olmayacağını varsayıyordu. Devlet sönümlenmeliydi. (1)

---

(1) "Sosyalist" denen ülkelerde yabancılaşma için özelikle bak: E. Mandel (1967. Böl. 10 ve 11), Tiktin (1979) ve Yugoslav filozofları C. Petroviç, P. Vranicki, L. Tadic, Z. Pesic-Golubovic, M. Çaldorovic ve M. Markovic'in, yetmişli yıllarda Belgrat'ta yayınlanan Praksis dergisindeki yazıları

Oysa tersi oldu. Her yerde hazır ve nazır olan devlet, ortadan kalkacak yerde gelişti. Gelişmemiş, geri kalmış bir "tek ülkede sosyalizm"in kurulması, kuşatılmış kalenin içinde, gerçek ve farazi bütün düşmanlara karşı bir savaş ilanı haline geldi. (Moshe Lewin, 1985). Plan en küçük ayrıntılarına kadar uygulatılmalıydı. Stalin'in "teori"sinde sosyalist birikim yasasının değer yasasına karşı mücadelesi böyle anlaşılıyordu. Özel teşebbüs, çoğu zaman yerine konacak başka üretim örgütü biçimleri olmadığı halde ve herhangi bir tehdit oluşturmadığında bile bastırıldı. Dahası, özel teşebbüsle birlikte, bireysel ya da kolektif her türlü özel girişim de yasaklandı, - böylece, "toplumsal" mülkiyete içkin ilerleme potansiyelinin gelişmesi de köstekledi.

Bu arada kapitalist dünyada 1929 bunalımıyla birlikte piyasanın ekonomiyi düzeltme yeteneği konusundaki yanılsama son nefesini veriyordu. Krize karşı getirilen serbest girişim,serbest piyasa çözümleri krizin ağırlığını artırmaktan başka işe yaramadı. Sorun, ücret bir maliyet ögesi olarak kaldığı sürece tüketim mallarının kitlesel üretimine karşılık düşecek kitlesel pazar bulunamaması değildi. Üretimin çapı proletaryaya ağırlık ve yoğunluk kazandırıyor ve eskiden başvurulan ücret sınırlaması ve kitlesel işsizlik yoluyla krizden çıkma reçetelerini tehlikeli hale getiriyordu.

Keynesçi araçlar durumu düzeltmekte aciz kaldı. Sonunda yeni ve uzun bir büyüme dönemini mümkün kılan siyasal ve ekonomik koşulları II. Dünya Savaşı sağladı. (2)

Faşizme karşı savaş çok geçmeden, dünkü müttefiklere karşı soğuk savaşa dönüştü. Soğuk savaşın hızını kaybetmesini kapitalizmin "sosyalleşmesi" izledi. Keynes sistemin yaşayabilmesi için bunu açıkça tavsiye ediyordu. Artık ne toplu direnmeleri "usdışı" diye nitelemek, ne de işsizliği emebilecek bir piyasa mekanizmasının erdemlerine inanmak mümkündü. Her girişimcinin çıkarlarının bir görünmeyen el sayesinde tam istihdam dengesinde buluşması için hiçbir neden olamazdı. Devlet müdahale etmeliydi.

Savaş sonrasında sağlanan uzun süreli büyüme pazarın rolünü sınırlamakla gerçekleşmişken, pazarın erdemleri hakkında halâ övücü nutuklar işitmek insanı şaşırtıyor. Aslında Doğu'da olduğu gibi Batı'da

(2) Bak M. Duport, P. Oliver, A. Taillandier ve C. Verla, La crise, les crises, l'enjeu (Kriz, Krizler, Tehlike) 1987.

da planlı bir sisteme olan ihtiyaç dile getirildi ama farklı çelişkileri ve dolayısıyla mülkiyet ilişkilerini besleyen toplumsal ilişkiler çerçevesinde...

Batı'da risklerin toplumsallaştırılması

Gerçekten her iki tarafta da Preobrazenskiy'in yaşadığı devirden çok daha büyük ölçekte, değer yasasıyla çatışan yeni bir rasyonalitenin geliştiği görüldü.

Kapitalizm risklerinin toplumsallaştırılması ve üretimin (kâr ve ücretlerin) *exante* (önceden) planlanmasına doğru gittikçe artan bir eğilim yaşadı. Kredi parası piyasa temelinden kurtuldu. Ama tüm bunlar özel mülkiyeti ve kâr güdüsünü, dolayısıyla biriktirme ve spekülasyon aracı olarak paranın işlevlerini ortadan kaldırmadan gerçekleşti. Şimdi olduğu gibi, bir belirsizlik döneminde, zaten tamamlanmış olan bir üretimin gerçekleşmesi beklentisiyle verilen kredi "şüpheli alacak" haline gelir, spekülasyon üretken yatırımın yerini alır ve mali çöküş riskini artırır. Bu aşamada sınıflar arasındaki çelişkiler, İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı siyasi düzenlemeyle sınırlandı ve ikinci aşamada ekonomik genişleme sayesinde yumuşatıldı: Taylorizme karşı gittikçe artan toplumsal direnme, katma değerin bölüşülmesinde ortaya çıkan çelişkiler, zenginlik ve tam istihdam döneminde ücretlilerin gittikçe artan istekleriyle birlikte bu mutlu durum son buldu. Utangaç kuramcıların "arz" demeyi tercih ettiği kâr mantığı önceliklerini ortaya koyacaktı. Gittikçe daha az rekabetçi olan bir sistemde baskı altına alınan ve ihlal edilen değer yasası, düzenlemeleri kaldırma (deregulation) kisvesi altında güç kazanıyor, hem de nasıl!

Fakat Keynes'in ortaya koyduğu bütün sorunlar -onun ortaya koymadıklarıyla birlikte- sürüp gitmektedir. Rekabete dayalı kapitalizm artık geçerli değildir. Fakat kapitalizmin toplumsallaştırılması da kendi mülkiyet ilişkileriyle çatışmaktadır.

Öte yandan, bürokratik planlama, temelde pazara başvurmayan ya da çok az başvuran bir sanayileşmenin mümkün olduğunu göstermiştir. Bir karşılaştırma yapılacaksa, bunu aynı sosyo-ekonomik özelliklere sahip ülkelerle, yani kapitalist çevre (periferi) ülkeleriyle yapmak gerekir. Bu sözde sosyalizmin siyasal, sosyal ve ekonomik bedeli artık herkesçe malum. Ayrıca planlamanın açmazları aynı zamanda bü-

rokraside sınıf tutarlılığı olmadığını da göstermektedir. Bürokrasi ne zaman idealize ettiği piyasa mekanizmalarına başvursa, kapitalist ülkelerin bilinen sorunlarıyla karşılaşır, hem de başka mülkiyet sorunlarıyla birleşmiş bir şekilde.... Aykırı gibi görünse de, özgür sendika ve siyaset örgütü kurma hakkının yokluğuna rağmen işçilerin piyasa mekanizmalarına karşı direnişi, kazanımlar elde etme açısından, Batı'dakinden daha şanslıdır ve şanslı olacaktır, çünkü bürokrasinin bağımsız bir ekonomik konumu yoktur; bürokrasi ekonomiyi işçiler adına yönetir. "Gerçek" mal sahibi değildir.

İşte "devlet sosyalizmi"nin ve "piyasa sosyalizmi"nin ortak açmazlarının temelinde yatan gerçek budur. Gerçek mal sahiplerinin egemen olduğu kapitalist pazarla karşılaşmalarını karmaşıklaşturan da budur.

Ota Sik'in görüşüne birkaç eleştiri

Ota Sik, 1981'de Yugoslav deneyimi ve bunalımını yorumlarken, 1968'de Prag Baharı sırasında savunduğu görüşlerini anımsıyor (*"Demokratik ve Sosyalist Bir Sistemin Dayanakları"*; daktilo metni) ve bu ilginç eleştirel yeniden değerlendirmede "bölüşüm sürecini demokratik olarak belirlenen toplumsal amaçlara tabi kılmak gerektiğini" belirtiyordu. (age. s. 16). Bu görüşe uygun olarak Yugoslav işletmelerinin net gelirlerini istedikleri gibi dağıtma özgürlüğüne itiraz ediyordu (s.18-19):

"Birincisi, böyle bir bölüşüm (gelir dağıtımı) biçimi makroekonomik dengeleri sağlamaya elvermez. Bu orantısız gelişme yüksek enflasyon yaratır. İkincisi, bu bölüşüm biçimi, gelirlerin tekelci oluşumu nedeniyle, işletmelerin yetkinliklerine (performans) göre tutarlı gelir farklılıkları yaratmaya da elverişli değildir. (...) üçüncüsü, bu dağıtım biçimi, ekonominin tümüyle alternatif tercihlere dayalı demokratik gelişme hedeflerini gerçekleştirmeye de engel olur."

Fakat Ota Sik aynı zamanda, yatırımların piyasaya dayalı olarak yapılmasını ve işletmelerin en yüksek kâr amacıyla yönlendirilmesini savunuyordu.

Bu sorunlara ilişkin gerçek bir tartışmanın önkoşulu, **karar alma düzeyi ne olursa olsun,** her tercih için demokratik tartışma ve karar alma süreci uygulanmasıdır. Ancak o zaman deneyime dayalı teorik ve pratik bir tartışma başlayabilir. Hangi sorunlar hangi kademelerde

(topyekün,bölgesel, yerel) en etkili biçimde çözümlenebilir? Piyasa mekanizmalarının belirli bir bağlamda sahip olduğu avantaj ve dezavantajlar nelerdir? Çözebilecekleri sorunlar nelerdir? (3)

Ota Sik'in yanıtı üç saptamaya yol açıyor:

Birinci Saptama:
Özyönetim için üç tercih

Birincisi, özyönetim özgürlüğü yerel düzeyle sınırlı kalır ve geliri maksimize etmeye yönelirse, ister istemez makroekonomik denge sağlama kaygısıyla ve enflasyonun kontrol altında tutulmasıyla çelişir. Bu durum karşısında üç tavır takınılabilir.:

-Merkezi devletin sıkı kurallarla denetlediği bir özyönetim sistemine dönülebilir (ellili yıllarda Yugoslavya'da olduğu gibi. bk. Sunuş 2), ama bu aynı zamanda yukarıda anılan anlaşmazlıklar ve çelişkilere de dönülmesi anlamına gelir.

-Bütün işçi özyönetimi ortadan kaldırılır ve sosyalist hedeflerden vazgeçilir.

-Ya da özyönetim ulusal düzeyde yaygınlaştırılır. Öyle yapılır ki, merkezi düzeyde yapılan bölüşüm tercihleri, **bunları uygulayacak olan özyönetimcilere** yabancı bir kurumdan çıkmaz, **başka bir düzeyde olmak üzere işçilerin kendi kararından doğar.** İşçilerin bu tercihleri yapmakla ve bu tercihlerine uymakla elde edecekleri yarar, enflasyon karşısında tüketim ve üretim mallarının tüketicisi olarak karşılaştıkları sorunları çözebilme olanağından, istihdam sorunlarını daha iyi çözebilme olanağından ve nihayet **üretici/yönetici olarak**

(3) Optimum büyüme ve sosyalizm hakkında, özelikle Marie Lavigne'in 1978'de *Sosyalist* Sistemde Optimum ve Büyüme'de yayımladığı ortak incelemeler arasında, şu makalelere bak: F. Seurot: "Sosyalist Sistemde Faydanın İşlevi", L. Despres: "Ekonomi politik ve Planın Objektif İşlevi: Ulusal Ekonomiyi Planlama Modelinde Uygulanabilecek Optimumluk kavramı", R. Tartarın: Üretim Şemaları ve Sanayileşme Politakaları" ve G. Duchene: "Sovyet Ekonomi Politikasında Verilliği Araştırmanın Sınırları"; M. Ellman'ın kitabı: SSCB'de Planlama Sorunları, 1973; M. Godelier: Ekonomide Ussallık ve Usdışılık; Markoviç: "Demokrasi ve Sosyalizmin Yeni Biçimleri", M. Genne: "Hakkaniyete Uygun İstihdam".

ufuklarını genişletme olanağından kaynaklanır. Çözülmesi gereken asıl sorun işte budur.

Bu da bizi Ota Sik'in modeli hakkındaki ikinci saptamaya götürüyor.

İkinci Saptama:
Bireysel çıkarlar ve toplumsal gereksinmeler çakışır mı?

Hangi sorunların piyasa işleyişi yerine demokratik merkezi tercihlerle çözülmesinin daha uygun olduğu Ota Sik'in de yaptığı gibi, makroekonomik dengesizliklerden çıkarsanmalıdır. **Fakat bu ayrım aynı zamanda, bireysel çıkarlar ile toplumsal gereksinimlerin çakışmasının olası kaynakları konusunda hangi varsayıma dayanılacağına da bağlıdır.** Ota Sik ve başka piyasa reformu kuramcılarının pazara atfettikleri rol, piyasanın erdemlerini idealleştirmelerinden ve bireyin çalışma alanındaki tutum ve davranışlarına ilişkin "kötümser" ve statik anlayıştan kaynaklanmaktadır. Ota Sik bunu açıkça belirtir: daha verimli ve daha kaliteli emeği teşvik edecek tek yol piyasadır. Aksi takdirde herkes "elden geldiğince az emekle kendi gelirini maksimize etmeye" çalışır (s.13). Sik, bu olumsuz saptamadan şöyle bir modele varıyor: Üretim düzeni ve yatırım tercihleri **ticari kârın** güdümünde olmalıdır.

Böyle bir birikim mekanizmasının kapitalist yönetimin yalnız erdemlerini değil, sakıncalarını da taşıdığını göstermeye çalıştık. Gerçekten, mevcut piyasanın "kusurlu ve eksik" gerçekliği, aşırı yatırım ve gittikçe artan maliyet ve savurganlık sorunlarını ya da düşük emek verimliliğiyle ilgili sorunları çözemez; sosyalist tam istihdam ve emeğin yabancılaşmasını önleme hedeflerinden tamamen **uzaklaşarak** enflasyon ve eşitsizlikler yaratır; giderek artan çatışmalara yol açar... Rekabete dayalı mikroekonomik kârın maksimizasyonunu öngören "mükemmel" bir modelin toplumsal maliyeti daha da ağır olacaktır.

Başka bir deyişle, eğer kaynaklar piyasada getirecekleri potansiyel kâr esasına göre tahsis edilirse, bireysel çıkarlar ile toplumsal gereksinmeler arasında **çakışma** değil, gittikçe artan bir uzaklaşma söz konusu olacaktır.

Öyleyse niçin bireysel güdüleri değiştirmeye çalışmıyoruz?

Parça iş ve iyi yapılan iş

Taylorizmin, "parçalara bölünmüş" işin, verimliliğini belli sınırlar ötesinde yükseltemediği gayet iyi bilinmektedir. Öte yandan, sorumluluk marjı artırıldığı zaman Macar tarımında elde edilen olumlu sonuçlar, 1956'da Macaristan'da toplumsal denetimin gelişmesiyle, ya da Polonya'da Dayanışma Sendikası'nın denetimiyle işçilerin savurganlıkları eleştirmeye başlaması, "iyi iş çıkarmaları" engellenen işçilerin duyduğu acı ve Kornai'nin açıkladığı gibi, sistemin tümü bir mesleği etkisizleştirdiği zaman beliren "mesleki vicdan", tüm bunlar, bürokratizmin olduğu kadar piyasa ilişkilerinin de engellediği köklü özlemlerin varlığına işaret etmektedir.

Bu özlemler **ücretin yeterli olması ve herkesin yaşam düzeyinde düzenli bir iyileşme görebilmesi** koşuluyla, ücretten çok işin içeriğine ilişkin özlemlerdir. Bu koşul bir kez sağlandıktan sonra bireyler gizli kalmış başka özlemlere yönelebilirler. Sadece işten atılma tehlikesinin ve ücretleri bireyselleştirmenin işin kalitesini düzelteceği görüşü hiçbir zaman kanıtlanmamıştır; tersine bu tür teşviklerin yan etkileri söz konusudur. Çalışmak çekici olduktan ve verili bir bağlamda toplumsal bakımdan adil, kararlı bir yaşam düzeyi sağladıktan sonra, sonuçların karşılaştırılması, birlikte çalışan ekiplerin baskısı, mal ya da hizmeti kullananların baskısı ve iyi bir iş yapmanın zevki rutin ve tutuculukla savaşmayı kolaylaştırır.

Ama böyle ilerlemeler ya da emeğin yaratıcılığı tek bir atölyede ya da kazancın çekiciliğine dönük mali yönetime dayanarak tam anlamıyla gerçekleştirilemez. Parça başına çalışma hâlâ söz konusuysa, işçi en yüksek kazanç elde etmek için elden geldiğince az çalışabilir. Aynı şekilde, enerji ve yaratıcılık çabaları, bunların genelleştirilmemiş olduğu bir sistemde boşuna harcanıyorsa ya da daha kötüsü, bu çabalar ayrıcalıklı bir tabakanın özel çıkarlarına yarıyorsa işçiler arasında kendi kabına çekilme ve üstün körü iş yapma yaygınlaşır.

Birikim fonunun -"değişik tüketim"- işçilerce özyönetimi, amaçların, araçların, üretim ve bölüşüm ilişkilerinin, emeğin ölçülmesi kriterlerinin, dürtülerin, üreticiyi, tüketiciyi ve yöneticiyi birleştirdiği tutarlı bir sistemi zorunlu kılar. (4)

(4) Bak K. Mihailoviç (1982) ve D. Bensaid (1976)

Üçüncü Saptama:
Amaçlar araçlarla tutarlı olmalı!

Bu durum bizi Ota Sik'in işletmelerin performansına göre gelirlerin farklılaştırılması hakkındaki görüşlerine karşı üçüncü bir eleştiriye götürüyor.

Çekoslovak kuramcı, Yugoslavya'da "gelirlerin tekelci oluşumu"nu belirtirken haklıdır. Fakat bu durumun ardında **en "yetkin" olanlarca elde edilen avantajların genelleştirilmesi,** ya da kişisel gelirin (yani ücretin) rekabet mekanizmalarından koparılması (5) gibi güçlü bir eğilim olduğu gözden kaçmamalı (aynı durum işçi hareketi güçlü olduğu zaman kapitalist ülkelerde de görülür.) Bu eğilimler sonucu parasal teşvikler verimliliği azaltır ve enflasyon kaynağı haline gelir. **Maddi** dürtülerin gerekliliğini hiç kimse inkâr edemez. Tartışma konusu olan bunların yeri ve niteliğidir.

Para dışındaki maddi dürtüler arasında çalışma haftasının kısaltılması, çok ağır veya sıkıcı işlerin ortadan kaldırılması, eğitim, öğrenim, yönetim işleri, dinlenme-eğlenme için zaman bırakılması, kadın ve erkeklere kendi varlık koşullarına egemen olma araçlarının sunulması sayılabilir; buna karar veren konumunda olma zevkinin gelişmesi de katılabilir.

Özyönetim mümkün kıldığı zaman bile bu enerji ve yaratıcılık kaynaklarının hiçbirine yönelinmedi. **Teşvik** olarak sosyal ilişkileri değiştirmeye, **işi azaltmak için verimi yükseltmeye** yani hedefin kendisine yönelmek, parçalayıcı bir etkiye sahip olan parasal teşvikleri (bunlar adil dağıtılmadığı gibi, kendilerine atfedilen erdemleri de kanıtlayabilmiş değillerdir) azaltmak daha iyi olmaz mı? İşçinin, yaptığı işle yeniden birleşmesi, ihtiyaçların açıkça dile getirilme özgürlüğünün teşviki, hatta bizzat teşviklerin tartışılması söz konusu sorunlara getirilen yetersiz çözümleri aşmaya yardımcı olabilir. Bölüşümün demokratik bir biçimde yönetimi, parasal gelirlerin artışını sistemin toptan verimliliğinin yükselmesine bağlayabilir; böylece işçilerin kendi işletmelerindeki ilerlemeleri genelleştirmesine, en yetkin olanları bilgilerini başkalarına da aktararak paylaşmaya itebilir. Aynı zamanda böyle bir yönetim, iş düzeninin ve kalitesinin iyileştirilmesine bağlı her çeşit teşviki yerel olarak harekete geçirebilir. Bütün bunlar, üretici

(5) Bk. özellikle J.P. Benasay, R. Boyer, R.M.Gelpi, "Tekelci düzenleme", Ekonomik dergi, Mayıs 1979.

ve tüketicilerin bu ilerleme ve gelişmeleri değerlendirmeleri için en iyi yol/mekanın ne olduğu sorununu gündeme getiriyor. Değerlendirmede saydam olmayan, parçalanmış bir değer boyutu mu kullanılmalı? Yoksa bütün bir toplumsal emek zinciri ve kullanım değeri boyutu mu?

Marks'ın bütün eserlerinde vurgulanan üretim ve bölüşüm ilişkileri arasındaki çok sıkı bağ, alışkanlıklar ticari dürtülere dayalı kaldığı zaman kuşkusuz çok karmaşık bir bağlamda karşımıza çıkıyor.

"Kapitalizmin bize bıraktığı çürümüş aygıtlarla sosyalizmi gerçekleştirme ülküsü açmaza girmeye mahkum bir düştür." (Che Guevara)

Temel çelişkiler muhtemelen aşılamaz çelişkilerdir.

*"Bölüşümle ilgili burjuva normlarının varlığını sürdürmesi -bir yokluk rejiminde- gelirleri yalnız emek girdilerine değil, emeğin nisbi verimliliğine bağlamak (çünkü verimlilik hesaplanabilir ve dolayısıyla bilinebilir) lehinde kuvvetli bir dürtü yarattığı ölçüde, planlı üretim ilişkilerine karşı tepki verir"*diyor Ernest Mandel. *"Bu bağ bireysel ya da kolektif olabilir; bir işletme, bölge ya da bir sanayi dalının bünyesinde işçilerin dayanışmasını parçalayabilir ya da artırabilir.* Ama *birleşmiş işçilerin toplamı arasında eşitsizliği* daima (metinde altı çizilmiş) *artıracak ve dolayısıyla onlar için öznel bir çözülme kaynağı olacaktır."* (6)

Fakat "herkese çalışmasına göre" kuralında somutlaşan ve var olan eşitsizliklerin sürüp gittiği bir durumda yasa önünde eşitliğe dayalı "burjuva bölüşüm normları", incelememiz boyunca belirttiğimiz gibi, pratikte birçok biçimde yorumlanmış ve uygulanmıştır. Ayrıcalıkların üstünü örtmeye yarayan çarpıtmaları aşma gereksiniminin ötesinde, "sosyalist" birikim çerçevesinde en uygun bölüşümü sağlamak için hangi ölçütleri muhafaza etmek gerektiği bizce hiç açık değildir. Engels nadiren alıntı yapılan bir mektubunda Marks'ın bu konudaki görüşlerine ışık tutuyor. (7)

Engels Sosyalizmde bölüşüm konusundaki tartışmalara ilişkin olarak şöyle diyor:

(6) E. Mandel ("Yeniden..." 1970)

(7) R. Rosdolsky tarafından "değer yasasının tarihi sınırı"nad yayımlanmıştır

"Konuyu bazı idealist hukuk yaklaşımlarından farklı olarak, maddeci bir biçimde ele aldık (...) Fakat sosyalist bir toplum tartışmaya katılan'ların hiçbiri tarafından, **sürekli bir değişim ve ilerleme olarak ele alınan** birşey gibi anlaşılmıyor (...) Bununla birlikte ussal bir yaklaşımla, ancak, 1) nasıl bir bölüşüm biçimiyle işe başladığını keşfetmeye ve 2) Yeni gelişime yön veren **genel eğilimi bulmaya** çalışabiliriz." (Altını biz çizdik. C.S.) (8)

Bu yaklaşım sosyalizmi, bölüşüm tarzının "herkese çalışmasına göre" **olması gereken** bir toplum olarak tanımlayan normatif görüşten çok farklı. İhtiyaca göre bölüşüm daha şimdiden her yerde gittikçe artan bir önem kazanmış durumda. Peki ama emeği aynı anda hem geliştirip hem dönüştürebilecek maddi dürtüler gerçekten bulundu mu?

"Kapitalizmin bize bıraktığı çürümüş aygıtlarla (temel ekonomik birim sayılan mal, kârlılık, manivela olarak bireysel maddi çıkar, vb...) sosyalizmi gerçekleştirmek açmaza girmeye mahkum bir düştür... sosyalizmi kurmak için, yeni maddi temel ile birlikte insanı da değiştirmek gerekir. Bu nedenle kitleleri harekete geçirecek aracı doğru seçmek büyük önem taşır. Bu araç temelde ahlaki olmalıdır ve özellikle toplumsal karakterli maddi dürtünün doğru kullanılması ihmal edilmemelidir." (Che Guevara, "Sosyalizm ve İnsan" 1965).

"Temel birim olarak meta" ve "toplumsal açıdan gerekli emek"

Kapitalizmde, Marks'ın incelediği meta çelişkili bir bütündür: (özgül maddi nitelikleri olan "somut emek" tarafından üretilen) kullanım değeri ve (mübadele değerinin özü olarak "genel" anlamda insan enerjisinin ürünü olan "soyut emek" tarafından üretilen) değer. Kullanım değeri olmadan değer yaratılamaz.

Ama sermaye kullanım değerini mübadele değerine bağımlı kılar, çünkü amaç kârdır ve piyasa değeri olmadan kâr olmaz. İhtiyaçların burada pek önemi yoktur. Yalnızca ödeme gücü olan talep (yani cebinde parası olan "ihtiyaç") o da "yeterli kâr getireceği" kesin ise önemlidir. Satışlardan gelen kâr, "yeterli" olmadığı düşünüldüğü an, sermaye, üretilmiş kullanım değerlerini ve karşılanmamış ihtiyaçları

(8) F. Engels'ten C. Schmidt'e (VIII-1890) Volkstribüne'deki bir tartışma hakkında, alıntıyı yapan Rosdolsky (1972), sf. 23.

feda eder. **Marks'ın incelediği "toplumsal açıdan gerekli emek" son çözümlemede üçlü bir yargıyı gerektirir ki, bunun mekanizmaları piyasa tarafından hem birleştirilmiş, hem gizlenmiştir: Maliyetler ve talep hakkındaki bir yargı ve bu ikisiyle bağlantılı olarak belli bir toplum için "uygun" toplumsal ilişkiler hakkında bir yargı.** Ekonomik birim olarak meta bu üç yönü birlikte içerir.

Kapitalizm sonrası toplumda piyasa mekanizmaları ve para varlığını sürdürür. Fakat işlevleri değişebilir ve başka mekanizmalar - başka toplumsal ilişkiler- onların işlevini daha iyi bir biçimde yerine getirdiği ölçüde sönüp gidebilir. Ama yeni toplumsal ilişkiler ortaya çıkmazsa paranın ve piyasanın işlevleri yeniden ortaya çıkacaktır. Mallar artık meta olmadıklarında bile genç de (özgül, ölçülemeyen) somut ve (başka emeklerle kıyaslanabilen) soyut emeğin ürünüdür. Somut emeği dönüştürebilmek (çok zahmetli emeği azaltmak, beceri ve makineleşmeyi geliştirmek) soyut emeği tasarruf etmek gerekir. Ama meta artık ekonomik birim olarak egemen konumda değildir - bürokratik planlamanın krizi aşırı meta üretimi krizi değildir; kullanım değerinin kötü (aşırı/az) üretimi ve insan emeğini israf krizidir.

Bir işin toplumsal açıdan gerekliliğini saptamak

Bir "kolektif mülkiyet" sisteminde üretim maliyetinin -harcanan emeğin- aşırı yüksekliği öne sürülerek ya da bir malın üretimi için gerekli kullanım değerleri zincirinin bir darboğazla (kötü planlama) kesintiye uğraması bahane edilerek, üretilen kullanım değerlerinin tahribi tamamen saçmadır. Sonuçlar, "ekonomik düzelme"yi sağlamak için fiyatlarda bir değişiklik yapmak gerekmeden tahlil edilip düzeltilebilir. İşte bu nedenle giderlerin ihtiyaçlara oranlanarak ölçülmesi gerekeceğinden yanlış fiyatlar bile sistemin (kötü de olsa) çalışmasına engel olmaz.

Bettelheim, *Calculs economiques et formes de propriete* adlı yapıtında (Ekonomik Hesaplar ve Mülkiyet Biçimleri, s. 19-22, 1970) haklı olarak, geçiş toplumunun *"bedensel emek boyutunda hiçbir zaman yer almamış olan, toplumsal emeğin ölçümüne uygun kavramlar"*a henüz sahip olmadığını vurguluyor.

Bettelheim belli bir anda sistemin karşılayabildiği alternatif toplumsal ihtiyaçlar açısından "yararlı" emeği "ölçme" güçlüğünü özel-

likle belirtir (sf. 19-22). Bu bakımdan, "yararlı toplumsal etkiler"i akla getiren "toplumsal açıdan gerekli emek"in "sosyalist" eşdeğerinin henüz bulunamadığını yazmıştır. Bu kuramsal sorun bizi bürokratik ilişkilerin çözümlemesine götürmüyor mu diye sorabiliriz. (9)

Özel emek ve toplumsal emeğin eklemlenme biçimi değişebilir. Rekabetçi kapitalizmde meta her şeyden önce özel emeğin ürünüdür: Serbest girişim çerçevesinde, birbirinden bağımsız, özel kararlarla imal edilir. Bu üretimin sorumluluğu özeldir; kapitalist için bu özel sorumluluk, kârı elde etmek için ödenmesi gereken bedeldir. Harcanan özel emek kapitalist pazarca "toplumsal açıdan gerekli" sayılmadığı, yani "yeterli kâr" sağlayacak bir talebe karşılık düşmediği takdirde, firma için iflas tehlikesi doğar; işçi için bunun anlamı işsizliktir. Planlama, bürokratik bile olsa, harcanan emeğe doğrudan toplumsal bir içerik verir, riski kolektif olarak paylaştırır. (10)

Ama tek fark bu değildir: Metanın çeşitli görünümlerini birleştiren piyasa savurganlığı cezalandırır. Sosyalizm ise bütün öteki toplumlardan daha fazla işin niteliği (kalite) ve niceliği (miktar) hakkında hem üretici hem tüketici olarak işçi bakımından değer yargılarını gerekli kılar. Risk ortaklaşa üstlenilebilir. Ama kusurları ve yanlışları gidermek gereklidir. Sistem "toplumsal açıdan gerekli emeğin" eşdeğerini bulmalıdır. Kalite kontrolü ve gereksinimlerin fiilen karşılanıp karşılanmadığının saptanması vazgeçilmez bir süreçtir. Kullanıcının (bireysel tüketici, ya da teçhizat satın alan bir işletme) yargısı belirtilebilmelidir.

Böyle bir saptamanın araçlarından biri satın alma eylemi olabilir. Ama bundan, paranın yegane ve en iyi yargı aracı olması gerektiği sonucu çıkmaz. Bir hizmet ya da malın satmaması, niçin satmadığına dair ipucu vermez. Benzer şekilde kusurlu mallar satın alınıp, kusurlu ol-

(9) Aynı biçimde, Bettelheim "bu sorunun çözümü... geçiş toplumsal formasyonlarının yeterli derecede dönüşümünü gerektirir" der (1970; s. 3) Ama mevcut toplumsal ilişkilerin eleştirisini daha ileri götürmez. Bettelheim daha sonra, önceki tutumunu "ekonomizm" olarak betimlemiştir. Bak. Giriş, 1074).

(10) Geçiş döneminde emeğin konumu sorunuyla ilgili Bak Bettelheim (1946, 1968 ve 1970), Boncoeur (1981), Horvat (1964), Preobrazhensky (1966), Buharin (1976), E. Mandel ("Du nouveau... 1970).

dukları bildirilmeyebilir. Fiyatların yetersiz çıktı miktarını yansıtmasına izin verilebilir. Ama nadir mallar aynı zamanda temel mallar ise, bunların nasıl bölüşüleceği tartışılmalıdır. Aksi takdirde fiyatların yükselmesi zenginlere yarar. Dahası, serbest fiyatlardaki yükselmenin, yatırımların "kârlı" sanayiye düzensiz biçimde akıtılmasına yol açması istenir bir durum değildir. Öte yandan metaların aşırı üretiminin doğuracağı anarşiden sakınmak ve özel bir pazar incelemesi yapmak için bu tür fiyatlar gözönüne alınabilir. Kamu önünde tartışma çeşitli gereksinimlere öncelik tanınmasını getirebilir ve merkezde yeterli miktarda kaynağı, herkesin "mutlak gereksinim"lerini karşılamak amacıyla rezervde tutabilir. Başka gereksinimler ise ademimerkezileştirilmiş kolektif inisyatif ve bireysel inisyatif alanına bırakılabilir. Bilgisayarlar, gereksinimleri kaydetmek, üreticiler için seçenekleri daha açık hale getirmek ve ademimerkezi tercihlerde makroekonomik sınırlamaları hesaba katmak için temel araçlardır.

Özel taahhütlerden etkilenen topluluklar ademimerkezi tercihler konusunda düzenli aralıklarla doğrudan yargı belirtebilir ve bu tür toplulukların gereksinimlerinin daha eksiksiz bir biçimde genel hedeflerle uyumlu hale getirilmesine katkıda bulunabilir.

Bütün bu mekanizmalardan sonra geldiği takdirde, para bir özel birikim aracı, dolayısıyla da spekülasyon kaynağı olmaktan çıkabilir. En azından bireysel risk olarak iflas ve satışların düşmesi gibi dramatik süreçler aracılığıyla, özel emeğin toplumsal gibi algılanmasını sağlayan araç olmaktan çıkabilir. Öte yandan bir dolaşım aracı, (özel olanla toplumsal olan arasındaki ilişki sayesinde) toplumsal harcamanın fiili kullanımını ölçmenin bir aracı olarak kalabilir. Süreçten etkilenenlerin (üreticiler ve tüketiciler) doğrudan yargısı, beğenilmeyen bir ürünün yararsızlığını teyid ederse, ilgili emek ve üretim araçlarının dönüştürülmesini, daha iyi kullanımını sağlayacak araçlar toplum tarafından belirlenebilir. Başka bir işten daha az etkin yürütülen herhangi bir işin yine de yararlı olup olmadığını ve nasıl düzeltilebileceğini belirlemesi gerekenler, işçi ve tüketici toplulukları olmalıdır.

Temel ekonomik birim olarak meta madem ki maliyetler, ihtiyaçlar ve toplumsal ilişkiler hakkında üçlü bir yargıyı içeriyor, öyleyse toplumsal denetim bu üç alana yayılmalıdır. Ama maliyetleri ve envanter gereksinimini kaydetme teknikleri toplam toplumsal tercihlere bağlı kılınmalıdır.

Tartışma konusu edilmesi gereken (Bettelheim'in sözleriyle) kullanım değerinin egemen olduğu "planın kuramsal alanı" değil, planı denetleyen ve planın -ya da pazarın- alanını belirleyenin kim olduğudur.

Gerçekten harcandığı sürece, "*bedenen (fiziki olarak)* denetlenebilir", emek bürokratik planın (bütün savurganlıkları örtbas eden, asalakları besleyen ve yabancılaşmış emeği yaşatan planın) ardına gizlenir, ya da alternatif olarak, bu emek piyasa tarafından "gerçekleştirildiği" sürece bürokrasi egemenliğini sürdürecek ve emek kendisini "toplumsal açıdan" ölçme girişimlerini kabul etmeyecektir.

Meta temel ekonomik bir birim olarak ortadan kalkmaya başladı ama bu süreç metanın diyalektik karşıtı olan ekonomik demokrasinin piyasanın yerini almasına olanak tanımadan, emeğin toplumsal harcanma biçiminin ne olacağı konusunda yargı yetkisini birleşmiş üreticilere devretmeden başladı. Kuşkusuz üreticilerin yargısının ne olduğunu öğrenmek kolay değildir ama bunu yapmayı **istemeden** hiç mümkün değildir.

Demek ki, düzenleyici olarak piyasaya karşı bir "önyargı"mız var. (Pazar mekanizmalarının kısmi kullanılışını bundan ayırıyoruz). Sorun şu: Piyasanın kendisiyle birlikte çeşitli işlevlerinin de yok olup gitmesine izin verilemez. Maliyetleri, savurganlığı ve gereksinimleri belirlemek için **başka usullerin** icat edilmesi gerekir. Tartışma konusu yer değiştirmeli, toplumsal bakış açısı, bir dipnot, duygusal bir istek ya da zarar verildikten sonra başvurulacak yara bantı değil, yeni ekonomik mantığın hareket noktası olmalıdır. Bir kez bu zemin kabul edildiğinde, odak hangi toplumsal gereksinimlerin önce ve nasıl karşılanacağının ele alınmasına kayar. Deneyimin bilançosu herkesin göreceği şekilde çıkarılır. Ernest Mandel'in Alec Nove ile tartışmasında önerdiği gibi, bu yaklaşım gereksinimler arasında bir ayrım yapılmasını gerektirir. Gereksinimler arasında, bizzat etkilenenlerin önemli, stratejik ve ayrıcalıklı saydığı gereksinimler ile çeşitlendirilmiş ve desantralize yöntemlerle karşılanabilenler olarak başka finansman ve bölüşüm ölçütleri temelinde ayrım yapmak gerekir. Periyodik olarak sürecin bütününün toplu dökümü ve ayarlamalar yapılabilir. Tercihlerin açık seçik olması için her tercihin yararlı ve sakıncalı yanları tartışılmalı ve bunların uygulanmasının gerektireceği kararların ve mekanizmaların tutarlı bütünü açıklığa kavuşturulmalıdır.

Yaşamın ve işin niteliği, doğa ile ilişkiler, ahlaki tercihler,

ulusal ve uluslararası dayanışma istekleri hep pazarın dile getiremeyeceği ihtiyaçlardır ve bütün tercih süreçlerinde var olmalı ve açıkça tartışmalara ve yargılara konu olmalıdır.

Emeğin yabancılaşmaktan kurtulma süreci, her aşamada yapılan tercihlerde ve ister öncelikli gerkesinimleri, ister bunları karşılamada kullanılacak kuramsal, kültürel, sosyo-ekonomik yöntemleri ilgilendirsin, bilinçli olarak amaç edinilmelidir. Demokrasinin işlevi budur.

Üretim/bölüşüm ilişkisi olarak ekonomik demokrasi

Burada anlatılan demokratik süreç basit bir şey olmadığı gibi her zaman doğrudan işlemez. Hem meta ilişkilerinin fetişizminden, hem idari makamların bürokratizminden kurtarılmalıdır. Deneyler, bunun için bir kurum, mekanizma ve araçlar kompleksine gereksinim olduğunu gösteriyor.

Bu süreçte karşılaşılan sorunların çözümü için bilgisayar ve görsel-işitsel araçlar esas olmakla birlikte, burada sadece teknik bir sorun bulunduğu tercihler, tıpkı toplumsal çıkarlar gibi, çok yönlü ve karmaşıktır. Sınıf farklılıkları çok yavaş ortadan kalkacaktır. Görüldüğü gibi, bunlar kapitalizm sonrası toplumda yeniden canlanabilirler. Bunlara başka tabakalaşma ve çatışmalar da eklenir. Ayrıca, bireyin tüketici ya da üretici olarak çıkarı hiç de aynı doğrultuda olmayabilir. Ulusların ve alt grupların önlemleri, cinsiyet ve kültür farklılıkları da sürekli gerilim kaynakları olarak kalacaktır.

Bu bağlamda, Marks'tan ve Engels'ten bize kalan bakış açısını, bir bakış açısı olarak değerlendirmek gerekir: Bunlar başka bir sosyal düzenin kurulması için gerekli ipuçlarıdır. Burada üretim güçlerinin gelişmesinde elde edilecek ilerlemeler emeğin yabancılaşmamasından doğacaktır; her yeniliğin herkesin yararına bilinçli olarak yaygınlaştırılması eşit olmayanlar arasındaki eşit rekabetin yerini alacaktır; kâr ve "ödeme gücü olan talep" ölçütünün ihtiyaçların doyurulmasını sınırlaması sona erecektir. Elbette bu bakış açısı söz konusu hedeflere nasıl ulaşılacağını göstermediği gibi böyle bir toplumda nasıl bir düzen kurulacağını da göstermez. Ama bunlar "gerçekte var olan sosyalizm"in eleştirel açıdan incelenmesi bakımından önemlidir. Bu konuda Alec Nove (1983) Marksist yaklaşımı genel ve bu nedenle konuyla ilgisiz bir hale getiriyor.

Nove, farklılıkların olmadığı, çatışmaların, mesleklerde uzmanlaşmanın ve yetkinliğin olmadığı, yani herkesin her çeşit işi bir başkasıyla yer değiştirip yapabileceği bir sosyalizm hayal etmenin safdillik olacağını vurgulamakta haklıdır. Marks'ın *yazılarının* lafzına bakılarak edinilecek izlenimlerin tersine, doğrudan demokrasinin tek başına bütün sorunları çözmeyeceği de doğrudur. Ama bizim için önemli olan, sorunun özüdür: Ayrıcalıklara bağlı bir iktidar tekelinin bulunmayacağı, farklılıkların baskı ve sömürü ilişkilerini beslemeyeceği bir topluma doğru gidilebilir mi, gidilmeli mi?

Bu sorular farklılıklardan yararlanarak baskı ve sömürü ilişkileri üreten ve bunları belirginleştiren kendiliğinden mekanizmalarla mücadele etmek için kullanılacak **politik** araçların değerlendirilmesi gereğini ortaya koyuyor.

Her kişi, her şey hakkında her an karar veremez, vermek zorunda olmamalıdır.

Kararın, kararın sonuçlarından doğrudan doğruya etkilenecek olanlarca verilmesi ilkesi gerekli kurumları tanımlamakta bize yardımcı olabilir.

Bu açıdan bakıldığında, "birleşmiş üreticiler" emeğin örgütlenmesinde kesin yetki sahibi olmalıdır. Başkalarını dışlayan baskıcı kararlara karşı çeşitli toplum kesimlerine (farklı milliyetler, kadınlar, gençler...) örgütlenme ve ifade hakkı tanınması da bir zorunluluktur.(11)

Önemli bir gruba ifade özgürlüğü tanınmadığı ya da bu özgürlük bastırıldığı sürece toplumun bir sosyal, kültürel ve ekonomik bedel ödemek zorunda kalacağı olgusu, oydaşma (konsensüs) arayışını güdüleyecebilecek belki de yeganc rasyonel güçtür. Buna karşılık, sosyo-kültürel eşitsizlikler önemini koruduğu sürece, *muhalif olanların tümünü* "ortak" mücadeleye çağırmak (François de Closets, 1985) eğer saflık değilse, düpedüz yutturmacadır.

Karşıtlıklar, emeğin ve ondan elde edilen nimetlerin daha eşitçi bir

(11) Demokrasi ve sosyalizmin yeni biçimleri hakkındaki makalesinde M. Markoviç, bu yaklaşıma ilişkin şöyle diyor; Federalizm topyekün sosyalist bir ülkede, çeşitli toplulukların temsil edilmesinin en uygun biçimidir; yurttaşları, milliyetleri ve üreticileri temsil eden meclisler, çeşitli görüşlere karşılaşma/ içiçe geçme olanağı sağlar. Bir karar alma biçimi olarak görüşme ve oydaşma (konsensüs) yeğlenmelidir.

çerçevede bölüşümüyle azalmış değilse, oydaşma, karşıtlıkları azaltıcı bir karar alma biçimi olma şansını yitirir. Bu nedenledir ki, iktidar kurumları mülkiyet ilişkilerinden ve karar almaya ilişkin sosyo-ekonomik mekanizmalardan bağımsız olarak tartışılamaz.

Doğrudan demokrasi, biçimsel kalmamak için kurumlara "muhtaç" olduğu gibi, kültürel ve toplumsal eşitsizliklerin azaltılması süreciyle desteklenmeye de "muhtaç"tır.

Genel sorunun farklı yönlerini çözme çabaları ayrı ayrı ve ayrı zamanlarda *ele alındığında,* iktidar düzenlemeleri ve uzlaşmaz çelişkiler daha da belirginleşir; *çözüm* giderek daha zor ve masraflı hale gelir.

Partiler, uzmanlar, gruplar

Ana ekonomik tercihlerin Partinin ya da birçok partinin kararına dayanması gerektiği görüşü, *aynı* sorunları yalnız "uzmanlar"a havale eden görüş kadar aldatıcıdır. Bu iki çıkmaz yola karşı, **hem** siyasal tartışmalardan **hem** uzmanlardan *vazgeçeceği* düşünülen bir doğrudan demokrasiyi (yani boş bir hayali) öne sürmek de yanlıştır.

Bir takım kısmi kuramları ya da yöntemleri evrensellik (dolayısıyla da tartışılmazlık) mertebesine çıkaran iktisatçılara duyulan güvensizlik politikanın salt entrika ya da iktidar hırsı olarak algılanmasına yol açar.

Serge C. Kolm'ün dediği gibi, ekonomi bir silaha benzer; her şey onu kullanana bağlıdır. Aynı şey politika için de geçerlidir.

Uzman görüşlerinin çokluğu (doğrudan demokrasinin her kurumu "karşıt görüş öne sürebilecek uzmanlara" başvurabilmelidir), politik tercihlerin çoğulcu biçimde ifade edilmesi kadar önemlidir (politik tercihlerin işlevi uzmanların diliyle mücadele etmek olmalıdır). Ama bilimsel kurumlar, tıpkı partiler ve (parti biçimini alsın almasın) başka siyasal gruplar gibi, fiili karar erkine sahip olmamalıdır. Gruplaşmalar *olaylara* geniş bir bakış açısı sağlayabileceği gibi, öz etkinliği de teşvik edebilir. Uzman yargılarına başvurmak güven verebilir.

İktidar sahibi olanın suistimaline karşı kendini savunma garantisi de, tanınmış hakların inanılır olmasına katkıda bulunur. Başka bir deyişle, hem bütünsel bir sistem olarak özyönetim, hem de doğrudan demokrasi, bilimsel kurumların ve siyasal grupların varlığını gerekli

kılar.

Buna karşılık eğer partiler ya da uzmanlar kendilerini doğrudan demokrasiye ikame ederse, insanlar gündelik yaşamın sınırlı ufkuna hapsolacak, gittikçe artan çıkar çatışmaları ortaya çıkacaktır.

Ama her türlü "merkezi" yani toplumun tümünü etkileyen tercih biçimi "devletçilik"le ya da diktatörlükle özdeşleştirildiği sürece (çünkü yaşanan deneyler insanların bilincine bunu yerleştirmiştir) tartışma yanlış bir temelde sürecek. Farklı çıkarları uyumlu kılmak için alınan kararlar ne olursa olsun, yerel, bölgesel, korporatist çıkarların varlığı kaçınılmaz olacaktır.

Gelecek: Sosyalist ütopya

"U-topya, "hiç bir yer" demektir ve var olmayan toplum anlamına gelir. Gerçekleşmesi olanaksız bir toplum anlamına gelmez." (Serge Christophe Kolm, 1984).

Sosyalizm, aynı kalıptan çıkmış bir bireyler topluluğu demek değildir. (Tanrı korusun!) Tersine, yeni farklılıklar, yeni çatışmalar demektir. Sosyalist "ütopya"nın iddiası çelişkilerin, *uyuşmazlıkların* bulunmadığı bir toplumun var olabileceği değil, belli bir sosyo-ekonomik ve kültürel gelişme düzeyinde toplumun genel olarak daha özgür olacağıdır. Toplum, içinde yer aldığı sınırlamalara bilinçli olarak egemen olarak yani doğaya ve zamana egemen olmada sağlanan her zaferi herkese paylaştırılabilecek şekilde dönüştürerek daha özgür olacaktır.

Bu iddia, bu hedef henüz sınanmadı ama bu "sınanamaz" demek değildir. Üretici güçlerin uluslararası nitelik kazandığı bir çağda *"gerçek zenginliğin yaratılması çalışma sürecine giderek daha az bağımlı olduğu"* iken, bu iddianın geçerliliği belli bir ülkenin gelişim düzeyi ile ölçülemez; iddianın geçerliliği *"bilimin ve teknolojideki ilerlemelere ya da bu bilimin üretime uygulanmasına bağlıdır."* (Karl Marks *Grundrisse*).

Bibliyografya

Plan

0. Birkaç başlangıç kitabı
1. 1920'lerde SSCB üzerine tartışmalar
2. SSCB'nin ve benzer ülkelerin sınıf yapısı, yabancılaşma ve sosyalist demokrasi üzerine tartışmalar
3. Planlamanın teorik ve pratik sorunları
4. Dış sınırlamalar: Dünya piyasası, azgelişmişlik, eşitsiz mübadele, bunalımlar
5. 1940'lardan bu yana SSCB ve Doğu Avrupa
6. Yugoslavya
7. Süreli Yayınlar

.0. Birkaç başlangıç kitabı

Tartışmayı yalnızca izlemek isteyenlere:

***Yirmili yıllarda sovyetlerdeki tartışma üzerine:**

Bukharin, Nikolai. The Path to Socialism in Russia.
Lewin, Moshe. The Making of the Soviet System.
Preobrazhensky, Evgeny. The New Economics.
Tortsky, Leon. The Challenge of the Left Opposition. Vol. 1: 1923-1925; Vol. 2: 1926-1927.

*** planlama sorunları üzerine:**

Mandel, Ernest. The chapters on the Soviet economy and the transition. Marist Economic Theory.
Nove, Alec. The Soviet Economy.
The Economics of Feasible Socialism.
Brus, Wlodzimierz. Socialist Ownership and Political Systems.

*** Yugoslavya tarihi üzerine:**

Autis, Phyllis, Tito.
Djilas, Milovan. Wartime, With Tito and the Pratisans.
Markovie, Milavan. "New Forms of Democracy and Socialism," Praxis International, 1981.
Meister, Albert. Où va l'autogestion yougoslave?
Samary, Cahterina. Le marché contre l'autogestion - L'expérience yougoslave.

Bu listeye bu defterde belirtilen eserleri, kimi klasik metinleri , ele alınan konuya değgin farklı açılardan değinmeleri ve önemli çalışmalardan bir seçmeyi dahil ediyoruz.

1. Yirmili yıllarda sovyetlerdeki tartışmalar

Bettelhelm, Charles. Class Struggles in the USSR. 2. vols. First Period: 1917-1923. Second Period: 1923-1930. Hassocks, Sussex: Harvester, 1976 and 1978.
Bukharin, Nikolai I. The Economic Theory of the Leiure Class (1912). New York: International, 1927.
— Imperialism and the World Economy (1915). New York: International, 1929.
— Economics of the Transformation Period. With Lenin's Critical Remarks (1920). New York: Bergman, 1971.
— Historical Materialism. A Systems of Sociology (1921). Ann Arbor, Mich., 1960.
— Imperialism and Accumulation of Capital. (1925). With essay by Rosa Luxemburg. London: Allen Lane, 1972.
— "The Path to Socialism and the Worker-Peasant Alliance" (1925). The Path to Socialism in Russia. New York, 1967.
— Draft Program of the Communist International (VIth Congress) (1928).
— with E. Preobrazhensky. The ABC of Communism (1919). With an introduction by E.H. Carr. Harmondsworth: :Penguin, 1969.
Broué, Pierre. Le Parti bolchevique, Histoire du P.C. de l'URSS. Paris: Minuit, 1971.
Biulleten" Oppozitsii. 3 vols.: 1929-30, 1931-33, 1934-37 and 1938-41. Reprint. New York: Monda, 1973.

Cahiers Léon Trotsky. Special issue: "Les trotskystes en Union soviétique", n°6, 1980.
Carr, Edward Hallett. A History of Soviet Russia. 12 volumes. London: Macmillan, 1953-1978. Last volumes with R. W. Davies.
Cohen, Stephen F. Buhkarin and the Bolshevik Revolution: A Political Biography. New Yok: Knopf, 1973.
Daniels, Robert V. The Conscience of the Revolution: A Political Biography. New York: Knopf, 1973.
Daniels, Robert Ö. The Consicience of the Revolution, Communist Oppposition in Roviet Russia. Cambridge, Mass.: Harvard U., 1960.
Deutscher, Isaac. Soviet Trade Unions. Their Place in Soviet Labour Policy. London: Oxford U., 1950.
— Trotsky. Vol. 1: The Prophet Armed (1879-1921). Vol II: The Prophet Unarmed (1921-1929). Vol. III: The Prophet Outcast (1929-1940). New York: Random, 1954, 1959 and 1963.
Erlich, A. The Soviet Industrialization Debate. Cambridge, Mass., 1960.
Heitman, Sidney N. Nikolai Bukharin. A Bibliograhpy. Stanford, California: Hoover, 1969.
Kamenev, Lev. "Les questions économiques à l'ordre du jour" (1924), La question paysanne en URSS (1924-1929). Paris: Maspero, 1973.
Kautsky, Karl. "The Transition to Socialism," Selected Political Writings. London: MacMillan, 1983.
Lenin, V.I. "The Impending Catastrophe and How to Combat It' (March-April 1917). Collected Works. Vol. 25. Moscow: Progress.
— "The State and Revolution" (August 1917). CW 25.
— "The Immmediate Tasks of the Soviet Government" (April 1918). CW 26.
— "Left-Wing Childsihness and the Petty-Bourgeois Mentality" (May 1918). CW 26.
— "Economics and Politics in the Era of the Dictatorship of the Proletariat" (October 1919). CW 30.
— "'Left-Wing' Communism- An Infantile Disorder" (April-May 1920). CW 31.
— "The Tax in Kind (The Singificance of the Tew Policy and Its Conditions)" (April 1921). CW 32.
— "Theses for a Report on the Tactics of the R.C.P." (July 1921). CW

32.
— "Granting Legislative Functions to the State Planning Commission" (December 1922). CW 36.
— "On Cooperation" (January 1923). CW 33.
— "Letter to the Congress" (Also known as The Political Testament) (may 1918). CW 36.
Lewin, Moshe. Lenin's Lats Struggle. New York: Random, 1968.
— Political Undercurrents in Soviet Economic Debates. From Bukharin to the Modern Reformers. London: Pluto, 1975.
— Russian Peasants and Soviet Power, London, 1968.
— The Making of the Soviet System. New York: Pantheon, 1985.
Luxemburg, Rosa. The Russian Revolution and Leninism or Marxism (1918). Ann Arbor, 1977.
Mandel, Davit. The Petrograd Workers and the Soviet Seizure of Power. London: Macmillan, 1983.
Mandel, Ernest. "Stages of the Soviet Economy", Marxist Economic Theory. London: Merlin, 1962.
Marx, Karl. The Communist Manifesto.
— The German Ideology.
— Grundrisse. Foundations of the Critique of Political Economy (Rough Draft)
— Capital. A Critique of Political Economy.
— Critique of the Gotha Programme.
Preobrazhensky, Evgeny. The New Economics. Introduction by Alec Nove. Oxford, 1965. [First edition: Novaia Ekonomika, Moscow: 1926.]
— De la NEP au socialisme. Paris: CNRS, 1966.
Rakovsky, Christian. Selected Writings on Opposition in the USSR 1923-30. Ed. by Gus Fagan. London: Allison and Busby, 1980.
Rosdolsky, Roman. "La limite historique de la loi de la valeur. L'ordre social socialiste dans l'œuvre de Marx," Critiques de l'économie politique 6, j-M 1972.
Sinclair, Louis. Leon Trotsky. A Bibliography. Stanford: Hoover, 1972.
Stalin, Joseph. Problems of Leninism. Moscow: Foreign Languages, 1940.
Trotsky, Léon. Novyi Etap (The New Stage). Moscow, 1920.

— "The New Course" (1923), "Towards Capitalism or Socialism?" (1925), The Challenge of the Left Opposition (1923-25). New York: Pathfinder, 1975.
— "Platform of the Opposition" (1927), The Challenge of the Left Opposition (1926-27). New York: Pathfinder, 1980.
— The Stalin School of Falsification. (1927-1928). New York: Pathfinder, 1971.
— The Third International After Lenin (1929). New York: Merit, 1970.
— The History of the Russian Revolution (1931-32). Trans, by Max Eastman. New York: Monad, 1980.
— "The Soviet Economy in Danger" (1932) "The Class Nature of the Soviet State" (1933) "The Workers' State, Thermidor and Bonapartism" (1935), Writings. Vols.: 1932, 1933-34, 1934-1935, New York: Pathfinder, 1973, 1972 and 1971.
— The Revolution Betrayed (1936). New York: Pathfinder, 1970.
— "The USSR in War" (1939) "Again and Once More Again on the Nature of the USSR" (1939), In Defense of Marxism. New York: Pathfinder, 1981.
— "Letter to the Workers of the USSR" (1940). Writings 1939-40. New York: Pathfinder, 1977.
Zinovlev, Grigori. Leninism, Moscow, 1925.
— (with Trotsky et al). "Declaration of the 13" (July 1926) in Trotsky, The Challenge.... 1926-27.
— (with Trotsky et al.). "Platform of the Opposition" (July 1927) in Trotsky, The Challenge... 1926-27.

2.SSCB'nin sınıf karakteri...

Ali, Tariq, ed. The Stalinist Legacy. Harmondsworth: Penguin, 1984.
Anderff, Wladimir. "Capitalisme d'Etat ou monopolisme d'Etat en URSS? PRopos d'étape", in Economie politique de la planification en systéme socialiste. Paris: Economica, 1978,
Bahro, Rudolf. The Alternative in Eastern Europe, London: Verso, 1978.
Bensaïd, Daniel. La révolution et le pouvoir. Paris: Stock, 1976.
Bettelheim, Charles. Economic Calculation and Forms of Property.

New York: Monthly Review, 1975.
Brus. Wlodzimierz. Socialist Ownership and Political Systems. London: Routledge and Kegan Paul, 1975.
Castoriadis, Cornelius. La société bureaucratique. Paris: 10/18, 1973.
— Devant la guerre. Paris: Fayard, 1981.
Cliff, Tony. State Capitalism in Russia. First version; 1948. London: Pluto, 1974.
Critique Communiste. Special issues: "Qu'est-ce que l'URSS?" October 1977; "URSS, et si on parlait vrai?" Summer 1986, Paris.
Dallemagne, Jean-Luc. "La dégénérescence de l'Etat ouvrier" in Léon Trotsky, La nature de l'URSS. Paris: Maspero, 1974.
Djilas, Milovan. The New Class. An Analysis of the Communist System. London: Thames and Hudson, 1957.
Draper, Hal. Karl Marx's Theory of Revolution. New York: Monthly Review, vols. 1&2: 1977, vol. 3: 1978, ...
Exposés du cercle Léon Trotsky. De la Russie révolutionnarie à l'URSS des bureaucrates. Supplément à Lutte ouvriére n°874, 1985.
— Yalta, de la peur de la révolution au partage du monde. Supplément à Lutte ouvrière n°856, 1984.
Fourth International. "Dictatorship of the Proletariat and Socialist Democracy", Resolution of the Twelfth World Congress, International Viewpoint, Special Issue 1985.
Guevara, Ernesto Che. "Socialism and Man in Cuba," Che Guevara and the Cuban Revolution. Sydney: Pathfinder/Pacific and Asia, 1987.

Harding, Neil, ed. The State in Socialist Society. London: MacMillan, 1984.
Hegedus, Andreas, Agnes Heller, Maria Markus and Mihaly Vajda. The Humanisation of Socialism. Writings of the Budapest School. London: Allison & Busby, 1976.
Horvat, Branko. Towards a Theory of Planned Economy. Iser, Belgrade, 1964.
Kuron, Jacek and Karol Modzelewski. Lettre ouverte au Parti ouvrier polonais. (1966) Paris: Maspero, 1969.
Mandel, Ernest. Marxist Economic Theory. London: Merlin, 1962.
— "Du nouveau sur la question de la nature de l'URSS. -Lute entre la 'loi de la valeur' et 'la logique du plan'", Quatrième Internationale 45,

Sept. 1970.
— Contrôle ouvrier, conseils ouvriers, autogestion. Anthologie. Paris: Maspero, 1970.
— Revolutionary Marxism Today. London: New Left Books, 1972.
— On Bureaucracy. London: IMG, 1973.
— "Ten theses on the social and economic laws governing the society transitional between capitalism and socialism," Critique 3, Autumn, 1974.
— "On the nature of the Soviet State," New Left Review 108, M-A 1977.
— The Formation of the Economic Thought of Karl Marx. London: New Left Books, 1977.
Marie, Jean-Jajques. "L'URRS aujourd'hui", La Vérité, organe de l'OCI, Feb. 1976, Paris.
— Défense du marxisme: l'URSS, marxisme et bureacratie. Paris: EDI, 1976.
Markovic, Mihailo. "Socialisme et autogestion", in Etatisme et Autogestion. Paris: Antropos, 1973.
— "Une société nouvelle et son organisation" in L'Homme et la Société, janvier 1971.
Marxism and Human Rights. A Praxis collective work in Labour Focus on Eastern Europe, 1972.
Naville, Pierre. Le nouveau Léviathan. Paris: Anthropos, 1970.
Pesic-Golubovic, Zaga. "What Is the Meaning of Alienation?" in Praxis 2, 1966.
— "Socialism and Humanism", in Praxis 4, 1965.
Petrovic, Gajo. "Man as Economic Animal and Man as Praxis," Inquiry, vol. 6, 1963.
Rakovski, Marc. Towards an East European Marxism. London: Allison & Busby, 1978.
Raptis, Michel. Socialism, Democracy and Self-Management. London: Allison & Busby, 1980.
Rousset, David. La société éclatée. (A poor translation of the first part of this book exists in English as The Legacy of the Bolshevik Revolution, London: Allison & Busby, 1982).
Stojanovic, Svetozar. In search of Democracy and Socialism. History and Party Consciousness. New York: Prometheus, 1981.

Tadic, Ljubomir, "Solidarité et liberté," Praxis 4, 1965.
— "Sozialismus und Emanzipation," Praxis International 1, 1981.
Ticktin, Hillel. "Socialism, the Market and the State, Another View: Socialism vs. Proudhonism", Critique 3, Autumn 1974.
Vranicki, Predrag. "Socialism and the Problem of Alienation," Praxis 2-3, 1965, Belgrade.

3. Planlamanın kuramsal ve pratik sorunları

Asselain, J.-C. Plan et profit en économie socialiste. Paris: FNSP, 1981.
Benassy, J. P., R. Boyer and R. M. Gelpi. "La régulation monopoliste," Revue économique, May 1979.
Bettelheim, Charles. Problèmes théoriques et pratiques de la planification. Paris: PUF, 1946.
— La transition vers l'économie socialiste, Paris: Maspero, 1968.
Bonecœur, Jacques. "Le traitement du travail dans quelques modèles théoriques de la planification" in M. Lavigne, ed., Travail et monnoie en système socialiste. Paris: Economica, 1981.
Bor, Mikhail. Aims and Methods of Soviet Planning. Introduction by Maurice Dobb. London: Lawrence & Wishart, 1967.
Brus, Wlodzimierz. Problèmes généraux du fonctionnement de l'économie socialiste. Paris: Maspero, 1968. [First published Warsaw, 1961.]
Closets (de), François. Tous ensemble. Paris: Seuil, 1985.
Critiques de l'économie politique. Socialismes de l'Est. Blocages économiques, crise sociales. 1982.
Desprès, Laure. "Politique économique et fonction objectif du plan: la notion d'optimalité praticable dans un modèle de planification de l'économie nationale" in Lavigne, ed., Economie politique de... Paris: Economica, 1978.
Duchêne, Gérard. "Les limites de la recherche de l'efficience dans la politique économique soviétique" in Lavigne, ed., Economie politique de... Paris: Economica, 1978.
Ellman, Michael. Soviet Planning Today. Cambridge, Mass, 1971.
— Planning Problems in the USSR - The Contributions of Mathematical Economics to their Solution. Cambridge University Press, 1973.

Gcnné, Marcelle. "Essai de dépassement de la méthode coûts/ avantages de L. Squire et H. V. van der Tak: inclusion de l'emploi dans l'objectif d'équité", in H. Bartoli, ed., Population, Travail, Chômage.
Godelier, Maurice. Rationalité et irrationalité en économie. Paris: Maspero, 1974.
Kolm, Serge Christophe. La bonne économie. La réciprocité générale. Paris: PUF, 1984.
Kornaï, Janos. Overcentralization in Economic Administration. Oxford, 1959.
Lavigne, Marie. "Optimum et croissance en système socialiste" in Lavigne, ed., Economie politique de la planification en système socialiste. Paris: Economica, 1978.
Lange, Oscar. "The Role of Planning in Socialist Economics" in M. Bornstein, ed., Comparative Economic Systems. Homewood, III., 1965.
Lepage, Henri. Capitalisme et autogestion. 1978.
Mandel, Ernest. "In Defense of Socialist Planning," New Left Review 159, Sept-Oct. 1986.
Nove, Alec. The Economics of Feasible Socialism. Allen and Unwin, Londres, 1983.
— "Mandel on Planning— Markets and Socialism, "New Left Review 161, Feb. 1987.
Scurot, F. Inflation et emploi dans les pays socialistes. Paris: PUF, 1983.
— "La fonetion d'utilité en système socilasite" in Lavigne, ed., Economie politique de... Paris: Economica, 1978.
Sik, Ota. "Pillars of a Democratic and Socialist Economic System". Typewritten papers of the international symposium: "Les Leçons du Printemps de Praque". Paris, October 1981.
Tartarin, Robert. "Schémas de reproduction et politiques d'industrialisation" in Lavigne, ed., Economie politique de... Paris: Economica, 1978.
Urgense, Collectif. "Un taylorisme arythmique dans les économies planifiées du centre," Ciritiques de l'économie politique. April-June 1982.
Vanek, J. General Theory of Self-Managed Market Economy. Ithaca:

Cornell U., 1970.
— The Labor-Managed Economy: Essays. Ithaca: Cornell U., 1977.
Zalesky, E. Planning Reforms in the Soviet Union 1962-1966. Chapel, N.C., 1967.

4. Dünya pazarı, azgelişmişlik, eşitsiz mübadele, bunalım

Amin, Samir. La déconnexion. Paris: La Découverte, 1986.
— L'accumulation à l'échelle mondiale. Paris: Anthropos, 1970.
— L'échange inégal et la loi de la valeur. Paris: Anthropos, 1973.
Andreff, Wladimir and G. Graziani. "Contrainte extérieure et politique d'adaptation" in Lavigne and Andreff, eds., La réalité socialiste. Paris, Economica, 1985.
Barsoc, Collectif. Les lendemains de la crise. Paris: La Brèche, 1984.
Beaud, Michel. Le système national-mondial hiérarchisé. Paris: Agalma/La Découverte, 1987.
Brenner, Robert. "The Origins of Capitalist Development: A Critique of Neo-Smithian Marxism—On Sweezy, Frank and Wallerstein," New Left Review 104, July-August 1977.
Dupont, M., F. Olivier, A. Taillandier and C. Veria. La crise, les crises, l'enjeu. Paris: La Brèche, 1987.
Gunder Frank, André. "Développment capitaliste ou révolution socialiste", in Le développement du sousdéveloppement: l'Amérique latine. Paris: Maspero, 1972.
Gunder Frank, André, and Jeanne Deward, Jean Bailly, Patrick Florian, Eugène Chatelain et al. Articles in La formation du sous-développement-Critiques de l'Economie Politique, April-June 1971.
Gunder Frank, André, and Samir Amin. La crise, quelle crise? Paris: La Découverte, 1982.
Lipietz, Alain. Miracle ou mirage: problèmes de l'industrialisation dans le Tiers-monde. Paris: La Découverte, 1985.
Löwy, Michael. The Politics of Uneven and Combined Development - The Theory of the Permanent Revolution. London: New Left Books, 1981.
Michalet, Charles-Albert. Le défi du développmenet indépendant. Paris: Rochevignes, 1983.
Núñez Soto, Orlando, Michael Löwy et al. La Transición Difícil. La

Autodeterminación de los Pequeños Paises Periféricos. Edited by José Luis Corraggio and Carmen Diana Deere. Managua: Editorial Vanguardia, 1987.
Salama, Pierre. Le procès du sous-développement, Paris: Maspero, 1972.
Salama, Pierre et Gilberto Mathias. L'Etat surdéveloppé. Paris: La Découverte, 1983.
Trotsky, Léon. "Particularities of Russia's Developpement" in History of the Russian Revolution.
— "The Permanent Revolution" (1928). The Permanent Revolution and Results and Prospects. New York: Merit, 1969.
Wallerstein, Immanuel. Le capitalisme historique. Paris: La Découverte, 1985.

5.Kırklı yıllardan bu yana SSCB ve Doğu ülkeleri

Aganbegian, Abel G. Perestroïka, le double défi soviétique. Economica, Paris, 1987.
Arnot, Bob. 'Soviet Labour Productivity and the Failure of the Shchekino Experiment", Critique 15, 1981.
Brus, Wlodzimierz. Histoire économique de l'Europe de l'Est. Paris: La Découverte, 1986.
Brus, Wlodzimierz, Zdenek Mlynar and Pierre Kende. Les crises des systèmes de type soviétique. Köln, 1983-85.
Chavance, Bernard. "Trois types d'écomoie socialiste: Union soviétique, Yougoslavie, Chine" in Critiques de l'économie politique. 1982.
Colen, Stephen F. Rethinking the Soviet Experience. Oxford U. Press, 1985.
Deutscher, Isaac. Russia In Transition. New York: Hamilton, 1957.
— Russia, China and the West. A Contemporary Chronicle, 1953-1966. Harmondsworth: Penguin, 1970.
Dobb, Maurice. Soviet Economic Development Since 1917. New York, 1966.
Drach, Marcel. La crise dans les pays de l'Est. Paris: La Découverte, 1984.
Fejtö, François. A History of the People's Democracies. Eastern Euro-

pe since Stalin. Harmondsworth: Penguin, 1974.
Frémeaux, Philippe et Christine Durand. Comprendre l'économie soviétique. Syros, Paris, 1985.
Gorbachev, Mikhail Perestroika and the New Thinking. New York: Harper & Row, 1987.
Haraszti, Miklos. A Worker in a Worker's State. Harmondsworth: Penguin, 1977.
Hegedüs, András. The Structure of Socialist Society. New York: st Martin's, 1977.
Holubenko, Micheal. "The Soviet Working Class: Discontent and Opposition," Critique 4, Spring 1975.
Kagarlitsky, Boris. The Thinking Reed. London: Verso, 1988.
Kornaï, Janos. The Economics of Shortage. Amsterdam, 1980.
Kowalewski, Zbigniew. Rendez-nous nos usines. Paris: La Brèche, 1985.
Krawchenko, Bohdan. "La classe ouvrière soviétique aujord'hui," Inprecor 202, 9/9/1985.
Lavigne, marie. Les économies socialistes soviétiques et européennes. Paris: Armand Colin, 1979.
Leborgne, Danielle. "1930-1980: 50 ans de croissance extensive en URSS," Critiques de l'economie politique. 1982.
Mandel, David. "La crise du socilasime réellement existant", Etudes internationales vol. XIII, n°2, 1982.
Mandel, Ernest. "La réforme de la planification soviétique et ses implications" in Les Temps Modernes, vol. 20, n°229, juin 1965.
— "The Significance of Gorbachev," International Marxist Review, Vol. 2, No. 4, Winter 1987.
Medvedev, Zhores A Gorbachev. New York: WW. Norton, 1986.
Nove, Alec. An Economic History of the USSR. Harmondsworth: Penguin, 1978.
Sapir, Jacques. Pays de l'Est: vers la crise généralisée? Lyon: Fédérop, 1980.
— Travail et travailleurs en URSS. Paris: La Découverte, 1984.
Schapiro, Leonard and Joseph Godson, eds. The Soviet Worker, From Lenin to Andropov. Lodon: MacMillan, 1981.
Schwarz, Solomon. Labor in the Soviet Union. New York: Prager, 1952.

Semyonova, Olga, et Victor Hayes. Syndicalisme et libertés en Union soviétique. Paris. Maspero, 1979.
Seppo, David. "Economie Reform and Democratization-What's In It For the Workers?," International Viewpoint 128, Oct. 26, 1987.
Smuga, Cyril. "Ni plan, ni loi de la valuer. Sur la logique de l'accumulation en Pologne" in Quatrième Internationale 19, December 1985.
Uhl, Petr. Le socialisme emprisonné. Paris: La Brèche, 1981.
Zaslavsk, Victor. The Neo-Stalinist State. New York, 1982.
Zimine, Alexandre. Le stalinisme et son "socialisme réel". Paris: La Brèche, 1982.

6. Yugoslavya

Autis, Phyllis. Tito. London: Longman, 1970.
Bakaric, Vladimir. "Intervention au Congrès du PCY-Ljubliana 1958" in Les Nouvelles Yougoslaves n°221, 9 mai 1958.
— Les fondements théoriques de la reproduction sociale dans lee socialisme. Belgrade: Questions actuelles du socialisme, 1975.
— Reproduction élargie et intégration sur des bases autogestionnaires. Raport au 2ème congrès de l'autogestion. Sarajevo, 1971, dactylographié.
Baalog, Nikola and Tobor Varady. Joint Ventures and Long-Term Economic Cooperation with Foreign Firms. Belgrade, 1979.
Bicanic, R. Economic Policy in Socialist Yugoslavia Cambridge University Press, 1963.
Canapa, M.-P. La Yougoslavie. Paris: PUF, 1980.
— Réforme économique et socialisme en Yougoslavie. Paris: Armand Colin, 1970.
Chaldarovic, Mladen. "Dissolutionary Processes in the System of Self-Management," Praxis 4, 1965.
Dedijer, Vladimir. The Battle Stalin Lost, Memoirs of Yugoslavia 1948-1953. New York: Viking, 1970.
Djilas, Milovan. Sur les voies nouvelles du socialisme. Belgrade: Livre yougoslave, 1950.
— Wartime. With Tito ad the Partisans. London: Warburg, 1977.
Djurdjevac, Veselin. "Essai sur la propriété étatique et la propriété so-

ciale", in Lavigne, ed., Economie politique de... Paris: Economica, 1978.
— Profit and Self-management Enterprise: Significance and Implications. Ed. B. Horvat, 1979.
Horvat, Branko. An Essay on Yugoslav Society. New York: IASP, 1969.
— The Yugoslav Economic System. 1976.
Juvanov, N. Radnicki strajkovi v SRFJ (1958-1969). Belgrade: Zapis, 1979.
Kardelj, Edouard. Les contradictions de la propiété sociale dans le système socialiste. Paris: Anthropos, 1976.
— Tito and Socialist Revolution in Yugoslavia Belgrade: STP, 1980.
— Self-Management and Planning. Belgrade: STP, 1980.
Lee, Michèle. "La lutte de la minorité albanaise en Yougoslavie", Quatrième Internationale, September 1982.
— In Inprecor: "De la rupture avec Staline à l'associaiton avec le FMI' 181, Oct 8, 1984. In International Viewpoint: "Regime Faces Problems" 84, Oct. 14, 1985; "Strike Wave Fuels Discussion on Legalizing Strike Action," 118, Apr. 20, 1987; "À New Stage in the Yugoslav Crisis," 131, Dec. 7, 1987; "Strike Movement Deepens," 132, Dec. 21, 1987.
Maksimovic, Ivan. "Social Property", in Le socialisme dans la théorie et la pratique yougoslave. Belgrade, 1976.
Markovic, M. "New forms of democracy and socialism" in Praxis International 1, 1981.
— "Socialisme et autogestion" in L'Homme et la Société, janvier 1971, Paris.
— "Contradietions of States with Socialist Constituions," Inprecor 20, Feb. 27, 1975, Brussels.
Meister, Albert. Où va l'autogestion yougoslave? Paris: Anthropos, 1970.
Meneghello-Dinele, Bruno. Les expèriences yougoslaves d'industrialisation et de planification. Paris: Cujas, 1980.
Mihailovic, Kosta. Ekonomska sivarnost Jugoslavia. Belgrade, 1982.
Organization fr Economic Cooperation and Development. Studies Yugoslavia. 1975, 1979.
Samary, Cahterine. Les logiques sociales contradictoires de

l'accumulation yougoslave 1945-1985. Thèse de Doctorat d'Etat, Nanterre, 1986.
— "Yougoslavie: vers le capitalisme ou vers le socialisme?" Critiques de l'Economie Politique 7-8, 1972.
— Le marché contre l'autogestion-L'expérience yougoslave. Publi-Sud/La Brèche, Paris, 1988.
Verla, Catherine. In Inprecor (English language): "Yugoslavia, A Confused Situation," no. 39, Dec. 4, 1975; Facing Basic Choices," no. 61/62, Nov. 11, 1976. In Inprecor (French language)X "Un équilibre très instable-Dossier Yougoslavie" n°75, 17 avril 1980; "Après les émeutes du Kosovo" n°164, 09/01/1984; "Tensions nationales et conflits sociaux et politiques" n°230 17/11/1986. In International Viewpoint: "Poland: The Impact in Yugoslavia" n°15, Oct. 18, 1982; "Increased Repression in Yugoslavia" n°56, July 2, 1984;
— "Yougoslavie 1945-1985: le bureaucrate, l'ouvrier, l'autogestion", Quatrième Internationale, n°19, décembre 1985, Paris.
World Bank. Reports. Baltimore: John Hopkins, 1975, 1979.

7. Dergiler

Across Frontiers. P.O. Box 2382, Berkeley CA 94702, USA.
Against the Current. Special issue on Nove-Mandel debate, February 1988. 7012 Michigan Ave., Detroit MI 48203, USA.
Cahiers de l'Institut Léon Trotsky. Chez Joubert, 2, rue Bayad, Grenoble 38000, France.
Le Courrier des Pays de l'Est, monthly. La Documentation française, 29-31, quai Voltaire, 75007 Paris, France.
Critique, A Journal of Soviet Studies and Socialist Theory, quarterly. 31Cleveden Road, Glasgow G12 OPH, United Kingdom.
Current Digest of Soviet Press. 1480 West Lane, Columbus OH 43221, USA.
The East European Reporter. P.Box 222, London WC2 9 RP, United Kingdom.
Gegenstimmen. Postfach 41, A-1033 Wien, Austria.
International Marxist Review. 2, rue Richard-Lenoir, 93108 Montreuil, France.
International Viewpoint. 2 rue Richard-Lenoir, Montreuil 93108, France.

Labour Focus on Eastern Europe. c/o Crystal Management, 46 Theobalds Road, London WCl 8NW, United Kingdom.
Moscow News. 16-2 Gorky Street, Moscow, 103829, USSR.
New Left Review. P.O. Box 339, London WCIX 8NS, United Kingdom.
La Nouvelle Alternative. 14-16 rue des Petits-Hôtels, 75010, Paris, France.
OstereuropaForum Aktuell. Postfach 50 07 45, D-2000 Hamburg 50, FRG
Osteuropa-Info. Postfach 50 07 45, D-2000 Hamburg 50, FRG
Socialist Thought and Practice. Bimonthly. Belgrade, Yugoslavia.
Les Temps modernes. Paris. "L'URSS en transparence." No. 492-494, July-Sept. 1987. 4 rue Férou, 75006 Paris, France.
L'URSS et l'Europe de l'Est. Yearly. Notes et Etudes documentaires sld Thomas Schreiber. 29-31 quai Voltaire, Paris, France.
Yugoslav Survey. Quarterly. Jugosloveska Stvarnost, Belgrade, Yugoslavia.

Her ne kadar belirgin şekilde Stalinizmin damgasını taşısalar da, basit hükümet darbeleri ya da Sovyet ordusunun operasyonları olmayan devrimler (Çin, Yugoslavya vb.) ve derin toplumsal dönüşümler gerçekleşti. Stalinizm çökerken, bu sosyal-kültürel dönüşümleri silmek o kadar kolay değil. Kapitalizmin yeniden inşaının, belirgin bir biçimde anti-kapitalist dönüşümlerden ve kalıcı izler bırakan eşitlikçi değerlerden kaynaklanan zorluklarını daha ileride tartışacağız

Bu bir kaç gözlemden tek bir sonuç çıkarıyoruz: Ekim'in şok dalgası, Stalinizm'e rağmen derin ve kalıcı oldu; çünkü basit bir "bolşevik irade iliğinin" değil, evrensel olan bir kurtuluş ve kapitalist mantığa direniş hareketinin sonucuydu. Ayaklanmalar, devrimler ve kapitalist sistemin sorgulanmasının yerindeliği; ne kapitalist "üretici güçlerin gerileme çağı"na ya da yazgısal bir çöküşe, ne de "yukardan" doğal bir aşmaya (depessement) bağlıdır. Bu hareketler geçmişte bu kapitalizmin krizleri kadar büyüme tarzının (yani; sistemin adaletsizliklerinin kitlesel olarak kavranmasının) bir fonksiyonu olarak ortaya çıktı ve yine ortaya çıkacak. Gelişmiş kapitalizmin kendi bağrındaki eşitsizlikleri ("sadece" başka yerlere aktararak) azaltmaktaki aczi yeni bir çağ açıyor. Zaferin gerçekleşebilirliği, bu adaletsizlikleri sorgulayabilecek toplumsal güçlerin siyasi olgunluğuna bağlı olacak. Mücadelelerinin haklılığı ve ütopik olmayan karakteri hiçbir başarı garantisi vermediği gibi, en geniş ihtiyaçların tatmininde daha adaletli ve sonuç alıcı bir toplumun inşası için bir reçete de sunmuyor. Fakat, bu bakış açısından, tarihin silinebileceğine inanmak yerine onu araştırmanın daha yerinde olacağı görülüyor.

25000 TL